

ตำนาน เรื่อง ตรีวิเทนา
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
แต่งถวาย
พระนางเจ้า สุขุมลมารศรี พระราชเทวี
ในงานฉลองพระชนษาชยัค
เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง

กรุงเทพฯ

คำนำ

๑ คราวเชิญจะเฝ้าแต่	โศกศัลย์
โศกจะดับชุ่มเชิญ	ห่อนได้
ยิ่งโศกยิ่งจักพถัน	รอนรัพ เฝื่อนา
ควรปลดควรเปิดองให้	โศกคตาย ๆ
๑ ตะโศกเร่งครีว	ตั้งเชิญ
รู้เซ็ดเชิญคงวาย	ว่างม้าง
ตะชวยคทเปน	ทางชอบ
จึงจะเรศร้างพัน	เหตุภยั ๆ

โศก^{๕๕}คนนเป็นพระนิพนธ์ของพระนางเจ้า สุธุมาตมารศรี พระราชเทวี
อยู่ในหนังสือวิธานสุภาสิดิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงชดนส่งมาชิกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในให้แต่งไว้เป็นที่ฤก ใน
งานฉลองหอพระตำมุดวิธาน เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ โศก^{๕๕} ๒
บท^{๕๕} ครึ่งนนวนพานชอบจนถงจำใจได้กนมาก ข้าพเจ้าเขียน
บันทึกโดยจำมาได้แต่ครึ่งน.

ซึ่งนลโศก^{๕๕}พระนิพนธ์ของพระนางเจ้า ๆ มาถงได้ในต้นคำนำ
หนังสือ^{๕๕} เพื่อจะยกเป็นอุทาหรณ์แต่งเหตุที่ข้าพเจ้าปวารภจะแต่ง

(๒)

หนังสือถวายพระนางเจ้า ฯ ในงานฉลองพระชันษาชาวยึด แทนของ
อันหนึ่งจะถวายส่งพระองค์ในมงคลสมัยนั้น เพราะนึกว่าคงจะชอบ
พระฤไทย ด้วยพระองค์ทรงดำเนารถในวรรณคดี คงจะพึงเห็น
ในพระนิพนธ์ที่แต่งมา แลยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งในขณะที่เมื่อข้าพเจ้า
คิดหาเรื่องหนังสือที่จะแต่งถวายนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต มีรับสั่งมายังหอพระดมุดฉวีญาณ
ดำหรับพระนครว่า พระนางเจ้าพระชนม์มพระประดงค์จะทรงพิมพ์
หนังสือบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ กับบทบทรเจ้าวดคร
อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เป็นของชำร่วยในงานฉลองพระชันษา
ชาวยึด โปรดให้กรรมการหอพระดมุด ๑ ช่วยจัดการพิมพ์ถวาย
แล้วดำรัสแก่ข้าพเจ้าในเวลาต่อมาว่า หนังสืออิเหนานั้น นอกจากตัว
บทละครยังมีเรื่องราวของกาที่เล่นละครอิเหนากันแต่ก่อน ได้เคยทรง
สดับตามคำเล่ามีอีกหลายอย่าง ถ้าได้เรียบเรียงเป็นเรื่องตำนานละคร
อิเหนา พิมพ์ด้วยกันกับ บทละครแต่ บทเจรจาในครั้ง นั้นเห็นจะ ตั้หนักหนา
ทรงชวนให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานนั้น ก็พอเหมาะแก่ใจ จึงได้
แต่งตำนานละครอิเหนาด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการทักกล่าวมา

การที่ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานละครอิเหนา ได้อาไ้รยหนังสือ
เล่าหลายเรื่อง คงได้บอกอ้างไว้ในที่ ๆ กล่าวถึง แลอาไ้รยความ
ที่ไ้เคยรู้เห็นมาแต่ก่อนประกอบกับความสันนิฐานบ้าง แต่ยังคง
อาไ้รยไ้ถามผู้เฒ่าอีกมากด้วยกัน ทั้งผู้ที่เป็นครูตกรแต่ผู้ไ้เคย

(๓)

อำนาจการตรามาแต่ก่อน ความรู้ได้จากคำชี้แจงไม่เฉพาะแต่เรื่อง
ตรรกิเหมายอย่างเดียวยังได้ฟังอธิบายต่อไปถึงกระบวนการที่เดินกัน
แต่ก่อนอีกหลายอย่าง จะระทั้งเล็กก็เล็กตาย ด้วยเห็นว่าเหล่า
ท่านที่ได้เคยเป็นนครหลวงก็ดี แต่ผู้ที่เคยเดินนครเขตยศศักดิ์ก็ดี ที่
ได้อธิบายบอกเล่าเป็นผู้สูงอายุโดยมาก โอกาสที่จะได้ถามจะยากขึ้น
ทุกที ควรจะจดเรื่องราวที่ได้จากคำอธิบายไว้อย่าให้สูญเสียจึงจะดี
ด้วย เหตุนี้เรื่องตำนานที่ข้าพเจ้า แต่งครั้งหนึ่งเรียบเรียง ขยาย ความให้
กว้างขวางออกไปเป็นทำนองตำนานนครว่า รวบรวมที่เด่นเรื่องอิเหนา
ด้วย หาได้ว่าเฉพาะแต่เรื่องอิเหนาเรื่องเดียวไม่.

ข้าพเจ้ารู้สึกขอบคุณบรรดาผู้ที่ได้อธิบายความให้ทราบนับเป็นอัน
มาก แต่เมื่อแต่งหนังสือตำนานนี้แล้ว ได้ทูลถามสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ช่วยทรงตรวจตราทักท้วง
ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ข้าพเจ้าขอบพระคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงแนะนำให้แต่งหนังสือเรื่อง
นี้ แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งได้ทรงช่วยตรวจตรา
ทักท้วงด้วยทรง ๒ พระองค์.

เรื่องตำนานที่ข้าพเจ้า แต่งนี้คงจะ วิจารณ์ผิดพลาดตงบ้าง มีมากก็
น้อย ก็คงขออภัยแก่ท่านผู้อ่านล่วงหน้าไว้ก่อน แต่เชื่อว่าข้อความ
ที่ปรากฏนี้ น่าจะมีบ้าง การที่อ่านเห็นจะไม่แปล่าจากประโยชน์ทีเดียว.

(๕)

ข้าพเจ้านี้แต่งขอถวายหนังสือเรื่องนี้ พร้อมด้วยพระพรไชยมงคล
ขอให้พระนางเจ้าสุชาดามารศรีพระราชเทวี ทรงเสวยพระศิวีศู
สัตตคัพพมนมมงคล พระชนมายุฉัตรจงทุกประการ เทอญ ๑

ดั่ง ๒๖ กษัตริย์โลกนี้ ฉัตรนายก

ทอพระสมุดฉัตรนายก

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

ฉัตรนายกหอสมุด

ตำนานนครอิเหนา

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยนครจำ

การเดินนครจำ ไทยเราได้คำรามมาแต่อินเดียเป็นแน่ ^{๖๕} ขอน
ไม่มีที่ตั้งได้ย ถึงนครพม่าแต่นครจำก็ได้คำรามไปแต่อินเดียเช่นเดียวกับ
กับเรา เพราะฉะนั้นนครไทยกับนครพม่าแต่นครจำจากรบจรดเดินจึง
คล้ายคลึงกัน

นครจำของไทยเรามี ๓ อย่าง คือ “นครจำศรี” อย่างเช่น
เดินกันในเมืองนครศรีธรรมราช เรียกกันในเมืองนั้นว่า “โนรา”
อย่าง ๑ นครที่เดินในราชธานีเรียกว่า “นครใน” อย่าง ๑
“นครนอก” อย่าง ๑ นครทั้ง ๓ อย่างนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี อธิบายกันมาแต่ก่อนว่านครในนั้นคือนครผู้หญิง มีได้
แต่ผู้ชายของหลวง ส่วนนครที่เดินกันในพื้นเมืองเรียกว่านครนอก แต่ก่อน
เป็นแต่ผู้ชายเดิน ฟังประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

๑ เดิมเรียกแต่ว่า (นคร) ฟังเรียกกันว่านครจำเมื่อมีนครพม่ากับนครจำรองขึ้นอีก
๒ อย่างครั้งรัชกาลที่ ๕ คำว่า “นคร” นั้น เดิมมักเข้าใจกันว่ามาแต่คำ “นคร”
ตัวขึ้นคนเรียกเมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองนครลำปางว่า “เมืองนคร” แม้ที่จริง
เห็นจะไม่เช่นนั้น มีนครที่เมืองชาวฮ้าง ๑ เรียกว่า “นางันตะริโย” พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่ามาแต่ศัพท์เดียวกับคำ “นคร” นี้เอง
แต่ต้นศัพท์จะเป็นอย่างไรยังหาพบไม่

ผู้คนที่คัดครมผู้หญิงได้ ในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่คนมาจึง
 ได้มดครมผู้หญิงจนวางนอกพระราชวัง ความที่อธิบายดังกล่าวมานี้
 เห็นจะว่าแต่ตามลักษณะการที่เป็นอยู่ หาใช้ตัวมูลเหตุที่คัดครเป็น
 หตายอย่างต่างกันนั้นไม่ เป็นต้นว่าพิเคราะห์คัดครในกับคัดครนอก
 ผิดกันไม่ใช่แต่ชื่อที่เป็นคัดครผู้หญิงกับคัดครผู้ชายเท่านั้น ท่านของร้อย
 กี่ผิดกัน กระบวรวิภาคผิดกัน เรื่องที่เด่นก็ผิดกัน คัดครในเด่นแค่ ๓ เรื่อง
 คือเรื่องรามเกียรติ์เรื่อง ๑ เรื่องอุณรุทเรื่อง ๑ กับเรื่องอิเหนา
 เรื่อง ๑ เรื่องอินทหาเด่นไม่ แต่ก่อนมาแม่คัดครผู้หญิงของหงตงเด่น
 เรื่องอื่นนอกจาก ๓ เรื่องนั้นไป ก็เรียกว่าเด่นคัดครนอก บทคัดคร
 ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น เช่นเรื่องสังข์ทองแต่เรื่องคำว่าเป็นต้น
 ก็เรียกว่าพระราชนิพนธ์คัดครนอก ส่วนที่กล่าวถึงความข้อนี้ได้ ใน
 เสภาตอนพ่ายงามถวายตัว อ้างเหตุที่สมเด็จพระพันวษามีได้ครัด
 สั่งให้ปัดขยชุนแผนออกจากคุกว่า:—

“ให้เค็ดมพระองค์ทรงกลดอนตครนอก นึกไม่ออกเวียนวงให้หงตงให้
 ดิมประภษาราชกิจที่คิดไว้ กลดมเข้าในแท่นที่ศรีได้ยา” ดังนี้ ฝ่าย
 ตครนอกนั้นแต่ก่เด่นแค่เรื่องอื่น ๆ เรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา
 ๓ เรื่องนตครนอกหาเด่นไม่ แม่คัดครผู้ชายของเจ้านายแต่ก่อน เช่น
 ตครของกรมพระพิพิธ ฯ แต่ของกรมพระพิทักษ์ ฯ เป็นต้น เด่น

๑ เรื่องอิเหนาทั้งจริงเป็น ๒ เรื่อง เรียกว่าคาถาลิงอุอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ เรียกว่า
 อิเหนาอุอิเหนาเล็กเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องพงศาวดารอิเหนาคนเดียวกัน.

เรื่องอิเหนาก็เรียกว่าเด่นดกรใน พิศุระหตุ โดยเค้าเงื่อนที่กล่าวมานี้ เห็นว่าดกรในกับ ดกรนอกที่จริงจะ ต่างกันโดย ลักษณะของดกรที่ เกี่ยว ข้อคำปัญหาได้อยู่ที่ต่างกัน โดยเป็นดกรผู้หญิงกับดกรผู้ชายดังอธิบายกัน มาไม่ ต้นเดิมที่ดกรไทยจะเป็นหลายอย่างต่างกันจะเป็นด้วยเหตุใด เห็นมีเค้าเงื่อนในประเทศอื่น พอจะเอามาเป็นหลักในทางสันนิฐาน ประกอบกับลักษณะของดกรประเทศนี้ให้เห็นเหตุเดิมได้บ้าง จะตอง อธิบายต่อไป.

ว่าด้วยดกรนอก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ข้าพเจ้ากลับจากประเทศอินเดียมาแวะที่ แคนพม่า ปรจวบเวลาเขาม้งานมหรศพที่เมืองร่างกุ้ง ไปดูงานนั้น ได้เห็นดกรพม่าเป็นครั้งแรก เป็นดกรที่เด่นกันในพื้นเมืองอย่างดกร นอกของเรา ดังเหตุศุกระบวรเด่นเป็นอย่างเดียวกับดกร (โนรา) ชาติของไทยเราคือ ตัวดกรมีแต่นายโรงตัว ๑ นางตัว ๑ จำอวด ตัว ๑ ตัวดกรที่ทำทรวงเอง มีพองถูกคู่แต่มีพาทย์รับ เรื่องที่ เด่นวันนั้นเห็นจะเป็นเพราะเขารู้ว่าข้าพเจ้าไปดู เขาบอกว่าเด่นเรื่องไทย แต่จะเป็นเรื่องอะไรอธิบายมาไม่เข้าใจ ได้ความแต่ว่าเด่นเมื่อพานาง ไปชมสวน เมื่อได้เห็นก็ได้นึกในขณะนั้นว่า ดกรพม่ากับดกรชาติ ไทยเรานี้ เด่นตามแบบแผนอันเดียวกันนั่นเอง ครั้นต่อมา ภายหลังข้าพเจ้ามีกิจธุระในหน้าที่ ได้ลงไปมณฑลนครศรีธรรมราช

เนื่อง ๆ ดงไปคราวไรก็ได้ผู้ดครโนราชาศรีที่เด่นในมณฑลนั้นแทบทุก
 คราว ถึงเหตุเห็นพวกดครร้องคำไหว้ครุอยู่นาน ๆ จึงจับบทเด่นดคร
 นิลชยาจะทราบจำคำไหว้ครุของพวกดครโนราชาศรีเป็นอย่างไร จึง
 ได้ถามแต่จตุมาทุก ๆ คราวก็มีโอกาสจะจดได้ เามาตั้งให้รวม
 รวบรวมไว้ ในหอพระสมุด ฯ เมื่อมาพิจารณาคำไหว้ครุที่จดมานั้น
 เห็นมีข้อความ เป็นเรื่องตำนาน ของ ดครโนราชาศรี อยู่หลาย ข้อที่เดียว
 เป็นต้นมีความปรากฏว่า เดิมพื้นพระเทพถึงหรมครของนางศรีคงคา
 หักดครที่ในกรุงศรีอยุธยา ขุนศรีททาเป็นคัวดครของพระเทพถึงห
 ได้พาแบบแผนดครลงไปหัดขันในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นปฐม จึง
 ได้เด่นดครกันสืบมา พวกดครโนราชาศรียังออกช้อยชานางศรีคงคา
 พระเทพถึงหแต่ขุนศรีททาในคำไหว้ครุมาจนทุกวันนี้ ความที่ต่าง
 ว่าดครโนราชาศรีได้แบบแผนลงไปจากกรุงศรีอยุธยา ข้อนี้มีหลักฐาน
 ประกอบในคำไหว้ครุอีกบท ๓ ซึ่งว่าด้วยเพลงว่า มีเป็นกตอน ๒ ว่า :-

- ๑ ครุเอยครุชอน   ดอนไว้ ให้ว่าตีบสองท่า
- พอขุนศรีททา   ดอนให้ว่าท่าต่างกัน
- ๑ แม่ตายกนก   ด้วยกขินเป็นเครื่องขย
- ราหัจับจันทร   ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา

๑ นางคนนั้นในคำไหว้ครุต่างโรงเรียนต่างกัน เรียกว่านางศรีมาลาบ้าง นางนวลสำตัมบ้าง.
 ๒ คำไหว้ครุของดครโนราชาศรีที่จดไว้เป็นตัวอักษรทำไม่ได้ ได้มีแต่ตามที่พวกดครจำไว้
 จึงคลาดเคลื่อน.

๕

๑ ... (บทชาด) ...	... (บทชาด) ...
ปดตปดงดงมา	ให้รำเปนท่ามวัดคุม
๑ บัวบานบัวคดี	จงกตนั้นแบ้มครุพุ่ม
... (บทชาด) ...	แต่้อท่าแมตงมุ่มชกโย
๑ ท่าพระยาหงษ์ทอง	ตงตอยตงตงนำไทต
ตงตงตงตงไป	ยังปากนำพระคงคา
๑ ขอเชิญร้อยชั่ง	เจ้ารำข้างประต่านงา
รำท่ากนิรรา	ตงมาจะเด่นต่าคร
๑ แด้วเก็บตอกไม้	มาร้อยเปนเครื่องอาภรณ์
นั้นแหตะครุต้อน	ทำนองพ้อขุนศรีทธา ๑

เพลงรำต่าง ๆ ที่ออกชื่อในกลอนนั้น ถูกต้องตามคำรำรำครึงกรุงเก่า
โดยมาก เห็นได้ว่าเป็นคำรำที่ได้ ไปจากในกรุง ๑ ซ่อนเปนหัดก
ฐานอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ เครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงตครโนรา
ชาคร้แต่ง คือที่นุ่งต้นมีเพลาเชิงกรอมถึงขั้วเท้า นุ่งผ้าหยักกรังจับ
ใจไว้หางหงษ์ สวมเครื่องอาภรณ์กับตัวเปล่าไม้ใส่เตื่อ แลศัศะ
สวมเทริด (ซึ่งยังแต่งอยู่จนทุกวันนี้) เปนแบบเครื่องต้นแต่งตัว
ท่าวงพระยาแต่ดึกดำบรรพ์ เหมือนรูปภาพครึงกรุงเก่า มีรูปเทอดคำท
เจ้าหัดกับานชุ่มพระเจดีย์วัดพระศรีรัตนเพชญ์ ซึ่งอยู่ในอยุธยาพิธิ
ภันท์ตักาน แลรูปเทอดตาที่เขียนไว้หตงบ้านประคูประอู โมสถวัดใหญ่
เมืองเพ็ชรบุรีเปนต้น เห็นได้ว่าเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงตคร

โนราชาตรีแต่ง คือเป็นของเกิดแบบอย่างชนโนราชาตรีแต่จึ่งแพ้ว
 หตายดงไป ใ้ใช้โดยที่พวกชาวนคร ๆ จะคิดขึ้นได้แต่โดยดำพั้ง
 เพราะเค้าเงื่อนมีหตายอย่างดังกล่าวมา จึงควรเชื่อได้เป็นหลักฐานว่า
 นครโนราชาตรีที่เดิมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น มิได้ไปเอาอย่าง
 มาแต่ครพม่า ที่จริงได้แบบแผนดงไปจากกรุงศรีอยุธยา คือแบบ
 แผนนครนอกที่เดิมกันอยู่เป็นพื้นเมืองในสมัยนั้นเอง ที่ไปเหมือน
 กับนครพม่าก็เพราะเดินตามลำน้ำอินเดียนด้วยกันทั้งไทยแต่พม่า เพราะ
 ฉะนั้นนครโนราชาตรีแต่ที่นครนอกชนเดิม จะอธิบายความที่ความ
 คือไป อันลักษณะของนครจำต้องมีตัวนคร ๓ อย่าง คือตัวทำบท
 เป็นผู้ชาย ที่เราเรียกว่านายโรงฤษีขึ้นเครื่อง ๑ อย่าง ๑ ตัวทำบท
 เป็นผู้หญิงเรียกว่านางอย่าง ๑ ตัวสำหรับทำบทเบ็ดเตล็ด เช่นเป็นฤษี
 เป็นยักษ์ เป็นพราน เป็นยายตา แต่เป็นสัตว์เดียรฉาน เช่นม้า
 แตนกที่มบในเรืองนคร ตตอดจนเล่นตลกให้ขบขัน เรียกว่าจำอวด
 อย่าง ๑ ถ้าตัวนครขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปก็เล่นไม่สนุก เพราะ
 ฉะนั้นครพม่าก็ นครโนราชาตรีของไทยเราก็คือ ที่มีตัวนครแต่
 นายโรงตัว ๑ นางตัว ๑ แต่จำอวดตัว ๑ อย่างนี้เป็นอย่างน้อยที่สุด
 ที่จะเล่นนครได้ตลก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏมาแต่ก่อนว่านครราชาตรี
 ขอมเล่นแต่บางเรื่อง ที่ตัวบทสำคัญเล่นพร้อมกันไม่เกินกว่า ๓ ตัว
 เช่นเรื่องพระรถเสน ตัวนายโรงเป็นพระรถเสน ตัวนางเป็นนางเมรี

๑. เหตุใดจึงเรียกว่าขึ้นเครื่อง แต่เหตุใดจึงเรียกร้านายโรง จะอธิบายต่อไปข้างหน้า.

ตัวจำลองเป็นม้าของพระรถเด่น ฤๅมิฉนนกเด่นเรื่องนางมโนहर้า ตัว
นายโรงเป็นพระศุชน ตัวนางเป็นนางมโนहर้า ตัวจำลองเป็น
พรานบุญ^๑ ดครที่ขุนศรีราชาไปหัดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช คง
ถนัดเด่นเรื่องนางมโนहर้ายิ่งกว่าเรื่องอื่น เต้นให้พวกชาวเมืองดูจนขึ้น
จนเคยเรียกตครว่า “มโนहर้า” แต่เรียกตครตัวนำเดี่ยวตามวิถีของ
ชาวนคร จึงคงรูปเรียกว่า “โนร่า” มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ตครนอกที่เต้นกันในกรุงศรีอยุธยา ขึ้นเดิมก็คงจะมีตครแต่
โรงละ ๓ คน ๔ คนอย่างตครโนราชาตรี คือนานมาเมื่อมีคนชอบดู
ตครมากขึ้น ทางหาเลี้ยงชีพในการเดินตครด้วดงขึ้น จึงเกิดการ
แก้ไขกระบวณเดินตครแข่งขันกันให้วิเศษขึ้นกว่าแต่เดิม คือเพิ่มตัว
ตครให้มากขึ้น แต่คิดเครื่องแต่งตัวตครขึ้น^๒ แล้วริเด่นเรื่องให้
แปดกกว่าเดิมออกไป บทของซึ่งเดิมตัวตครครองร้องเป็นกตชนคันโดย
ประดิษฐ์ของตนเอง (อย่างโนร่ายังร้องอยู่ทุกวันนี้) ก็มีกวดช่วยกัน
คิดแต่งกตอนให้เรียบร้อยเพราะพรวงยังขึ้น บทตครครงกรุงเก่าซึ่งยังมี
มออยู่บดินขงพอตั้งเกิดได้ว่า ที่เป็นบทรุ่นเก่ากตอนเป็นอย่างตครราชาตรี

๑ เข้าใจว่าเรื่องพระรถกับเรื่องนางมโนहर้ากระบวนวงล้อคล้ายผิดกัน เรื่องพระรถนาย
โรงเป็นตัวบทสำคัญ เรื่องนางมโนहर้านางเป็นตัวบทสำคัญ เพราะฉะนั้นละครโรงไหนตัว
นายโรงถนัดทำมทรช ก็ชอบเล่นเรื่องพระรถ ถ้านักทำบทหญิง ก็ชอบเล่นเรื่องนาง
มโนहर้า.

๒ เรื่องเครื่องแต่งตัวตครจะได้อธิบายต่อไปในตอนหนึ่งข้างหน้า

คือบทพระมหากษัตริย์เป็นกษัตริย์ปกครองประเทศ ถึงกระนั้นก็ยังไม่เหมือนบทละครชน
กรุงรัตนโกสินทร์ ละครนอกที่เล่นกันในราชสำนักเปลี่ยนแปลงกระบวน
เล่นมาโดยลำดับ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าจนในกรุงเทพฯ จึงมาเป็น
อย่างละครที่เล่นกันในชนบทนี้ แต่การที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงกระบวน
เล่นละครในราชสำนักอย่างไร ละครในมณฑลนครศรีธรรมราชอยู่ห่าง
ไกลราชสำนัก ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงแก้ไข แบบละครแต่ครั้งกรุงเก่า
ขุนศรีท้าวชาติไว้อย่างไร ก็คงเล่นสืบมาตามแบบเดิม จึงกลายเป็น
ละครในราชสำนักไปอีกอย่างหนึ่งในทุกวันนี้ ต้นเดิมของละครชาตรีกับ
ละครนอกพิเคราะห์ให้ดูเห็นว่าจะเป็นดังแสดงมา

ว่าด้วยละครใน

ที่จะว่าด้วยละครในต่อไป หลักในทางต้นนี้ฐานด้วยเรื่องต้น
เดิมของละครใน มีอยู่ในข้อที่ ๓๓๓ ในต้นเอกสารเรื่องรามเกียรติ์ กับเรื่อง
อุณรุทแต่เรื่องอุเทนราชชนเป็นสำคัญ อันเหตุที่ละครในจะเล่นเรื่องอุเทน
ราชชนได้เป็นหลักฐาน ดังจะอธิบายในตอนว่าด้วยเรื่องอุเทนราชชนต่อไป
ข้างหน้า ปรากฏว่าเพิ่งเล่นเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ^๑ ซึ่ง
เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาในระหว่าง พ. ศ. ๒๒๗๕ จนถึง พ. ศ. ๒๓๐๓
ก่อนหน้านั้นละครในเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์กับเรื่องอุณรุท ๒ เรื่องเท่านั้น

๑ บทละครกรุงเก่า เรื่องพระสุพรรณางมโนहरา กับเรื่องสังข์ทอง ได้พิมพ์ขึ้นแล้ว
เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๒

เรื่องรามเกียรติ์กับเรื่องอุณรุฑ เป็นพงศาวดารอินเดียในตอนที่
ทับซ้อนกันในลัทธิไสยศาสตร์ว่า พระนารายณ์อวตารลงมาบำรุงมนุษย์โลก
ทั้ง ๒ เรื่อง พวกชาวอินเดียโดยมากถือเป็นคนคิดแต่โบราณแต่ยังมีถือ
กันแม้จนในสมัยนี้นั้น ว่าการเดินแต่ตั้งตำนานเช่นเรื่องรามเกียรติ์แต่
เรื่องมหาภารตะ เป็นการเพิ่มเติมเกียรติยศพระเป็นเจ้า เกิดสวัสดิ
มงคลแก่ผู้เดินแต่ผู้ ในรัชกาลสมัยนั้นพวกแขกชาวอินเดียซึ่งเข้ามา
ค้าขายอยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็ได้เคยชวนกันไปเดินโชนเรื่องรามเกียรติ์ถวาย
ทอดพระเนตรที่พระตำหนักจิตรลดารัตนบุรี โดยถือว่าเป็นการมงคล
ดังกล่าวมา เพราะฉะนั้นเชื่อได้ว่า แต่เดิมคงเป็นด้วยพวกพราหมณ์
ชาวอินเดียที่เป็นครูบาอาจารย์การพิธีแต่ปางก่อน ตอนให้ไทยเดิน
แต่ตั้งตำนานเช่นเดินเรื่องรามเกียรติ์เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล แต่บางที่
จะเดินเรื่องปางอื่น ดังกฤษณาอวตาร คือเรื่องอุณรุฑด้วย จึง
ได้มีประเพณีการเดินโชนเกิดขึ้นในประเทศนี้ ในประเทศชวาก็มีโชน
เดินเช่นเดียวกับไทย ผิดกันแต่ที่ โชนชวาใช้น้ำกากแทนหัวโชนกับที่
ตัวโชนชวาเจรจาเอง แต่ผิดกันขอบกลอีกอย่าง ๓ ที่ โชนชวาชอบ
เดินแต่เรื่องมหาภารตะ หากชอบเดินเรื่องรามเกียรติ์เหมือนไทยไม่
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมือง
ยถยา จะใคร่ทอดพระเนตร โชนชวาเดินเรื่องรามเกียรติ์ ผู้ตั้งตำนาน
ต้องทูลขอผัดให้ชักซ้อมเสียก่อนแล้วจึงจะมาเดินถวายได้.

เรื่องตำนานของการเล่นโชนในประเทศนี้ มีเค้ามูลอยู่ในกฎ

มณฑลที่ยาวมากคือนครวัดพระราชมงคลอินทราภิเศก จะยกมากต่างแต่
 เถาะทหนึ่งด้วยเรื่องเด่น โชน มีเนื้อความว่าในการพระราชพิธีอินทรา
 ภิเศกนั้น ปดุงเขาพระสุเมรุสูงเส้น ๓ กับ ๕ วาที่ของตำนานทอง
 แดกที่เชิงเขาทำเป็นรูปนาค ๗ เศียรเกยจพระสุเมรุ แดก "เดก" คำว่าจ
 (แต่) เป็นรูปอสูร ๓๐๐ มหาเด็กเป็นเทพยดา ๓๐๐ (แต่) เป็นพาด
 สู้ครุฬ มหาสมณ แดกบริวารพานร (อีก) ๓๐๓ ชักนาคคือค้ำบรพ
 อสูรชักหัว เทพยดาชักหาง พานรอยู่ปลายหาง" ถึงวันที่ ๕ ของ
 การพระราชพิธีเป็นวันกำหนดชักนาคคือค้ำบรพ แดกวันที่ ๖ เป็นวัน
 ชูหน้าสูรามฤตย์ "เทพยดาผู้ (เด่น) คือค้ำบรพพร้อม (ด้วย) รูป
 พระอิศวร พระนารายณ์ พระอินทร์ พระวิศณุกรรม คือเครื่องสำหรับ
 ชรรณนิยมเข้ามาถวายพระพร" ดังนี้ ลักษณะการทำในพระราชพิธี
 อินทราภิเศกดังกล่าวมานี้ ก็คือการเดินแดกตั้งตำนานในไถยดำครเพื่อ
 แดกวงสัตว์สติมงคล มาแต่มีเหตุอันเดียวกันกับที่เด่นโชนเรื่องรามเกียรติ์
 แดกยังมีความต่างในหนังสือพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระรามา
 ธิบดีที่ ๒ ว่า "ศักราช ๘๓๘ มีวอกฮูซึก (พ.ศ. ๒๐๑๗) ท่าน
 ประพฤติการเบญจาเพศ พระองค์ให้เดินค้ำบรพดังนี้" ดังนี้ ก็
 ท่านของเมือพระชันษาได้ ๒๕ ปีจะทำพระราชพิธีอินทราภิเศก มีการเดิน
 นาคคือค้ำบรพนั่นเอง เพราะฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

๑. คำว่า เดก ได้พบในหนังสือจดหมายเหตุราชทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์สยาม
 ไปให้อุปสมบทชาวสิงห์ ใ้ว่า เดกนะ ความหมายว่า กรม

ทรงตบศักราช (เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๑) จึงเอาแบบอย่างมาทำอีกครั้ง ๑
 บางทีก็เกิดมี กรม โชนชั้น ก็จะมา แต่การเด่น ดึกดำบรรพ์ใน พระราชพิธี
 อินทราภิเศกกันเอง โดยทำนองจะมีพระราชพิธีอื่น อันมีการเด่นแต่คง
 คำนานเป็นต้นหนึ่งในการพิธี เกิดเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมา จนการ
 เด่นแต่คง คำนานกลายเป็นการที่มีเนื้อ ๆ จึงเป็นเหตุให้ ฝักหัก โชน
 หดงั้นไว้สำหรับเด่นในการพระราชพิธี แต่เอามหาดเล็กหดงมาหัก
 เปนโชนตามแบบแผนซึ่งมีอยู่ในตำราพระราชพิธีอินทราภิเศก เพราะ
 เปนตุณผู้คิดฉลาดเฉลียวฝักหักเข้าใจง่าย ใครได้เด็อกก็ยินดีเสมอได้รับ
 ความยกย่องอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นประเพณีสืบมาจน
 กรุงรัตนโกสินทร์ ที่พวกโชนหดงนี้มีอยู่ในผู้ดึกดำบรรพ์มหาดเล็ก จน
 ถึงมีบุตรหลานข้าราชการไปฝักหัก ดังเช่นเดาถิ่นกันว่าพระเจ้าเชียงใหม่
 กาวีโอรสสุริยวงศ์ได้เคยเป็นตัวอินทราภิเศก เมื่อเปนมหาดเล็กหดงอยู่
 ในรัชกาลที่ ๑ นั้นเป็นต้น

ตามความที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่ามูลเหตุที่เด่น โชนกับเด่นตคร
 ในประเทศนี้ผิดกันห่างไกล โชนเป็นการเด่นของผู้ดึกดำบรรพ์
 ในพระราชพิธี ตครเป็นการเด่นของราษฎรที่รับจ้างหาเลี้ยงชีพ ผิด
 กันเป็นข้อสำคัญดังนี้.

โชนก็ดึกดำบรรพ์ ชนเดิมเป็นผู้ขายเงิน การพอนว่าที่ผู้หญิง
 เด่นนั้นชนเดิมปรากฏแต่เป็นนางรำ คงได้คำรามมาจากอินเดียเหมือน
 กัน จึงมีทั้งในเมืองไทยเมืองพม่าแต่เมืองชวา ไทยเรียกว่าระบำ

พม่าเรียกว่าเยนปอวย ซวาเรียกว่าตะเรมบี* ตกษณที่เด่นก็เป็น
 ทำนองเดียวกันทั้ง ๓ ประเทศ คือว่าเป้นๆ เขาก็มีขบร็องรับมีพาทย์
 เปนของสำหรับให้ดูกระบวรที่ว่างมกับฟังดำเนินขบร็องแดนนครที่ไพเราะ
 ฟ้าได้เด่นเป้นเรื่องเหมือนอย่างโชนแดนครไม้ เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช มองดีเออ เดอ ดา ตูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเมือง
 ไทย ก็ว่าได้ทั้งโชนทองครแดนระบ้ำ กว่าจะว่าโชนแดนครนั้นผู้ชายเดิน
 ความอันนเป้นเคาเงอนว่าในสมัยนั้นนครผู้หญิงยังมี ถ้ามีก็เห็นจะ
 เดินให้เขกเมืองดู จึงตั้งนิฐานว่านครในเป้นของเกิดมีชนเมื่อภายหลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

อันเหตุที่จะมีตกรรมหญิงชนในสยามประเทศนี้ ยังไม่พบเรื่อง
 ราวกล่าวไว้ชัดได้ จึงได้แต่พิเคราะห์ดูโดยเคาเงอนอันมีในเรื่อง
 คำานของโชนคร ต้นนิฐานว่าชนเดิมเห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา (บางที่จะเป้นในชั้น
 ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระราชดำริให้นางรำเดินระบ้ำ
 เขากับร็องไถยสำคร เช่นให้แต่งเป้นเทพบุตรเทพธิดาจับระบ้ำเข้ากับ
 เรื่องรามสูรเป้นต้น เห็นจะเดินระบ้ำเล่นกล่าวนในการพระราชพิธีอันใด
 อันหนึ่งในพระราชนิเวศน์ เป้นทำนองเช่นเล่นดึกคำบรพทกล่าวมาเป้น

* นางรำขามีอีกอย่าง ๑ เรียกว่าตะอโย รำ ๕ คน เซอระแถมฟอดแรฟฟัก
 อธิบายว่า เป้นชั้นต่ำลงมา ที่เป้นชั้นสูงสำหรับเจ้านเมือง รำแค่ ๕ คน เรียกว่าตะเรมบี
 อธิบายไว้ในหนังสือซึ่งเขาแต่งเรื่องเมืองไทย อยู่ในตอนซึ่งรำด้วยการเล่นของไทย

เดิมก่อน บางทีจะเป็นพระบำเรอตัวเองที่เป็นคัมภีร์บทละครในจึงได้เอม
 ระบายเรื่องราวมธุรสเบิกโรงละครในมาจนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทำนอง
 เมื่อเล่นพระบำเรอเรื่องชั้นแล้ว จะเคยเป็นแบบแผนสำหรับเล่นในละคร
 พระราชพิธีภายในพระราชวังเจดีย์ เหมือนอย่างที่ว่าในหลวงเคยเล่นละคร
 พระราชพิธีข้างภายนอก ครั้นต่อมาจะเล่นพระบำเรอให้เรื่องแปลกออกไป
 จึงเลือกเอาเรื่อง โชนบางตอนที่เหมาะแก่กระบวนพยุหยาตรา เช่นตอน
 อุณรุทในเรื่องกฤษณาอชาบดีนั้น มาคิดปรุงกับกระบวนรถศึก
 ซ้อมให้พวกนางรำของหลวงเล่น ครั้นเล่นก็เห็นว่าดี จึงให้มดกร
 ผู้หญิงของหลวงชั้นต้นนั้นมา คัดเดิมของละครผู้หญิงน่าจะเล่นเช่นว่า
 มาหา ชั้นแรกเห็นจะเล่นแต่เรื่องอุณรุท แต่จึงได้หัดเล่นเรื่อง
 รามเกียรติ์อีกเรื่อง ๓ บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่เอาเรื่องอุณรุทไปให้นาง
 รำของหลวงเล่นนั่นเอง โชนจึงมิได้เล่นเรื่องกฤษณาอชาบดีต่อมา คำที่
 เรียกว่า "ตกรใน" เข้าใจว่าจะมาแต่เรียกกันในชั้นแรกว่า "ตกร
 นางใน" ฤๅ "ตกรข้างใน" แต่จึงเคยเรียกแต่โดยย่อว่า "ตกรใน"
 เมื่อมดกรในชั้นอีกอย่างหนึ่งนั้น คนหงส์หลายก็เรียกตกรเดิมว่า "ตกร
 นอก" จึงมีชื่อเป็นตกร ๒ อย่างต่างกัน

ที่เมืองชวาก็มีตกรหลวงที่เมืองยกยาเรียกว่า ฉายังฉอง เป็น
 ตกรผู้ดูแลเอาเรื่องมหากาพย์ของโชนมาเล่นเป็นตกร ทำนองเดียวกับ
 ตกรในของไทยเรา แต่มีคัมภีร์ในข้อสำคัญที่ตกรชวาผู้ขายเงินผัดมโรง
 กับผู้หญิง แม้ผู้ชายของสุดต่านก็ว่าหัดเป็นตกรหลายองค์ ได้ให้

เป็นศิวพระเอกเด่นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตรก็องค์หนึ่ง ๑๕ ครั้นในของชาวจาเมรชนด้วยเหตุโดยชนหา
ทราบไม่ แต่คิดว่าคงพ้องกับเหตุที่มีศครใน ๑๖ เมืองเราโดยนัยอัน
หนึ่ง คือซึ่งเห็นว่ากระบวนเดินอย่าง โชนต์แต่จะเดินเรื่องคอนรพุง
ถ้าจะเดินเรื่องคอนประ โลม โดกตุ้เดินอย่างศครไม่ได้ จึงเอาเรื่อง โชน
กับวิธีศครมาปรุงประสมกันเดินเป็นศครในชั้นอีกอย่าง ๑

เรื่องมุตเหตุที่จะเกิดมีศครในซึ่งกล่าวมา เป็นความสันนิฐาน
ก็จริงอยู่ แต่มีหลักฐานที่เห็นได้ว่าศครในเกิดแต่เอาแบบ โชนกับแบบ
ศครนอกมาปรุงประสมกับแบบระบำเป็นแน่ มีที่สังเกตเป็นหลายอย่าง
ว่าโดยย่อคือเรื่องที่เดินเอามาแต่ โชน กระบวนเดินแต่ชื่อที่เรียกว่า
“ศคร” เอามาแต่ศครนอก วิธีร้องแต่วิธีรำเอามาแต่ระบำ เห็นได้
เช่นมีคนคันเคียงร้องต่างหาก ตัวศครไม่ร้องบทยเองเหมือนศครนอก
แต่กระบวนพ้องรำก็ต่างกว่าศครนอก เพราะเหตุที่กล่าวมานี้ศครใน
กับศครนอกจึงเดินผิดกัน ศครในเดินเอาการที่รำงามกับร้องเพราะ
เป็นหลัก ไม่นิยมต่อการที่จะเดินเป็นกระบวนตลกคนองให้เห็นขบขัน
ฝ่ายศครนอกคือเอาการที่จะเดินให้สนุกสนานขบขันโงมโงมนเป็นหลัก ไม่
ประจักษ์ในการพ้องรำขบขันเหมือนเช่นศครใน เพราะศครในกับศคร
นอกกระบวนเดินผิดกันดังกล่าวมา ในชั้นหลังมาผู้ที่เป็นเจ้าของศครใน
จึงมักให้หัดเดินศครนอกด้วย เวลาคณะเดินให้เป็นสง่าผ่าเผยก็ให้เดิน
อย่างศครใน ถ้าจะสนุกสนานก็ให้เดินอย่างศครนอก ที่ศคร

ผู้หญิงของห้องเงินนครนอก แด่ทรงพระราชนิพนธ์ทอดกรนออก
คังปรากฏเมื่อในรัชการที่ ๒ ก็เป็นด้วยเหตุนี้เอง

ที่แต่ก่อนมาพระราชมัญญัติห้ามมิให้ผู้อื่นหัดกรนผู้หญิง ข้อน
พิเคราะห์ความเรื่องตำนานก็พอจะแสดงให้เห็นเหตุได้ ด้วยตครผู้หญิงเป็น
ของพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริให้หัดนางในชั้นสำหรับเล่นในการ
พระราชพิธีในพระราชนิเวศน์ เดิมขออย่างเป็นทางการบอกอันหนึ่ง
ซึ่งผู้นั้นมิควรจะทำเทียม แต่เข้าใจว่ากรนที่ห้ามมิให้ผู้อื่นเขาอย่าง จะ
มีมาแต่ชั้นแรกหัดโขนแต่ัว เพราะโขนก็เป็นการเล่นสำหรับพระราชพิธี
ที่สำคัญ จนถึงพิธีราชาภิเศกตั้งถ่างมา คงเป็นของต้องห้ามมิให้
ผู้อื่นเล่นเอง แต่ปรากฏในชั้นหลังมาว่ามีความนิยมเกิดขึ้นอีกอย่าง ๑
ว่า การฝึกหัดโขนนั้นทำให้ชายหนุ่มที่ได้ฝึกหัดแล้วต้องร้องใจใน
กระบวนรบท่วง เป็นประโยชน์ไปจนถึงการต่อสู้ซำคัก จึงพระ
ราชทานอนุญาตให้เจ้านายแฉะขุนนางผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้ว่าราชการเมือง
หัดโขนได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่แรก ด้วยเห็นเป็นประโยชน์แก่ราชการ
แผ่นดิน เพราะฉะนั้นเจ้านายแฉะข้าราชการผู้ใหญ่แต่ก่อน ใครมี
ล้มพลบ่าอโง้มมากจึงมักหัดโขนขึ้นสำหรับประดับเกียรติยศ เมื่อโขน
มีขึ้นแพร่หลาย การที่เล่นโขนก็เล่นไปจนในกรมทศพรซึ่งเป็นการ
ใหญ่ เช่นในการรดองพระอารามเป็นต้น ตลอดจนในการศพนุ่ม
บันดาศักดิ์สูงตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา ส่วนการเล่นตครในนั้น ต่อมา
(จะเป็นแต่ครั้งกรุงเก่าฤๅต่อรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ขึ้นใหม่

พร้อมแน) ก็พระราชทานอนุญาตให้เจ้านายเดชนางผู้ใหญ่เงินได้^๑
แต่ต้องหักเป็นนครผู้ชาย คงห้ามแต่เดชนผู้หญิงอย่างเดียวกันให้ผูก
มนอกจากของหลวง จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้เลิก
หรือห้าม

๖.๒ เครื่องแต่งตัวสตรี

ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรี ก็มีเค้าเงื่อนที่สืบฐานเรื่องตำนานของ
สตรีได้อีกทางหนึ่ง แต่ยังไม่ได้อธิบายในตอนที่ว่าด้วยสตรีนอกแ
สตรีใน เพราะเห็นว่าถ้าเอาไปกล่าวกับประเภทสตรี เรื่องเครื่อง
แต่งตัวสตรีจะแยกย้ายเป็นหลายตอนไปเสีย จึงได้ขอยมาอธิบายเฉพาะ
เรื่องเครื่องแต่งตัวสตรีในตอนนี้

สตรีนอกที่เดินกันชนแรกในประเทศนี้ เห็นจะแต่งตัวอย่างคน
สามัญ เป็นแต่แต่งให้รัดกุมแน่นแฟ้นทำบทบาทได้สะดวก ถ้าหาก
ว่าจะทำบทเป็นตัวต่างเพศก็แต่งเอาเครื่องประดับประกอบเข้า พอ
ให้คนคิดว่าทำบทเป็นตัวใด ดังเช่นเขาเจ้าราชมาห่มด้ายเขียงให้ดูว่า

๑. ปรางค์ว่าเมื่อรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงหัดละครอิเหนา
๒. ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรีที่อธิบายในตอนนี้ ถ้าวางตามที่สมเด็จพระนริศรวรดิวงศ์ทรงชี้แจงให้ทราบเป็นพื้น
๓. สตรีพม่าที่ข้าพเจ้าได้เห็นที่เมืองร่างกุ้ง ลุกี้แต่งเป็นคนสามัญไม่สังเกตได้ว่าใช้
เครื่องแต่งตัวแปลกกว่าปรกติอย่างไร

ทำบทเป็นหญิง แต่ได้หน้าจากฤๅเขียนหน้าให้รู้ว่าทำบทเป็นยักษีมาร
เป็นต้น (ดูจะแต่งตัวเป็นท่านของเดียวกับที่เด่น "ตฤหมต" กันทุก
อัน) ชั้นเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นตครแต่งเป็นชั้นเครื่องก็ดี เป็นนาง
ก็ดี เข้าใจว่าเป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นต่อภายหลัง ในชั้นเมื่อเช่นตครกัน
แพร่หลายแล้ว

ความ ตกต่าง มาจนมีเค้าเงื่อนอยู่ที่ ตคร โนราชาตรี มี แบบเครื่อง
แต่งตัวแต่อย่างชั้นเครื่อง (คือที่ได้เทริดแต่ส่วนเครื่องอาภรณ์กับตัว
เป่าต้น) อย่างเดียว ไม่มีแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางจนทุก
วันนี้ ก็ตคร โนราชาตรีเป็นแบบเดิมของตครนอกตั้งอธิบายมาแต่
เหตุในจึงมีเครื่องแต่งตัวแต่ชั้นเครื่องอย่างเดียว ไม่มีเครื่องแต่งตัว
นาง จะว่าเป็นเพราะเมื่อชนศรีทราดลงไปให้ตครที่เมืองนครศรีธรรม
ราช (ตั้งกล่าวในเรื่องตำนาน) ตมแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางเดีย
ฤๅ ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น จึงตั้งนิฐานว่าชั้นเดิมที่เดี่ยว
ตครคงแต่งตัวอย่างคนสามัญ เป็นแต่แต่งเครื่องประกอบในเขตแดน
(ชื่อนตคร โนราชาตรี ก็ยังไร้เอาผ้าขาวมาห่มให้รู้ว่าทำบทเป็นหญิงจน
ทุกวันนี้) ต่อเมื่อมีตครเด่นกันแพร่หลายแล้ว จึงมีผู้คิดประดิษฐ์
เครื่องแต่งตัว (อย่างเช่นชั้นเครื่องตคร โนราชาตรีแต่ง) ขึ้นสำหรับแต่ง
ตัวตครที่จะทำบทเป็นท้าวเป็นพระยา ในตครโรงหนึ่งก็เห็นจะแต่ง
แต่คนเดียว เพราะฉนั้นจึงเรียกว่า "ตัวชั้นเครื่อง" ความบังว่าตคร
ตัวอื่นมีแต่แต่งเครื่อง ถ้าแต่งเครื่องทั้งหมดด้วยกันก็คงไม่เรียกว่าตัว

ยื่นเครื่อง ๆ ถ้าว่ามีเครื่องแต่งตัวเป็นหลายอย่าง ก็คงเรียกให้คงกัน
 ฉายนเครื่องพระแลยื่นเครื่องนาง จะหาเรียกแต่ว่า "ยื่นเครื่อง" เท่า
 นั้นไม่ ขรอยเมื่อขุนศรีทราดงไปหัดศรทเมืองนครศรีธรรมราชแบบ
 เครื่องแต่งตัวศรทกรุงเก่าจะยังมีแต่อย่างยื่นเครื่องอย่างเดียว ขุน
 ศรีทราดจึงได้ ไปแต่แบบ แต่งตัวยื่นเครื่อง กับเครื่อง สำหรับ แต่งประ-
 กรอบ ที่ศรทในกรุง ๆ ไซ้กันในสมัยนั้น ยังมีหน้าทากที่จำอดศร
 โนราชาศรีได้ปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่จนทุกวันนี้ เห็นได้ว่าเป็นเครื่อง
 แต่งประกอบสำหรับตัวที่เต็มเป็นตัวอย่าง เช่นยักษ์มารพรานภตเป็น
 ต้น ในสมัยเมื่อยังไม่เกิดเครื่องแต่งตัวศรทอย่างเช่นหัว โขนที่ไซ้กัน
 ในชั้นหลัง เพราะฉนั้นเครื่องแต่งตัวยื่นเครื่องอย่างเช่นศร โนราชาศรี
 แต่ง เห็นจะเป็นเครื่องแต่งตัวศรทที่คิดประดิษฐ์ขึ้นก่อนอย่างอื่น

ต่อมา อีกชั้น หนึ่งจึง คิดประ ติษฐานเครื่อง แต่งตัว ศรท ขึ้นใหม่อีก
 ๒ อย่าง เป็นเครื่องแต่งยื่นเครื่องอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องแต่งนางอย่าง
 หนึ่ง ซึ่งเป็นคนแบบอย่างเครื่องแต่งตัวศรทที่ไซ้กันในกรุง ๆ มาจน
 ทุกวันนี้ แบบเครื่องศรทที่คิดใหม่แก้ไขให้ผิดกับแบบเก่า (เช่นที่ศร
 โนราชาศรีแต่ง) หลายอย่าง เป็นคนว่าตัวยื่นเครื่องให้มุ่งเน้นเพดา
 ชักเรียงขึ้นไปถึงเห็นอนอง มุ่งฝักัดตเรียงตรงมาถึงเข้าไม่หยกกรงอย่าง
 แต่ก่อน แต่ให้ได้เสียดอดจนปดายแขน ไม่แต่งตัวเปล่าเหมือน
 อย่างศรทโนราชาศรี ส่วนเครื่องแต่งตัวนางนั้น มุ่งฝักัดบกรอมถึงทง
 นื่องแต่ห่มผ้าแถบ (ตยทของ) ดุพักัดของบำพาคชายุไปข้างหลัง ได้

ชายเต็มอ้นของ

การที่แกไขเครื่องแต่งตัวดังกล่าวมา เมื่อคิดคึกคึกเหมือนจะ
 แดเห็นได้ว่าแกไขเพราะเหตุใด เพราะเครื่องแต่งตัวที่คิดแก้ใหม่ใช้
 เหมือนกันดังละครหลวงแสดงคราวราษฎร ขอนเป็นเคาเงียนให้เห็นว่าเดิม
 คงเป็นของคิดแก้ไขสำหรับแต่งละครหลวง แล้วละครราษฎรจึงเอ
 อย่างไม่แต่ง ที่ละครราษฎรจะคิดแบบอย่างชนก่อนแต่งละครหลวงไป
 เขาอย่างมาแต่งน ไขวี่ดัยที่จจะเป็นได้ ต้องคิดดูต่อไปว่าเครื่องแต่งตัว
 แบบเดิมมีเสียหายชำรุดอย่างใดฤจึต้องแกไขไปเป็นอย่างอื่น ยก
 ตัวอย่างดังเช่นที่ให้ตัวอื่นเครื่องได้เสื้อ มิให้แต่งตัวเปล่าดังแต่ก่อนจะ
 เป็นเพราะเหตุใด จจะว่าเพราะเห็นแต่งตัวเปล่า (อย่างเครื่องที่ในรา
 ชาติรับแต่ง) นำเกดัยจึให้ได้เสื้อก็มิเห็นจจะเป็นได้ ด้วยในสมัย
 นนการที่ไม่ได้เสื้อยังนิยมกันอยู่ทั่วไป ถึงในราชสำนักเวตาเฝ้าแทน
 โดยปรกคึกก็มิได้เสื้อ ประเพณีที่ได้เสื้อเขาเฝ้าเป็นนิจพมเมือรัชกาล
 ที่ ๔ ทรุรัตนโกสินทร์ ถึงกระนั้นในการที่แต่งเครื่องอาภรณ์บาง
 อย่าง ดังเช่นเด็กแต่งตัวได้เกยจนวมในงานโกนจุกก็ยั้งแต่งกับตัวเปล่า
 เว้นแต่เด็กหญิงที่เจริญถนมนทจจึงให้ได้เสื้อมีดบัง เด็กแต่งเครื่อง
 เกยจนวมพมมาได้เสื้อเป็นประเพณีทั่วไปคือเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เพราะ
 เหตุดังกล่าวมา จึงเห็นว่าที่ใหย่นเครื่องละครได้เสื้อนคงเป็นเพราะจะ
 แต่งตัวละครผู้หญิง จะให้แต่งตัวเปล่าอย่างผู้ชายชคอยู่จึให้ได้เสื้อ
 ดังที่มใหย่นเครื่องนุ่งผ้าหยกทรงดังแต่ก่อน ก็คงเป็นเพราะเห็นจ้วแลเห็น

ตลอดคืนวานาเกิดยศด้วยเป็นผู้หญิง เขาได้รบเคาเงอนท์ที่ถ้าวมาตั้ง-
 นิฐานว่าการที่คิดแก้ไขแบบแผนเครื่องแต่งตัวสตรีครั้งนั้น เห็นจะแก้เมื่อ
 แต่งนางรำของหุดวง เป็นเทพบุตรเทพธิดาเดินจับกระบี่ถ้าวมาแล้ว
 แล้วจึงเลยเอามาใช้เป็นเครื่องแต่งตัวสตรีผู้หญิงของหุดวง เพราะณนั้น
 เครื่องแต่งตัวสตรีจึงมีแค่ ๒ อย่าง บรรดาตัวสตรีที่ทาบทเป็นชาย
 ถึงจะเป็นตัวดีก็แต่งอย่างอื่นเครื่องทรงนั้น แปลกกันแต่เครื่อง
 สวมศีรษะที่เป็นท้าวพระยาได้ชฎา ตัวที่เป็นเสนาอำมาตย์ได้แต่ม้า
 โปกส์ศีรษะ ฝ่ายพวกที่ทาบทเป็นหญิงก็ใช้เครื่องแต่งตัวนางทรงนั้น แปลก
 กันแต่เครื่องสวมศีรษะโดยทำนองเดียวกัน คงเป็นแบบหุดวงคิดขึ้นใน
 ครั้งกรุงเก่า แล้วสตรีข้างนอกเขาออกไป จึงได้ใช้ตามกันต่อมา
 จนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ยังมีเคาเงอนท์ให้คิดเห็นต่อไปว่า เสื้อที่ขึ้นเครื่องสตรีได้นี้ มิใช่
 เฉพาะของคิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ที่แท้เขาแบบเสื้อโขนมาให้สตรีแต่ง ซึ่ง
 เห็นความชอบเพราะเสื้อที่ขึ้นเครื่องสตรีได้ (แม้จนทุกวันนี้) ตัวเสื้อ
 กับแขนเสื้อต่างกัน เช่นตัวเสื้อเป็นตั้งเขี้ยว แขนเสื้อเป็นตั้งแดง
 เป็นต้น ดัดขนเสื้ออย่างนั้นมาแต่เสื้อเครื่องรบอย่างโบราณ คือได้
 เสื้อแขนยาวชั้นในตัว ๑ แล้วสวมเสื้อเกราะแขนสั้นชั้นนอกอีกตัว ๑
 ดีแขนกับตั้งตัวจึงต่างกัน เพราะเดิมเป็นเสื้อ ๒ ตัว เครื่องแต่งตัว
 โขนชั้นเดิมก็เห็นจะไม่ได้เสื้อเป็นพื้น เสื้ออย่างนั้นคงดำสำหรับแต่งแต่
 โขนตัวดี เช่นพระรามพระลักษมณ์แต่งในเวดดาอกรบเป็นต้น ถ้า

เป็นเผด็จการแบบใหม่สำหรับแต่งตั้งครุฑเห็นจะทำดีเพียงตัว (อย่างเช่น
 ที่มักทำกันในชนท้องถิ่น) ไม่เอาแบบเดิรมาใช้ เครื่องโขนที่ครุฑ
 เอามาใช้ยังมีอีกหลายสิ่ง ไม่แค่แต่อย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนเช่นมวก
 แฉงโขนที่ครุฑม ละครใช้เอาไว้ข้างตัว ก็เป็นเครื่องให้เห็นได้ว่าเอา
 ของโขนมาใช้เมื่อหัดละครผู้หญิง ยังเครื่องด้อมที่ศีรษะที่ครุฑแต่งตั้งเรียก
 ว่า “หัวโขน” อยู่จนทุกวันนี้ ก็ยังคิดว่าเอาแบบอย่างของโขนมา
 ใช้ เป็นหลักฐานอีกชั้นหนึ่งว่าครุฑในเกิดแต่ถ่ายแบบโขนมาแต่ตั้งได้
 แต่ดงมา

เครื่องแต่งตัวโขนละครเป็นของถ่ายแบบอย่างมาแต่เครื่องยศศักดิ์
 ทำงพระยาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นพัน แต่ก่อนมาจึงมักเป็นของคิดประ-
 ดิษฐานสำหรับแต่ง โขนละครของหลวงก่อน คือพระราชทานอนุญาต
 ฎาไม่ห้ามปรามผู้อื่นจึงจะเอาอย่างไรแต่ง โขนละครของตนได้ ถ้าใคร
 ไปคิดทำเครื่องแต่งตัว โขน ละครเอาแต่โดย พงการ ก็อาจจะมี ความผิด
 ความชอบมอูทหาหรณครวรัชกาลที่ ๓ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
 ความปรากฏว่าเจ้านายแฉงข้าราชการที่รวบรวมผู้คนฝึกหัด โขน ละครขึ้น
 ใหม่ คิดแบบอย่างสร้างเครื่องแต่งตัวโขนละครด้ายดั่งกับเครื่องด้น
 เครื่องทรง จึงโปรดให้ตั้งพระราชกำหนด^๑ เมื่อฉนวนพฤษศันต์
 เดือน ๓๐ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ปีชวดจศก จุติศักราช ๓๓๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗)
 มีเนื้อความว่า “เจ้าค่างกรมแต่ชาติตลยของรตพระบาท ปรุกษาเมือง

๑ พระราชกำหนดนี้อยู่ในกฎหมายหมวกพระราชกำหนดใหม่เป็นบทที่ ๒๔.

ผู้ทรงสมการ (แตร) ช่าง (เครื่อง) โขน (เครื่อง) ตลอดทุกวันนี้
 แต่งขึ้นเครื่องแต่งนางข้อมทำมงกุฏ ธงา ชายไหวชายแครง กรร
 เจียกรร ดอกไม้ทัด นุ่งโจงไว้หางหงษ์ ค้างอย่างเครื่องต้นอยู่ ไม่
 ควรหนักหนา” คือไปห้ามมิให้ทำเช่นนั้นเป็นอันตราย “แต่กำหนด
 ให้แต่งตัวขึ้นเครื่องนุ่งผ้าคืบ ก้าวจับโจงอย่างโขนก็ตาม แต่งตัวนาง
 แค่วิดเกล้า อย่าให้มีกรรเจียกรรดอกไม้ทัด” ถ้าผู้ใดมีฟังทำให้
 ผิดกฎรับสั่งจะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก ดังนี้ พระราชกำหนดในรัชกาล
 หัตถ์มาเห็นจะไปรดให้ผอณณ์ ไม่ห้ามปรามกวดขันตั้งแต่แรก เครื่อง
 แต่งตัวละครในกรุงเทพ ฯ ในชั้นหลังต่อมาจึงปรากฏถึงที่ห้ามในพระราช
 กำหนดเป็นหลายอย่าง คือจรहुแตรดอกไม้ทัด เป็นต้น

เครื่องแต่งตัวละครที่คิดประดิษฐ์ขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทราบ
 ว่าเครื่องแต่งศีรษะซึ่งเรียกว่า “บันจู่เห็จ” เป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้น
 แต่งละครหลวงเมื่อรัชกาลที่ ๒ เดิมดำหรับแต่งแต่บันหยักกับอนาการรณ
 ในเรื่องละครซิเหเนาแทนผ้าคาดโพกศีรษะซึ่งใช้มาแต่ก่อน (จึงเรียกว่า
 “บันจู่เห็จ” แปลความว่าโจรป่า ซึ่งซิเหเนาเดิมขุขมาแปลงเป็นบันหยัก
 แตรอนาการรณนั้น) ครั้นภายหลังมาใช้บันจู่เห็จแทนผ้าโพกเพื่อไป
 ถึงตัวอันแต่เรื่องอื่น จนตัวไกรทองแตรอนแผนพระโองดกรก็มักใช้
 ได้บันจู่เห็จมาจนทุกวันนี้ เข้าใจว่ากระบังหน้านางละครที่ทำงานจะ
 ประดิษฐ์ขึ้นในคราวเดียวกับที่ประดิษฐ์บันจู่เห็จดำหรับขึ้นเครื่องเป็นค
 ณะ แต่ข้อนี้ไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้เป็นแน่นอน

วัดเกตุยอกอีกอย่าง ๑ เป็นของประดิษฐานในชั้นตรุงรัตน
โกสินทร์เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่มีประกาศห้ามมิให้ผู้อื่นไ้ขึ้นนอกจาก
ครุฑทอง ได้ยินว่าแต่ก่อนมาเคยห้ามมิให้ผู้อื่นทำฐาวัดเกตุยอก
คำได้ศรวให้เหมือนกับครุฑทอง แต่ก็มีผู้ชอบทำให้ศรวได้ ท่านของ
ความอันนี้จะทราบประจักษ์พระราชกฤษฎีกาในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศห้ามมิให้ผู้อื่นทำเครื่องครุฑทอง
ยาราชวดี ถึงกระนั้นเมื่อเรื่องเล่ากันมาว่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำศรวครุฑสมเด็จพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์เข้าไปเดนมถวายทอดพระเนตร ท่านให้เที่ยวฉ้อฉลฆฏาคร
โรงอื่น จนเกิดประหลาดใจกันว่าจะเป็นเพราะเหตุใด เหตุที่เช่นนั้น
เพราะท่านทำเครื่องทองคำแต่งพระเอกนางเอกของท่านได้ ไม่กล้า
จะแต่งเข้าไปเดนมถวายตัว จึงต้องฉ้อฉลฆฏาครโรงอื่น

แต่การที่หวงห้ามแบบอย่างเครื่องแต่งตัวครุฑทองมีมาเพียงรัช
กาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ก็เลิกการห้ามปราม ครุฑจึงแต่งตัว
กันตามชอบใจทั่วไป มีเจ้าของครุฑคิดแก้ไขเครื่องแต่งตัวครุฑเปลี่ยน
แปลงไปต่าง ๆ ตามอำเภอใจหลายอย่าง ดังเช่นทำได้ศรวเป็นสี
เดียวทองตัวเดียวแดงแขนเดียว บางโรงก็ไม่ใช่อินทรีขน แต่ทำเป็นแถบ
สายสพายให้ตัวเด่นาได้แทนเครื่องฮาภรณ์เช่นเครื่องอย่างเก่าที่มี แต่
ยังมีเครื่องแต่งครุฑเกิดขึ้นเพราะเงินเรื่องเบียดเบียนออกไป ดังเช่น
เครื่องแต่งตัวเป็นแขกเป็นฝรั่ง ดังหีบเงินเรื่องพระภิกษุมนต์เป็นต้น

เครื่องแต่งเครื่องทอเห็นจากแบบเดิมมาทุก เครื่องเครื่องแต่งตัว
 ธรรมดาจำนวนตั้งแต่เดิมมา

ว่าด้วยบัพทลยสำหรับเงินตรา

การเงินตราของมีคนทำครุยาคด้วยอีกพวกหนึ่ง เหมือนกัน
 ทั่วครุยไทยครุยมาแต่ตราครุย เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าครุยที่มีครุยาค
 เงินกับตราครุยเป็นแบบแผนมาแต่เดิมด้วยกับกับครุยตราครุย

เครื่องครุยาคที่เงินกับตราครุย เรียกกันเป็นลุ่มว่าบัพทลย
 บ้างบัพทลยบ้าง อันที่จริงคำว่าบัพทลยกับบัพทลยหมายความต่างกัน
 บัพทลยหมายความว่าเป็นตราครุย อันเป็นตราครุยสำหรับบัพทลย
 เพราะเดิมใช้บัพทลยเป็นตราครุย บัพทลยนี้หมายความว่าเป็นตราครุย
 เป็นตราครุยเก่า เพราะเดิมใช้บัพทลยเป็นตราครุย เพราะฉะนั้นตราครุย
 การเงินตราครุยเรียกว่า "บัพทลย" ความหมายนี้ลุ่มด้วยแบบแผน
 ซึ่งมาในรัชกาลที่ ๕ เช่นในหมายรับสั่งยอมใช้ว่า "บัพทลย" ทุกแห่ง
 เครื่องบัพทลยตามตราครุยเดิมว่ามี ๕ ลุ่ม เรียกรวมกันว่า
 "บัพทลยครุยาค" อธิบายเป็นรายลุ่มว่า

๑. ลุ่มที่ ๑ คือ บัพ
๒. ลุ่มที่ ๒ คือ ลุ่มของเงินหน้าเดียว

๑. อธิบายเรื่องบัพทลยตอนนี้ ถ้าวตามความที่สมเด็จพระนริศราวุฒวงศ์
 ทรงชี้แจงไว้เข้าใจเป็นพื้น.

- ๓ วิคต คือ กตองซนหนงสองนำ
- ๔ อาตตวิคต คือ กตองหุ่มหนงรอบคัว
- ๕ ฆน คือ ฆ้องโหม่ง ฤๅฉิ่ง ฉาบ อันทำด้วยโลหะ

ในคำวาท่า สุตฺตีร์ สำหรับทำถ่านนำ อาตต วิคต อาตตวิคต สำหรับทำเพลงประกอบ ฆน สำหรับให้จังหวะ

เครื่องปี่พาทย์ของไทยเราก็ด ปี่พาทย์มอญพม่าแต่ปี่พาทย์ชวา กัด เห็นได้ว่าได้ต้นตำรามาจากเครื่องปี่ญาคูริยางค์ของชาวอินเดียด้วยกัน เปนแต่มาแก้ไขไปตามความนิยมในภูมิประเทศต่าง ๆ กัน

สุตฺตีร์ คือ ปี่ ก็มาทำเปนหลายอย่าง เรียกว่าปี่อ้อ ปี่ชวา ปี่มอญ ปี่โตะเปนต้น แต่มีไทยก็ยังต่างกันโดยขนาด เรียกเปนนี่ใน ปี่กต่าง ปี่นอกอีกชนหนงดงน

อาตต คือ กตองซนหนงนำเคี้ยงฉน ก็มาทำเปนทับ^๑ เปนรำมะนา เปนกตองชวาเปนต้น

วิคต ซึ่งอธิบายว่ากตองซนหนงต้องเท่านั้น เข้าใจว่ากตองชนิดที่ใส่สายโยงยึดหนงนำกตอง อาจจะทำเสียงกตองให้ดังฤๅต่ำได้ด้วยแรงเดหย่อนสายยึดหนงนำกตอง กตองต้องนำประเภทนมาเป้นตะโพนเบ็งมาง แดกกตองแจกเป้นต้น^๒

๑ เรามักเรียกกันว่า โทน. ที่ลุดนั้นโตนเป้นกลองอย่างซิมหนงสองนำ ชาวอินเดียเรียกว่า โทละ

๒ บรรดากตองประเภทนี้ เดิมใช้ตั้งเสียงด้วยสายซึงหึงนั้น วิธีที่เอาเข้าสูกับซึงทำคึดพอกนำกตองให้เป้นเสียงสูงต่ำมเกิดได้ต้อยที่ตั่ง กลองของชาวอินเดียแลชวามลายูยังไม่ใช้จนบัดนี้.

ขาดชีวิต ซึ่งว่าเป็นผลของหุ่นหนึ่งรอบตัวนั้น เข้าใจว่าจะ
เป็นกตของอย่างทีกรังหนึ่งติดแน่นกับตัวกตของทีเดียว โดยประสงค์จะ
ให้เลี้ยงดัง คืออย่างกตของนครนเอง

ชน คือ ดิง ฉาบ ช้องโหม่ง ช้องคู่ (เช่นเด่นนครโนรา-
ชาตรี) แดช้องราว (เช่นเด่นระเบ็ง) เหล่าอยู่ในพวก ชน
เพราะเหตุดำหริบคให้จังหวัด แดเป็นของทำด้วยโลหะเช่นเดียวกัน

มีพาทย์ไทยเราเด่นครวามี ๒ อย่างต่างกันมาแต่ครั้งกรุงศรี-
อยุธยายังเป็นราชธานี คือ มีพาทย์สำหรับเด่นครชาตรีอย่าง ๑ มีพาทย์
สำหรับเด่นซอนครในกรุง ฯ อย่าง ๑ เมื่อพิเคราะห์ทีดูลักษณะมีพาทย์
ทั้ง ๒ อย่างทีกล่าวมา เห็นว่ามีพาทย์ตครชาตรีคงเป็นของเก่าก่อน
มีพาทย์ซอนคร เพราะเป็นเครื่อง ๕ แต่มารายตั้งเกือบจะตรงกับที่
อธิบายไว้ในลักษณะเครื่องเบญจดุริยางค์คามตำราอินเดีย คือ

- ๑ มี ตรงกับ สลุวิ ในตำรา
- ๒ ทับ (ไม้ที่ ๑) ตรงกับ ขาดค ในตำรา
- ๓ ทับ (ไม้ที่ ๒) ใช้แทนโทนสองนำ วิคค ในตำรา
- ๔ กตอง ตรงกับ ขาดควิคค ในตำรา
- ๕ ช้องคู่ ตรงกับ ชน ในตำรา

ส่วนมีพาทย์ซอนครนั้น ก็เป็นเบญจดุริยางค์ด้วยมีเครื่อง ๕ ดัง
แต่ทว่าแก้ไขห่างจากตำราเครื่องเบญจดุริยางค์ของเดิมออกไป คือ

- ๓ ตู้ลิ้นชัก บังอยู่ตามค้ำวรา
- ๔ อาคคี เป็ดยนทบเป็ยระนาต
- ๕ วิคคิ ใช้ตะโพน คัชโชนตองหน้า
- ๖ อาคควิคคิ กตองคงอยู่ตามค้ำวรา
- ๗ ฉน เป็ดยนชองคัชโชนตอง

เครื่องบีพาทย์ ๓ เครื่องทักถ่าวมา น เรียก (ในชนหลังมว) จ่า
 บีพาทย์เครื่องห้า เพราะมีเครื่อง ๕ ตั้ง ทจริงจันจนตั้งก็เท่ากับเครื่อง
 บีพาทย์อย่างเช่นต้นตกรชาตรี แต่ผิดกันในเรื่องต่ำคณีย์ ทบีพาทย์
 ตกรชาตรีมีเครื่องห้าตั้งตั้งต่ำเป็นต่าหน้าได้แค่บั้งเดียว แต่บีพาทย์
 เครื่องห้ามีเครื่องห้าตั้งตั้งต่ำได้ถึง ๓ ตั้ง คือมีระนาตแตชองวง จึงเห็น
 ได้ว่าบีพาทย์ทง ๒ อย่างนั้น บีพาทย์ตกรชาตรีคงเป็นอย่งเดิม แล้ว
 มาคิดแก้ไขไปเป็นอย่งบีพาทย์เครื่องห้า เพื่อจะให้ทำเพลงได้กวง
 ขวงยังชันกว่าเดิม

เครื่องบีพาทย์ ๓ ตั้ง คือระนาต ชองวง แถตะโพน ซึ่งมา
 ไรในบีพาทย์เครื่องห้าแทนทบ ๒ ใบกับชองคัชของเดิมนั้น เมื่อพิเคราะห์
 ดูเห็นว่าจะเป็ยชองเกิดชนด้วยเหตุต่างกัน คือ

เหตุที่เกิดชองวงนั้น เดิมในเครื่องตกรชาตรีใช้แต่ชอง โหม่ง
 ใบเดียว ถ้าหรับคัชเป็ยจันทระ คัชมาเติมชองเข้าให้เป็นตั้งตั้งใบหนึ่ง
 ตั้งตั้งใบหนึ่ง จึงเป็ยชองคัช (อย่างเช่นต้นตกร โนราชาตรีแตหนังกตง)
 ครนคัชมาอีกชนหนึ่งเติมชองเข้าอีกใบหนึ่งให้เป็นตั้งตั้ง จึงเป็ย

ของราว (อย่างเช่นเด่นระเบ็ง แต่เขาก็กับกลองมลายู) ที่หึ่งมา
 เกิดความรื่นเริงในครั้งใดครั้งหนึ่งว่า ถ้าเขาฆระกวดผสมกับฆระกวด
 ในปิ่นซ้อง อาจจะทำให้เสียงซ้องเป็นเสียงอย่างใดก็ได้ ความรื่น
 ที่เป็นเหตุให้ทำซ้องได้ครบ ๘ เสียง จึงคิดเพิ่มซ้องราวให้เป็นซ้องวง
 ๑๒ ใบ คือเป็นเพลงดำเนินต่าง ๆ ได้

เหตุที่กักระนาดนั้น เห็นจะมาจากกระบอกเพลงของพวกชาวม้า
 คือคิดกระบอกไม้ไผ่ไว้ซ้องต่างหนึ่ง เอากระบอกกับแผ่นหนังให้เกิดเสียง
 ก้องดังออกมาจากกระบอก กระบอกขนาดยาวสั้นต่างกันเสียงทกต่างก็
 สูงต่ำผิดกัน พวกชาวม้าฆ่าเป็นต้น รู้แล้วว่าคิดกระบอก
 อย่างไร ให้ก้องเป็นเสียงไรก็ได้ก็คิดกระบอกเพลงขึ้น ให้กระบอกเพลง
 หาดาย ๆ อันกระบอกตามจังหวะให้เป็นเพลงดำเนิน จึงมีชื่อเรียกกันว่า
 “เพลงกระบอก” ต่อมาผู้คิดทำกระบอกเพลงให้เป็นเสียงต่างกันได้
 ด้วยกระบอกขนาดเล็กให้หน้าแฉกวงผิดกัน จึงอาจทำกระบอก
 เพลงให้เบาแฉกเสียงไพเราะขึ้น อย่างกระบอกเพลงที่พวกเขาเรียก
 ว่า “อุงคอง” คือใช้กระบอกย่อม ๆ เรียงกันเป็นราวจะต้องดำเนิน
 กระบอก ถ้อยราวใดด้วยมือให้กระบอกกระทบกันก็จะเป็นเสียงต่าง ๆ
 มาอีกอันหนึ่งจึงเกิดความคิดคิดไม่ไผ่มาเหลว เป็นซ้องแล้วร้อยเชือกฤ
 ว่างเรียงบพราง ใ้ราวเป็นเครื่องให้เกิดก้อง แต่ถ่วงซ้องกระนาดด้วย
 ฆระกวดผสมฆระกวดได้เสียงครบ ๘ เสียงอย่างเช่นซ้องวง ไม่ ๑๘ อันก็อาจ

ค้ให้เกิดเสียงต่าง ๆ จนทำเป็นถ่านำได้

เหตุที่เกิตตะโพนนั้น เดิมเครื่องดุริยางค์ใช้ถองโใบตะเสียง ๓ โใบ
ที่หลังมาคิดแปดง โทนตองนำ ที่ชาวอินเดียเรียกว่า “โทตะ” นั้น
ให้นำใหญ่ข้างหนึ่งนำเล็กข้างหนึ่ง แล้วเอาเข้าตุ้กผสมกับข้เท่าคิดตรง
โจักตางหนึ่งหุ้มถองข้างนำใหญ่ ทำให้เป็นถองตองเสียงได้ใน
โใบเดียว ก็เกิดเป็นตะโพนขึ้น

เพราะตะโพนเป็นของค้ ๒ มือ แต่ทำได้เป็น ๒ เสียง บั้พาทย์
ใช้ตะโพนโใบเดียวทำเพลงได้เท่ากับบั้ของครุชาติร์ ๒ โใบ ด้วยเหตุนี้
เมื่อใช้ตะโพนจึงอาจจะเด็กทั้ได้ทั้ง ๒ โใบ แล้วเขาจะราคาเข้าแทนโดย
มิต้องเพิ่มจำนวนคน สัจจนที่เปลี่ยนของราคาเป็นข้องวง คือเปลี่ยน
ข้องค้จึงหระเป็นข้องค้ต่านานนี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะใช้ตะโพนให้จึงหระ
คือเห็นว่าบั้พาทย์ทำเพลงที่ใช้ตะโพน ถึงขาดข้องวงก็ไม่สำคัญอันใด
แต่มีบางเพลงที่ไม่ใช้ตะโพน เมื่อทำเพลงเช่นนั้นจึงใช้ค้ดข้องให้จึงหระ
แทน ด้วยเหตุนี้คนตะโพนจึงเป็นคนค้ดข้องบั้พาทย์เป็นประเพณีมา สัจ
นี้ฐานว่าลักษณะการที่เปลี่ยนเครื่องบั้พาทย์เดิมมาเป็นบั้พาทย์เครื่องห้า
จะเป็นดังทำนองที่ได้อธิบายมา แต่ความคิดที่เปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น
ในประเทศนี้ทงหน ถ้าเราได้แบบอย่างมาแต่ก่อนบาง ข้องทรวบไม่
ได้ ด้วยบั้พาทย์พม่ามอญชวาก็มีระนาข้องทำนองเดียวกับข้องเรา

๑. ระนาเดิมมีแค่ ๑๑ ซีก เป็นของเดิมในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ๒ ซีก จึง
เป็น ๒๑ ซีก,

เขาเอาข่างเราไป ๆ เขาเอาข่างเรามาก็คือจะเอาข่าง ๒ ถัง
 ของพิเคราะห์โดยทางตำหนการเดินครว้าของไทยเรา ซึ่งซึ่ง
 จำเป็นพาทย์ครว้าเดิมคงใช้พาทย์อย่างครว้าครว้า ขอนกมเคาเงอน
 อยู่มาถึ เพราะครว้าครว้าเป็นครว้าเดิมของเราคงได้อธิบายมาเด้อ
 ขุนศรีทศพงพาทย์แบบนคร แต่พาทย์สำหรับเดินครว้าลงไปจาก กรุงศรี
 อธิบายด้วยกัน คือเมื่อพวกขานครว้าบรมราชได้แบบนครแต่มีพาทย์
 ลงไปเดินกันแพร่หลายเด้อ นครทางในกรุง ๆ จึงเปลี่ยนมาใช้
 พาทย์เครื่องห้า เหตุไรจึงเปลี่ยนก็ดูเหมือนพอจะคิดเห็นได้ ด้วยมีคำ
 เขียนอยู่ที่เครื่องมีพาทย์ครว้าครว้า ถ้วนเป็นเครื่องขนาดย่อม ๆ เห็น
 ได้ว่าเป็นของทำสำหรับให้หอบหิ้วขนไปได้ง่าย เพราะเดิมครว้าก็ต้อง
 เดินทางไปเที่ยวทางานเดิน อย่างเช่นครว้าในราชครว้ายังเที่ยวทางานอยู่
 จนทุกวันนี้ แต่มีพาทย์เครื่องห้าเป็นเครื่องขนาดเขื่อง จะหอบหิ้ว
 ไปไม่ได้ดกเหมือนเครื่องมีพาทย์ครว้าครว้า เพราะฉนั้นคงเป็นเครื่อง
 สำหรับการเดินที่เดินเป็นคู่แหม่งแหม่งที่ จึงตั้งนิฐานว่าเดิมเห็นจะ
 เป็นมีพาทย์โธเน พึงเอามาใช้เป็นมีพาทย์ครว้าเมื่อหัดครว้าผู้หญิงของ
 หลวง แต่ครว้าโธเนจึงเอาอย่างค่อไป เพราะเหตุนี้ครว้าในกรุง ๆ
 ทั้งครว้าหลวงเสดครว้าราษฎรจึงใช้มีพาทย์เครื่องห้าด้วยกันทั้งนพ
 ความทกต่างชน คือทิวาครว้าของไทยเราเดิมใช้มีพาทย์
 อย่างครว้าครว้า แต่คงเอาพาทย์เครื่องห้าของโธเนมาใช้แทน ยังมี

๑. ถ้อยถนถนในราชครว้าที่ทรงทางนจะปรากฏในคอนว่าห้วยประเพณีครว้าค่อไปข้างน้า

เค้าเงื่อนอยู่ในเพลงขับพาทย์อีกทางหนึ่ง จะนำมาแต่งใจด้วย คือ

นำพาทย์ของละครชาตรีมีแต่ ๘ เพลง^๕ คือ

- ๑ เพลงโทน ละครชาตรี (ตรงกับเพลงซำ)
- ๒ เพลง (เร็ว)
- ๓ เต็มขอ
- ๔ เข็ด
- ๕ โอด
- ๖ ดงฝรั่ง
- ๗ โดม
- ๘ เข็ดฉิ่ง
- ๙ เพลงฉิ่ง

เพลงทั้ง ๘ ที่กล่าวมานี้ ตรงกับที่มีในแบบตกรนอกตกรในทั้งหมด เห็นได้ว่าเช่นเพลงคำราตรเดิม ส่วนนำพาทย์ทำนองนั้น มีคำราของเค้า อยู่ในหีบพระดมฺุด ๆ ดังนี้

โหมโรงเย็น ๕ เพลง

- ๑ ละครชาตรีขนาด เต็มวัด
- ๒ เข้าม่าน ทำ ๒ เที้ยว (เตี้ยว) ดงดา
- ๓ กราวใน

๑ กระทบเพลงของละครชาตรีในนี้ ถัดไปตามความแรงของนายสระ ละครชาตรี
ในกรุงเทพฯ

- ๔ เช็ด
- ๕ กรวดร่ำ

โหมโรงเช้า ๘ เพลง

- ๑ ละครสำนึกบาป แด้วรัด
- ๒ เข้าม่าน ทำ ๒ เที้ยว (แด้ว) ดงดา
- ๓ เต็มอ แด้วรัด
- ๔ เช็ด
- ๕ กตม
- ๖ ชำนั้น ด้องท่อน
- ๗ กรวดใน
- ๘ ชุป
- ๙ กรวดร่ำ

โหมโรงกลางวัน ๑๔ เพลง

- ๑ กรวดใน
- ๒ เต็มอข้ามด่มทุก แด้วรัด
- ๓ เช็ด
- ๔ ชุป แด้วดงดา
- ๕ กระบองตัน แด้วรัด
- ๖ ตะคุกรุดวัน

๗ ไซเวอิด แด้วรวั

๘ ปลุกคัมไม้ แด้วรวั

๙ คุกพาทย์ แด้วรวั

๓๐ พันพิราพ

๓๑ ตรีเศียรนิภาค

๓๒ เตียน ๒ เทียง

๓๓ เซ็ด ประถม แด้วรวั

๓๔ บาทตักนี้ ปลายดงกราวรำ

นอกเรื่องใหม่โรง

ไหว้ครู ๒ เพลง

๓ ปรายเข้ตอก

๒ ตรีประคนขรรพ

เรื่องเตี๊ด ๒๓ เพลง

๑ ตรีตะหัง

๒ ตรีเชิงกะแซง

๓ ตรีท้าวน้อย

๔ ตรีเชิงเตียน

๕ ตรีเตี้อับ

๖ ตรีหญ่ปากคอก

๗ ตรีปลายพระตักษณ์

- ๘ กระจมารตะม่อม
- ๙ กระจแรมไพโร
- ๑๐ กระจเขินเห็นอ
- ๑๑ กระจเขินได้
- ๑๒ แฉดะ
- ๑๓ เหาะ
- ๑๔ โคมเวียน
- ๑๕ เขิน
- ๑๖ พระยาเดิน
- ๑๗ ดยาดิน
- ๑๘ ดยาศรัว
- ๑๙ เว็ดฉาน
- ๒๐ เข็ดนอก
- ๒๑ กราฉนอก

ดูคำรานักเห็นได้ว่าเพลงนำพาทย์โชนเป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก มากกว่านำพาทย์ตรทลายเท่า มีเหมือนกับนำพาทย์ตรชาตรีแต่เพลงเด่นอกับเข็ด ๒ เพลงเท่านั้น จึงเป็นเค้าเงื่อนว่าพาทย์เครื่องห้าคงเป็นพาทย์สำหรับโชนอยู่ก่อน ตรเขามาใช้ต่อภายหลัง ไม่แต่ตรเท่านั้น ถึงที่เอาพาทย์เครื่องห้าไปใช้เป็นเครื่องแห่แต่เครื่องระโคม ที่ผู้คนใช้เป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำการทัพศึก ทั้งปรากฏในเรื่องพระ

ราชวงศ์อโศก เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี แดกรวมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
 ยังเป็นที่เจ้าพระยาสุรสีห์ ทรงรักษาเมืองพิศณุโลกต่อสู้ระแวง
 พม่าต่อมโหฬารจนสิ้นเสบียงอาหาร กองทัพกรุงธนบุรีก็ไปช่วยแก้ไขไม่
 ได้ จะตีหักรัศมีออกจากที่ล้อม จึงทรงพระราชดำริให้เป็นถด
 อูบมาย ให้มีพาทย์ทำนองหอรบให้ครึกครื้นขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อจะ
 ให้ข้าศึกสำคัญว่าจะคงรักษาเมืองต่อไป ความทักต้อจนเป็นอุทาหรณ์
 ว่าใช้มีพาทย์เครื่องห้าเป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำสงคราม ทำนอง
 เดียวกับเครื่องของทหารในชั้นหลัง แต่ก็มีเค้าเงื่อนว่าเขาไปจากโชน
 เหมือนกัน เพราะมีความปรากฏดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระเจ้า
 แผ่นดินแต่ก่อนได้พระราชทานอนุญาตให้ผู้นับนาศักดิ์หัดโชนเพื่อประ
 โยชน์ในการทำสงคราม เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ทั้งที่อยู่ในราชธานี
 และที่ปกครองหัวเมืองจึงมักหัดโชนขึ้นไว้ โชนที่ใหม่มีพาทย์เครื่องห้า
 ก็ของมณฑล เพราะฉะนั้นพาทย์เครื่องห้าจึงได้มีแพร่หลาย แล
 จึงเคยใช้เป็นเครื่องประโคมแต่เครื่องบรรเลงต่อไป

แต่มีพาทย์นโชนเฉพาะเครื่องห้าดังมาตงแต่ครั้งกรุงเก่าจนตลอด
 รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ฟังมาจับเพิ่มเติมเครื่อง
 มีพาทย์ขึ้นเป็นเครื่องใหญ่ต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เข้าใจว่าเพราะเกิด
 เด่นแต่การมีพาทย์เป็นเหตุขึ้นก่อน เดี๋ยวอย่างโบราณรับอย่างเดา
 นิทาน ห้ามตั้งมีพาทย์ไม่ ฟังเกิดวิธีตั้งมีพาทย์เมื่อในรัชกาลที่ ๒

ความชอบปรากฏอยู่ในคำไหว้ครูเสภาบทหนึ่งว่า.

“เมื่อครั้งพระจอมรินทร์แผ่นดินดับ เสภาขมยังห้ามบิพาทย์ไม่
มาเมื่อพระองค์ผู้ทรงไชย ก็เกิดมขมิในอยุธยา”^๓

ความที่กล่าวในกลอนก็สัมพันธ์กับคำที่เล่ากันมา ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดทรงฟังเสภา ได้ทรงพระราชนิพนธ์เสภา
ก็หลายตอน คือตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างแถวเขาค้างนางแก้วกริยา
ซึ่งชอบขมขอบฟังกันมาจนทุกวันนี้เป็นต้น คงโปรดให้คนขับเสภาร้อง
ดำเนิน่าตั้งบิพาทย์เหมือนท่านองมโหรี จึงเกิดมีเสภาตั้งบิพาทย์ขึ้นแต่นั้น
มา แต่กล่าวกันว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ บิพาทย์เมื่อบริบเสภาก็ยังคง
ใช้เครื่องห้า เป็นแต่ใช้ตองน้ำแทนระโพน คือถึงรัชกาลที่ ๓ เห็นจะ
เป็นเพราะเดินเสภาตั้งบิพาทย์กันแพร่หลาย จึงได้มีผู้คิดเครื่องบิพาทย์
เพิ่มเติมขึ้น แต่จะขอยังเรื่องที่ว่าด้วยเพิ่มเติมเครื่องบิพาทย์ไวพรรณา
ซึ่งนำต่อไป จะอธิบายว่าด้วยบิพาทย์เครื่องห้าซึ่งเดินตรุษเสียให้หมด
กระบวนก่อน

ลักษณะที่ตรุษเดินกับบิพาทย์นั้นเป็น ๒ กระบวน คือใช้ร้องเป็น
หลักกระบวนหนึ่ง ใช้บิพาทย์เป็นหลักกระบวน ๑ จะพรรณากระบวน
ที่ใช้ร้องเป็นหลักก่อน ลักษณะที่ของตรุษเป็น ๓ จังหวะ คือ จังหวะ
ช้า จังหวะกลาง แต่จังหวะเร็ว ส่วนจังหวะช้านั้น คือ :—

๓ บทหลังนี้ผู้ที่จำไว้บอกว่า “ก็เกิดคนตีในอยุธยา” เห็นว่าผิด ด้วยความไม่
รับกันคำสัน

๓) ร้องชาติถูกรับไม้ไซบีเรีย เรียกเป็นสามัญว่า "ร้องช้า"
ในกระบวนร้องอย่างนี้มีตำนานอีกหลายเพลง ที่เรียกว่า "ช้าอ่าน
ด้าว" "ยาน" แด "ชมศดาต" เป็นต้น

๒) ร้องช้าเขากบมี เรียกว่า "ช้าบ" "โอบ" แด โธ่ชาติ เป็นต้น

๓) ร้องช้าเขากบมี โทณ เช่นร้อง "ดงดรง" แด "ชมดง"
เป็นต้น กระบวนร้องช้าใช้ร้องแต่บางบทซึ่งจะให้เห็นเป็นบทสำคัญ
กล่าวกันว่าแต่เดิมเป็นแต่ร้องเขากบมีกับเขากบมีโทณ ดังบอกไว้ข้างหน้า
บท หาได้รับพาทย์ทองไม่ ถึงครุหทองเมื่อรัชกาลที่ ๒ ก็ว่าไม่มีใคร
โปรดให้ร้องรับพาทย์ทอง เห็นจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า
พาให้ดครว้าเย็นเยื่อไป การที่ดครร้องรับพาทย์ทอง ว่ามักเกิดชุน
ใหม่ในสมัยเมื่อต้นพาทย์กัน นามี่ทุกชุนขึ้นต่อในรัชกาลที่ ๔ แดที่ ๕
กล่าวกันมาดังนี้

ดครร้องจังหวัดต่างนั้น คือ "ร้องร้าย" มีแต่ดครรับไม้ทำบ
พาทย์ ไซรองพนเวรดคร เพราะชนนดครจึงร้องร้ายมากกว่าอย่างอื่น

ดครร้องจังหวัดอื่น พวกดครชาติเรียกว่า "ร้องด้น" พวก
ดครในกรุง ๆ เรียกว่า "ร้องด้นไท" เห็นจะมาแต่คำว่า "ศัพท"
ด้วยกัน มีแต่ดครรับไม้ทำบพาทย์เหมือนกบมีร้องร้าย แต่จังหวัดอื่น ใช้
แต่เฉพาะเมื่อดครทำบทกรัน เช่นเวลาดักกัน เป็นต้น

ตั้งกระบวนดครทำไซบีเรียพาทย์เป็นหลักกัน ทำใหม่ร้องอย่าง ๓

๑ ร้องชมดงรับพาทย์ เป็นของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕

ทำเพลงว่าอย่าง ๓

โหมโรง คือทำ มีพาทย์ บรร เสงใน เวตา ตคร แต่งคิ้ว ก่อนจะ เดิน
 เป็นการบอกให้มหาชนทราบว่าจะมีตคร การโหมโรงของตครชาคร
 ใช้เพลงตามแบบเก่า ทำแค่ “เพลงซัด” เพลง ๑ “เชิด” เพลง ๑
 กับ “เพลง” เพลง ๑ รวม ๓ เพลงเท่านั้น แต่โหมโรงตครนอก
 แดตครในอย่างในกรุง ๖ มีพาทย์ทำเพลงเรื่องยืดยาวตามแบบโหมโรง
 โชน อย่างเช่นแสงคงมาแต่ เป็นแต่แก้ไขบ้างเล็กน้อย เห็นได้ชัด
 ว่ามีพาทย์เขานำพาทย์โชนมาใช้ เป็นเค้าเงื่อนอีกอย่าง ๑ ในข้อที่ว่า
 ตครในแต่มีพาทย์เครื่องห้ามาแต่โชน ดังได้อธิบายมา อนึ่งเมื่อเวตา
 ตครเล็กมีพาทย์ยังทำสาโรงกิกขอย่าง ๓ เป็นคู่กับโหมโรง แต่ทำ
 เพลงกรวดรำเพลงเดี่ยวเพราะเป็นเวตาเด็ก ประเดียดคนก็กดทับหมด

มีพาทย์ทำเพลงรำของตครนั้น ก็ใช้จังหวะซ้ำ กตาง แต่เร็วเป็น
 ๓ อย่าง คล้ายกับจังหวะที่ตครร้อง ใช้มีพาทย์ทำแต่โดยลำพังอย่าง ๑
 ใช้ร้องช่วยมีพาทย์ด้วยอีกอย่าง ๑ เป็น ๒ กระบวรต่างกัน

มีพาทย์ทำโดยลำพังนั้น เช่น รำเล่มมอ รำกตม รำเชิด เป็นต้น
 ที่มีร้องช่วยมีพาทย์นั้น คือ เมื่อตครรำเพลงซ้ำ เพลงเร็ว
 แดเชิดนี้

เพลงซ้ำ ตะโพนทำจังหวะ สีะ โຈัง สีะ ถึง โຈัง ถึง ร้องบท
 “เย็นย่า จะคำอยู่แต่ดวงรอนรอน” แด “ดูดยาย” เป็นต้น
 เพลงเร็ว ตะโพนทำจังหวะ สีะ ถึง ถึง ร้องบท “รักเจ้าต่าง

คำเอ๋ย” ฤ “แม่ศรีเอ๋ย” เป็นต้น

เช็ดนั่ง คัดนั่งเป็นจังหวะเร็ว (ไม่ใช่ตะโพน) ร้องบท “หนึ่งหนึ่ง
ไต่ยืนเดี่ยวหนึ่งก็จบใจ” เป็นต้น

ลักษณะหรือช่วยเพลงรำท่ง ๓ อย่างที่กล่าวมานั้น เมื่อพิเคราะห์ดู
ก็ดูเหมือนจะเห็นเค้าเงื่อนในทางตำนานว่า จะเป็นประเพณีเก่าแก่แต่
เมื่อตครยง ไร่บพิภยตครยวศร ึ่งบตั้งเดี่ยวอาจจะทำเป็นตำนานได้
เพราะเพลงชาเพลงเร็วแต่เช็ดนั่ง ๓ เพลงนี้ บพิภยตครยงทำอยู่นาน
ตครยงจะรำจบกระบวน ในระหว่างนั้นท่านองจะเห็นหนักแรงคนบนัก
จึงคิดให้ของตำนานช่วยบพิภย เพราะฉนั้นบทที่ใช้รองความจึงไม่เข้า
กับเรื่อง เด่มขออย่างว่านักบทอะไรได้กร้องไป พอให้เป็นตำนานชอนตคร
รำแต่ดก็ใช้ได้

แต่จะว่าด้วยเรื่องเพิ่มเติมเครื่องบพิภยคือไม้ บพิภยเครื่อง
ห้าของเดิมมีมี (ใน) ๓ ระนาด (เอก) ๓ ช้องวง (ใหญ่) ๓
ตะโพน ๓ กลอง ๓ รวม ๕ ตั้ง มีนั่งออกตั้ง ๓ ซึ่งเขาใจว่า ใช้สำหรับให้
จังหวะผลัดกันกับตะโพน จะเป็นเครื่องประกอบมาแต่ชนเดิม ส่วน
เครื่องที่เพิ่มเติมชนใหม่นั้น มีตั้งใส่ยว่าจะเพิ่มมาก่อนรัชกาลที่ ๓ อยู่
๓ ตั้ง คือ กลองแขก ๓ เห็นจะเพิ่มคงแต่เดนมตครเร็วของอิเหนาแต่ครั้ง
กรุงเก่ามา สำหรับแต่เวตราอย่างแขก เช่นรำกฤษ เป็นต้น (แต่จึง
เคยเขาไปทำกระบี่กระบอง) กลองบพิภยเดิมก็ไม่เคียด (อย่าง
เช่นใช้ในบพิภยเครื่องแท้) เดิมกลองชนเป็น ๒ ใบนอกตั้ง ๓ ต้องห้า

สำหรับคนกดของคัตกับตะโพน (ในเวด้าเพลงไม้ใช้กดของ) นึ่ง ๓ เครื่อง ๓ ตั้งทกดว่ามานเห็นจะเคิมเข้าในเครื่องบีพาทย์มาก่อน เครื่องบีพาทย์ทกดว่ากนมาว่าเคิมชนเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น คือ ป็นอกเคิม สำหรับเด้นหนึ่ง เขามาเคิมชนเป็นคู่กับใน ๑ วรรคตุม คัดชนเป็นคู่กับวรรคตเอก ๑ พ้องวงเด็ก คัดชนเป็นคู่กับพ้องวงใหญ่ ๑ เห็นจะเพิ่มฉาบชนเป็นเครื่องประกอบคู่กับฉิ่งในสมัยนั้น บีพาทย์ชนิดนี้เรียกว่า “บีพาทย์เครื่องคู่” เพราะเครื่องเป็นคู่ ๆ กันดังได้อธิบายมา บีพาทย์เครื่องคู่ในชนมรภมชน มีแต่ของเจ้านายและชนนางผู้ใหญ่ ใช้เล่นแต่ได้ภาพเพราะจะพ้องเสียงบีพาทย์เป็นสำคัญ ถ้าจะมีใช้เล่นตรบังกเห็นจะน้อยโรง บีพาทย์ชนิดครทเด้นกันโดยมากนั้น ยังคงใช้เครื่องห้าอยู่อย่างเคิมจนรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๕ เล่นบีพาทย์กันชุกรมชนกว่าแต่ก่อน มีบีพาทย์เครื่องคู่แพ่หลาย แต่ฉิ่งเด้นอย่างครทรัชกาลที่ ๒ คือทเด้นเดี่ยวตั้งบีพาทย์นกดกับเป็นเด้นบีพาทย์รับเดี่ยว เพราะเอาบีพาทย์เป็นทกดเดี่ยวกลตายไปเป็นแต่เครื่องประกอบ ในชนนเกิดเครื่องบีพาทย์ชนิดใหม่

๑ บีพาทย์เครื่องห้านั้นเคิมก็เห็นจะเรียกแต่ว่าพาทย์ ครนเกิดบีพาทย์เครื่องคู่จึงเรียกบีพาทย์ที่มีอยู่ก่อนว่าพาทย์เครื่องห้า แลบีพาทย์เครื่องคู่นั้น เคิมก็เห็นจะเรียก ว่าพาทย์เครื่องใหญ่ ครนมีบีพาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง ตั้งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า จึงเรียกพาทย์เครื่องใหญ่เคิมตกลงเป็นบีพาทย์เครื่องคู่ สันนิฐเน่าจะเป็นมตั้งนี้.

อีก ๒ อย่าง คือระนาบของอย่าง ๓ กับระนาบที่ตั้งของอย่าง ๓ มีพิพาทย์
ที่มีระนาบครบ & รางเรียกกันว่า "มีพิพาทย์เครื่องใหญ่"^๑ มีปรากฏ
อยู่ในหมายรับสั่งครั้งครอบครองนครหลวงเมื่อมีชาติ พ. ศ. ๒๓๘๗ ว่า—

ให้หมื่นไฉน (โพระห์) จัดมีพิพาทย์ดำรับ ๓ "ใหม่เครื่อง
ครบวงอย่าให้เอาพิพาทย์ตามธรรมเนียมมาทำ" คือหมายสั่งให้จัด
มีพิพาทย์เครื่องคู่ไปทำ แดกต่างความต่อไปในหมายนั้นว่า "ให้ท่าน
พระยามนตรีศรีวิจิตรวงศ์จัดมีพิพาทย์ดำรับใหญ่ดำรับ ๓" มาทำด้วย ความ
ตอนหลังนั้นหมายว่า มีพิพาทย์เครื่องใหญ่ระนาบ & ราง เห็นได้ว่าเป็นของ
พิมพ์ขึ้นในเวदानัน แม้ของหลวงก็ยังไม่มี แต่คือเอาพิพาทย์กักถ่าย
เป็นเครื่องใหญ่ขึ้นตามกันอีกชั้น ๑ มีพิพาทย์เครื่องคู่ใช้เด่นนครมาก
ชั้น คงใช้มีพิพาทย์เครื่องห้าแต่ลดครนอกที่เด่นงานปลัดกแต่งงานเหมา กับ
มีพิพาทย์หลวงวงหมื่นไฉน ที่ทำประโคมในการหลวงเท่านั้น

การเดินมีพิพาทย์เครื่องใหญ่เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ชุกชุมเพียงใด จะ
เห็นได้ในจำนวนของมีพิพาทย์ ซึ่งปรากฏในหมายรับสั่งครั้งโปรดฯ ให้
ขอยืมมาทำด้อมโฆษพระแก้วมรกต เมื่อเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง
พ. ศ. ๒๓๘๘ คือ—

มีพิพาทย์ผู้ชาย ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑

๑ ระนาบที่ตั้งกับระนาบของนี้ กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงริเริ่มอย่าง ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิไลวงศ์วโรปการ ๑ แต่ความจริงจะเป็น
อย่างไรหาทราบแน่ไม.

ใช้เงินตราอย่างเดียวจึงมิได้เกณฑ์

การต้มโภชพระแก้วมรกตครั้งนั้น นอกจากมีพาทย์ยังเกณฑ์
มิให้แต่ศักรดาเข้ามาเล่นด้วย มีบานัญจ์จำนวนพอปรากฏในหมาย
รับสั่งดังนี้ :—

มิให้ผู้หญิง ของพระยาเพชรพิไชย วง ๑

มิให้ผู้หญิง ของพระยาพิพิธโกศลวรวิทย์ วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของกรมหมื่นภูด็วราชฤทธิไทย วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสิงหวิห (กรมหลวงบดินทร) วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสมพุนทุท (กรมขุนเจริญ) วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของหม่อมเจ้าพนม (ในกรมหลวงเทเวศร์) วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของพระสรวรรพากร วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของหลวงรัตนสมบัติ วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของเจ้านายนคราภรณ์นางจันทา วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของนายเตียงมหาเส็ก (ภายหลังเป็นจมีนราช
นาท) วง ๑

มีรายการในหมายรับสั่งว่า บรรดาพาทย์ใหม่เสกทุกวง แด
ให้พาทย์ มิให้ ศักรดา ผู้หญิงอยู่ (ที่พระระเบียง) ในม่านข้าง
ด้านใต้พระอุโบสถ มีพาทย์ มิให้ แต่ศักรดาผู้ชาย ให้ตั้งราย
กัน (ที่พระระเบียง) ทางด้านเหนือแต่ด้านตะวันตกวันออกกรมฉลากที่
เขียนได้ตามห้อง ให้แต่งตัวหนุ่มพวงมีพาทย์มิให้แต่ศักรดาปรกวด

ประจักษ์ แดให้เจ้าของจัดเป็นโต๊ะหมู่ชาตงหวองมีพาทย์ มีโหรี แด
คักกรดาของคนด้วย กำหนดให้ทำแต่เพลงพดคำไปจนแต่คักจนจ้ง
เล็ก ค้งน

การเกณฑ์คร่งทกต่างน เชอไดว่าเกณฑ์หมัดจำนวน ทง
มีพาทย์เครื่องใหญ่ มีโหรี แดคักกรดา ของเจ้านายแดนขุนนางบรรดา
มีอยู่ในกรง ๆ ในสมัยนั้น เมื่อพิเคราะห์ก็เห็นได้ว่า การเดิน
มีโหรีอย่างโบราณร้องโรยลงมาก เหลืออยู่แต่ ๒ วง เพราะเปลี่ยน
มานิยมเดินดนตรีผู้หญิงแต่มีพาทย์รับแต่ภาเดียวโดยมาก จนถึงหัดผู้หญิง
ให้ทำมีพาทย์แทนมีโหรีอย่างเก่าก็มี ความนิยมที่แปรไปเป็นแต่มีพาทย์
เช่นกต่างมาน ก็มีผลต่อไปถึงนคร คือที่เกิดชอบร้องต่าง ๆ
รับมีพาทย์ในเวลาดนตรีรับนั้น มีมากจนแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา
ตลอดจนรัชกาลที่ ๕ จนถึงเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ให้ร้องตำ
๓ ชั้นให้ดนตรีของท่านว่า แต่เห็นจะมีโรงเดียวเท่านั้น

ยังมีเครื่องมีพาทย์ ที่เกิดเพิ่มเติม ขึ้นนอกจากที่ได้กล่าวอีกหลาย
อย่าง เป็นต้นว่ากตองนั้นเดิมก็ไซแต่ ๒ ใบ ภายหลังเดิมขึ้นเป็น
ตำรับตะ ๓ ใบ ๔ ใบ เขาใจว่าเป็นของเดิมขึ้นเมื่อดนตรีใช้มีพาทย์เครื่อง
ใหญ่ ยังกตองฝรั่ง ซึ่งมักเรียกกันมาแต่ก่อนว่า "กตอง (ตะ) เมริกัน"
ก็เป็นของเดิมขึ้นเมื่อดนตรีเล่นเรื่องพระอภัยมณี เพราะเหตุที่ทำเพลง
ฝรั่ง มีพาทย์เดินดนตรีเพิ่มเครื่องมากขึ้น โดยลำดับตั้งแต่ตั้งมา
ดนตรีวงรัชกาลที่ ๕ ใช้มีพาทย์เครื่องใหญ่เป็นพื้น คือดนตรีโรง

เด็ก ๆ ญาติครบถ้วนออกจิ้งไรเครื่องคู่ ที่จะใช้เครื่องหาหาใครมีไม่
ด้วนมีพาทย์เบญจตุรียงค้อย่างดั้งเดิมยังไรเด่นแต่ตกรโนราชาตรีกับ
หนึ่งตดงอยู่จนทุกวันนี้ ว่าด้วยเรื่องมีพาทย์ที่เด่นตกรจบเนอความ
เพียงเท่านี้

ว่าด้วยประเพณีเล่นตกรำ

การพ้อรำเป็นหลักของวิชาตกร (รำ) เพราะฉะนั้นผู้เป็นครูบา
อาจารย์แต่ก่อนจึงคิดแบบรำเป็นท่าต่าง ๆ ตั้งขอบัญญัติไว้ให้เรียก
เป็นตำรา แต่อดีตร้อยกรองท่ารำต่าง ๆ นั้นเข้ากระบวนสำหรับรำเข้า
กับเพลงมีพาทย์ เรียกว่า “รำเพลง” อย่าง ๓ อีกอย่าง ๓ สำหรับ
รำเข้ากับบทร้อง เรียกว่า “รำไซ้บท” บรรดาผู้ที่ฝึกหัดเป็นตกร
มักหัดตั้งแต่ยังเด็ก ครูให้หัดรำเพลงก่อน แล้วจึงให้หัดรำไซ้บท
เมื่อรำได้แล้วครูจึง “ครอบ” ให้อธิบายให้เล่นตกร แต่นั้น
ไปจึงนับว่าเป็นตกร การอันนี้เป็นประเพณีดั้งเดิม ยังมีเค้ามอดเหมือน
กันทั้งตกรโนราชาตรีที่มณฑลนครศรีธรรมราช แดตกรนอกตกรใน
ที่ในกรุงเทพฯ นี้ แต่กระบวนการฝึกหัดแต่อดีตของตกรโนราชาตรี
แดตกรนอกตกรในมณฑลในข้อสำคัญอยู่หลายอย่าง จะต้องอธิบาย
แยกกันที่ละเอียดจึงจะได้ความชัดเจน

ประเพณีตกรโนราชาตรี

การฝึกหัดตกรโนราชาตรี^๑ หัดรำเพลงแต่ ๑๒ ท่า ตามตำรา
ของขุนศรีทศาที่เป็นครูเดิม (ดังกถาวมาในตอนว่าด้วยตกรนอก)

ท่ารำ ๑๒ ท่านี้ คือ—

- ที่ ๑ ท่าแม่ถาย (กนก)
- ที่ ๒ ท่าราหูจับจันทร์ (ท่าเขาควายก็เรียก)
- ที่ ๓ ท่ากนิร (รำ)
- ที่ ๔ ท่าจับระบำ
- ที่ ๕ ท่าตงฉาก (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าหงษ์ตัดาในคำ
กตชน)
- ที่ ๖ ท่าฉากนัสนย (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าช้างประดำเนินงา
ในคำกตชน)
- ที่ ๗ ท่าผาตา
- ที่ ๘ ท่ามัจฉุม
- ที่ ๙ ท่ามัจฉาน
- ที่ ๑๐ ท่ามัจฉัด

๑ ประเพณีตกรโนราชาตรีที่อธิบายต่อไปนี้ ถ้าวตามคำชี้แจงของนายงักดี (ชาว
เป็นพื้น นายงักดีเคยเล่นตกรโนราชาตรีอยู่ที่เมืองตรังค์เมื่อก่อนเข้ารับราชการใน
กรุงเทพฯ ๑

ที่ ๓๑ ทำบัวเข็ม

ที่ ๓๒ ทำแมลงมุมชกโย

ทำว่า ๓๒ ทำที่กต่างมาน เรียกรวมกันว่า “เพลงครู” ยังมี
มรดกอนตำราว่าของ พวก ตคร ในราชาศรีในมณฑลนครศรีธรรมราชอีก
ความหนึ่งว่า:—

๑ สอนเฮยสอนว่า	ครูให้ซ้ำว่าแต่มา
ปลดปลดตงมา	แต่ให้ซ้ำว่าเพียงพด
จาดได้ปลดายอก	เรียกแม่ตายกนกดมาดา
ชัดตั้งชนเพียงหน้า	เรียกช่อระย้าคอกไม้
ปลดปลดตงมาได้	ครูให้ซ้ำว่า ไคมเจียน
น้เรียกรูปวาด	ใจองให้เหมื่อนรูปเขียน
ท่านคงเรียน	ทำชาวคะเคียนพาดคาด
ท่านแตนุช	พระพุทเจ้าท่านห้ามมาร
ท่านนงควาญ	พระรามเฮยข้ามถ่มุท
ยกชนตั้งตุด	เป็นท่าพระยาครุชร้อนมา
ครุชเดียนาคได้	ร้อนกดับไปในเวหา
ทำท่าหุณมาน	เหาะทยานไปเผาตงกา
ว่าท่าเทวา	ดำรถม้าชกกรถ
ท่านางมัทรี	จรตี่ห่างเขาวงกฏ
ทำพระดาบศ	ดีตาจะเข้าาศรม

ผู้มีปราดาท
ท่านเอกกรม

วัดไผ่เงินพรหม
เรียกพระนารายณ์นาวศรี

(ผู้บอกให้จำได้แก่ท่าน)

เพราะหัดชื้อทำราคาต่าง ๆ ที่เรียกในกตอนนี้ เขาใจว่าจะมีผู้
คิดคำนวณจนสำหรับหัดนคร โนราชาศรีในชนหลัง มีใช้ควคั้นตำราจึง
ไปใช้กันทั่วไปเหมือนอย่าง ๑๒ ทำที่กด้ามมาก่อน

การฝึกหัดนคร โนราชาศรี เมื่อหัดรำเพลงครูได้แต่ได้ ครูจึง
สอนให้ท่องบท เพราะนคร โนราชาศรียังใช้ร้องกตอนสด (เหมือน
อย่างเล่นเพลงฤทธิเท) ไม่มีหนังสือบทอย่างนครในกรุงเทพ ฯ แต่
สอนให้ร้องแต่รำทำบทไปจนพอทำได้ ผู้ที่เป็นครูหัดจึงพาไปให้ครู
ใหญ่ครอบ เรียกว่า “เจ้าครู” อันตั้งชื่อนครครอบนคร โนราชาศรีนั้น
จะนิมนต์พระสงฆ์วัดมนต์ฉิมช้ำด้วยฤไม่แล้วแต่ใจไม่จำเป็น การ
ที่ทำพิธีครูใหญ่เอาเทริดแขวนไว้ที่ถาดโรงพิธี ตรงใต้เทริดนั้นตั้งชน
ดาครดาบดิบต้องนักษัตรควาแต่ปหนึ่งเด็ดไว้บนกนชน ดักษณที่จะ
ครอบ ครูใหญ่ให้เด็กชนนั่งบนกนชนแล้วปลงเอาเทริดลงมาครอบศีรษะ
ให้ แล้วให้เด็กลุกขึ้นรำเพลงครูเข้ากับพาทย์จนจบเพลง แล้วเอา
เทริดกลับไปแขวนไว้อย่างเดิม ทำอย่างนั้นที่ตะคนไปจนหมดตัวผู้จะ
เป็นนครก็เป็นผู้พิธีครอบ ส่วนตัวจำของตนเป็นแต่ครูเอาน้ำจาก
ใต้ให้แทนครอบด้วยเทริดไม้ค้ำงว่า เพราะตัวจำของตนมักเกิดแต่พวก
มีพาทย์ฤถูกคู่ที่ขอบเงินเป็นจำสอด เคยเห็นเล่นนครขึ้นเขาก็เคยเป็น

ตัวตกรไป ไม่ได้หัตว์มาแต่เดิม

ลักษณะการเดินตกรโนราชาครั้นนั้น ตกรโรงหนึ่งต้องมีคน ๑๔ คนเป็นอย่างน้อย คือ ตัวตกร (เป็นผู้คุมตกรไม่ต้องเดินเอง) คน ๑ ตัวนายโรง (คือยืนเครื่อง บางทีก็เป็นครูดัว) คน ๑ ตัวนาง (คือเด็กผู้ชายหัวจุกทำบทนาง) คน ๑ จำอวด (เรียกว่าพรวนตามเรื่อง มโนห์รา) คน ๑ รวมตัวตกร ๓ คน คนตีแกระ (คือตกรคู่ตกรับ) ๕ คน มีพาทย์ คนเป่ามี (เป็นนางวง) คน ๓ คนตีทับ ๒ คน คนตีกลอง คน ๓ คนตีฆ้องคู่คน ๓ รวมพวกมีพาทย์ ๕ คน รวมเบ็ดเสร็จเป็น ๑๔ คนด้วยกัน ใครจะหาตกรไปส่งกลางวันที่ได้ฤกษ์กลางคืนก็ได้ ถ้าเดินกลางวัน ของโรงราวเวลา ๓๐ นาฬิกาก่อนเที่ยง ไปเด็กราว ๑๐ นาที ๕ นาฬิกา ถ้าเดินกลางคืนตกรโรงราวเวลา ๗ นาฬิกา เด็ก เวลาค่ำเที่ยงคืน เรียกค่าธรรมเนียมเดินกลางคืนเท่ากับเดินกลางวันอีก วันหนึ่ง

อัตราค่าธรรมเนียมที่ตกรโนราชาครั้นเรียกจากผู้หามัน แต่เดิม เดินวันหนึ่งเรียกเงินโรง ๒ บาท กับเงินค่ากำหนัดโรง ๕๐ สตางค์ แต่นอกจากเรียกเงินเจ้าของงานยังต้องเลี้ยงอาหารด้วย ๒ เวลา แต่ ยังต้องให้ยืมผ้าใหม่สำหรับตัวนายโรงกับตัวนางนั่งคนตะมึน แต่เมื่อ เสร็จงานส่งผ้าคืนให้เจ้าของ

ขอทูลว่าของใหม่มีมานานแล้วเขาได้เคยพบเอง ครึ่งหนึ่งขาดตกร โนราชาครั้นมาเดินให้เขาเจ้าตุ้มเมืองสงขลา ได้ยินตกรใหม่โรง ๕

อยู่ช้านานผิดสังเกต จึงให้ไปถามว่าเมื่อไรจะตงโรง ได้ความว่า
 ยังไม่ได้ผ่านุงจึงยังเดินไม่ได้ แต่เรื่องขมผ่านุงนั้นเห็นจะเป็นประเพณี
 ที่เกิดขึ้นในมณฑลนครศรีธรรมราชเอง มิใช่ประเพณีที่ขุนศรีท้าวพา
 ลงไปจากกรุงศรีอยุธยา น่าจะเป็นเพราะเหตุที่พวกกตกรโนราชาตรี
 ในมณฑลนครศรีธรรมราชต้องเที่ยวหางานเดินดกร บางทีต้องเครีจ
 เกรไปต่างบ้านต่างเมืองไกล ๆ ผ้าที่นุ่งติดตัวไปไม่เต็มประกอบ เวลา
 จะเดินดกรจ้างงานเห็นได้ใครกรำกายพา ให้ยืมผ้าใหม่นุ่งจึงเคยเป็น
 ขรรณเนียมมา

ลักษณะที่พวกกตกรโนราชาตรีเที่ยวหางานนั้น ถ้าอยู่บ้านไม่ใคร่
 มีใครหาไปเดิน ก็พากันชนเครีของดกรแต่เครีของบีพาหุยเดินทางไป
 เที่ยวหางาน ไปถึงหมู่บ้านแห่งใดในระยะทางคาดว่าจะหางานได้ ก็ตั้ง
 กตกรขึ้นเป็นสำคัญ ให้พวกชาวบ้านรู้ว่าพวกกตกรมาถึง ถ้าใครได้
 บดบานไว้จะแก้ต้นบดกดี ๆ จะมีการงานกดี ก็มาว่าหาตกรไปเดิน
 ถ้าหากไม่มีใครหาเดินงาน พวกกตกรก็คิดว่าน่าว่ากตกรกับชาวบ้าน
 เพียงให้ได้เข้าป่าอาหารกินข่มหน้าแถวเดินดกรให้ดูวัน ๓ แล้วก็เดิน
 ทางต่อไป วิถีเดินทางอย่างว่ามานั้นเห็นจะเป็นวิถีของพวกกตกรแต่
 โบราณ เหมือนกับวิถีที่แบ่งผลประโยชน์กันในพวกกตกรโนราชาตรี
 คือได้เงินโรงมาเท่าใด ได้แก้ตัวนายโรง ๓ ส่วน ได้แก้คือนางแต่ตัว
 จำอวดคนละ ๒ ส่วน นอกจากนั้นได้คนละส่วน ๑ ค้างครุได้ค่ากำหนด
 เป็นประเพณีเหมือนกันดังนี้ไป

ยังมีประเพณีของตคร โนราชาตรีที่เป็นการแปลถกอีกอย่าง ๑ เกิด
แต่กตัญญูกระทำร้ายด้วยวิทยาคม มักใช้เค็กเม็งแถมเครื่องบ้องกัน
ต่าง ๆ เป็นต้นว่ามีค่ายมกตสวมเทรตที่ใต้คี่ะ แดบบางที่ก็ใช้ยา
ประเจียดห้อยบ่าเวลาที่ออกโรงเด่นตคร เป็นอย่างนั้นจนกระทั่งถึง
พวกแตกมธายูที่เอาอย่างตคร โนราชาตรีไปเด่นเป็นตครแขก ก็เอา
เดชนันต์ของไทยไปใช้ด้วย คงเป็นประเพณีมาเก่าแก่แต่ครั้งกรุงเก่า
เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้เองพวกตครนอกที่เด่นในกรุงเทพฯ ๗ จึงมักเข้าใจ
กันกันว่า พวกตคร โนราชาตรีนั้นใช้วิทยาคม ทำได้ทั้งให้คนดู
หลงรัก แต่ให้ตครที่เด่นประชันมีอันเป็นไปต่าง ๆ ไม่มีใครจะใคร่
กล้าเด่นประชันกับตครชาตรีด้วยเกรงวิทยาคม แด้วจึงเลยเกิดเข้าใจ
กันกตัญญูไปว่า ถ้าจะเด่นตครแก่ต้นมดให้ศักดิ์สิทธิ์แด้วต้องเด่นตคร
ชาตรี ตครชาตรีจึงเป็นการเด่นสำหรับแก่ต้นมดอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ จน
ทุกวันนี้

ตคร โนราชาตรีที่เด่นในกรุงเทพฯ ๗ นี้ เห็นจะแรกมีเมื่อครั้งกรุง
ธนบุรี ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ได้เมื่อนครศรีธรรมราช กวตครวิ
ชาวนคร ๗ เข้ามาเป็นอันมาก ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์จึง
ปรากฏว่ามีตครชาตรีเด่นในงานมหรสพที่ในกรุงเทพฯ ๗ ดังกล่าวไว้ใน
โคลงกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทรงแต่งเรื่องพระบรมศพ สมเด็จพระปฐม
บรมมหาชนก ๗ ว่า:—

๑ ชาตรีศตุมคบุทัง	กตองโพน
วังสัคชัตตะเฮอโชน	อ๋อนแปด
คนกรับรับชยัน โชน	เตี้ยงเยิน
วังงเวียงรถเต็นแก	ท้อชยันยาโรย

แแต่ครชาตรีที่เต็นอยู่ในกรุงเทพ ๆ ทุกวันนั้น เป็นเช็ดถ่ายพอกชาด
เมืองพิทลุง ซึ่งอพยพเข้ามาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคราว ๑

ประเพณีเต็นครชาตรีที่กล่าวมาว่าตามประเพณีเดิม แต่เดี๋ยวนี้
หาเหมือนแต่ก่อนไม่ ด้วยบ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้น การเต็นก็เปลี่ยน
แปร่งไปตามความเจริญของบ้านเมือง เป็นต้นว่าคร โนราชาตรีที่
เต็นในมณฑลนครศรีธรรมราชทุกวันนี้ มีตัวครมากขึ้น ไม่ได้
แต่ ๓ คนเหมือนแต่ก่อน เงินโรงซึ่งเคยเรียกวันละ ๒ บาท เดี่ยว
ก็เรียกเป็นวันละ ๘ บาท ๓๐ บาท ส่วนครชาตรีที่เต็นในกรุงเทพฯ
ทุกวันนี้ก็ทั้งแบบอย่างคร โนรา มาเต็นเป็นอย่างครนอกเสียเป็น
พัน ยิ่งรู้ว่าเป็นครชาตรีแต่ด้วยเครื่องมีพาทย์กับทำนองเวตาเวกตง
โรงเท่านั้น

ประเพณีตครนอก

ตครนอกที่เต็นกันในกรุง ๆ เห็นจะแก้ไขแบบแผนพิ้งมาเอกลีลา
ตครในตงแต่ครั้งกรุงเก่าเป็นลำดับมา คนทุกวันนี้ตครนอกกับตคร
ในเกือบจะเป็นอย่างเดียวกัน ยิ่งผิดกันแต่ชื่อทำนองร้องกับกรรมกร

เด่นบางอย่าง เพราะฉะนั้นข้อความที่จะกล่าวต่อไป ประเพณีอย่างใด
 ที่นครนอกกับนครในเหมือนกัน จะอธิบายรวมกันได้ในตอนข้างหน้า
 ประเพณีนครนอก จะคัดแต่ชื่อที่นครในผิดกับนครนอกไปอธิบายเมื่อ
 ว่าด้วยประเพณีนครใน

กระบวนวาดครุฑปักหัตถ์กันในกรุงฯ พิศนาคว่าที่พิศนาคในรา
 ชาตรีในมณฑลนครศรีธรรมราชมาก มีคำกวดของเก่าบอกตำรา
 ทำรำต่าง ๆ ได้ดังนี้:—

กลอนตำรารำ

เทพประนม, ปฐม, พรหมดีหน้า	ตัดศร็อยมาตา, ช่างนางนอน
มาตาเพียงไหล่, พิศมัยเรียงหมอน	กัณฑ์ร้อน, แหกเค้าเข้าวัง
กระต่ายชมจันทร์, จันทร์ทรงกลด	พระรถโยนถั่ว, มารกัณฑ์หลัง
เมืองทราย, นุญฉายเข้าวัง	มังกรเรียกแก้วมัจฉินท์
กนิษฐา, ช่างช่างประดานงา	ท่าพระรามากังคังตี
ภนรเกล้า, มัจฉาชมวาริน	หงส์โหดไต่ต้น, หงษ์ตีฉัตร
ท่าโคเด่นหาง, นางกล่อมตัว	รำยั่ว, ชกแบ่งผัดหน้า
สมพิศยอดคอง, มังพระสุริยา	เหราเล่นน้ำ, บัวชูฝัก
นาคาม้วนหาง, กวางเดินคง	พระนารายณ์ฤทธิ์รังศรีข้างฉัตร
ช่างหว่านหญ้า, หอนุมาณผลาญยักษ์	พระฉกษณเฒ่าตงอิทธิฤทธิ์

กนิรพ็อนผู้, ยุงพ็อนทาง
พระเจณเวหา, ชั่มาคคค
รักพระมดหัว, ฐนธำจได้
เมษดาถยแก้กวางอัมพร
ทหัดือทำถายหำง, ชำงทำถายโรง
กัรคดุมเร, เครือวถยพันไม้
กัรทวดเกตุ, ชั่มาเดียบค้ำย
ชั๊กชอถำมถำยย่ำยถำนำ

ชัคจางนาง, ทำมำยถำวถึ
คัโทนโยนทบ, ฐนจวถึกัอน
ทำชนรำยไม้, ทงชอน
กนิรเดียบถำ, หน้งนำไฟ
โจงกระเมนคัเหตัก, แพงวิได้ย
ประโดยวถ, คิตประคิษฐุทำ
กัรค้ำยคองแรงแคตถวถำ
เปนเบบรำแคกัอนทมิ่นำ

๑ ๓๘ คำ ๑

ในหนังสือบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ตอน
พระนารายณ์ปราบหนทุก ก็คิดทำรำต่าง ๆ ไปแต่งเป็นบทนางนารายณ์
รำว่า :-

ไทพประนม, ปฐม, พรหมลีหน้า	สังคสร้อยมาตาเดิดนิ
ทังถวางเคินดง, ทงษมน	กนิรเดียบถำอ้ำไฟ
อิกชำนางชอน, ภมรเคถำ	แฉกเคถำ, ฝงตาเพียงไถด
เมษดาโยนแก้กวางไถ	มยเรศพ็อนในอัมพร

๑ กลอนทำรำทำรำนี้ ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช แต่เห็นว่าเป็นคำเรวลครในกรุงฯ
มิใช่ทำรำโนราชชาติ เพราะแต่งเป็นกลอนแปด หึ่งทำรำต่าง ๆ ในกลอนนี้ ก็ตรงลัษ
คำรำจำของเก่าที่มีในหอพระสมุดฯ แต่ฉบับที่ได้มา เจดตามที่ครูโนราชชาติเมืองนคร
ศรีธรรมราชจำไว้ได้ กลอนกวางวิปลาสชาติหาอยู่หลายแห่ง ที่พิมพ์นี้ต้องเอาตัว
เก่าสอนซ่อม บางทีจะกลลกับของเดิมบ้าง.

ตมพัตย์อดตอง , พรหมนิมิตร์	ทงพคัมยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาฆมดำคร	พระสักรขว้างจักรฤทธิรงค์
ย้ายว่ำนนทุกักรำตาม	ด้วยควมพิศมัยโหดหลง
ถึงท่านาศามังหวางวง	กษตงถกเพธาเซ้าทนได้

ตงนี้ ถ้เห็นได้วามาแต่คำรอาอื่นเตียวกัน เปนแต่ได้อกกตมาบวังท่าแต่
พอเหมาะแก่การเ่นดคร

ดครที่ผกหัดในกรุงเทพ^๑ ๗ กัมภหัดแต่เด็กเหมือนดครโนรา
ชาครในมณฑลนครคีรีขรรวมราช วิชหัดงครนชนคนครหัดไหวาเพลง
ต่าง ๆ คือที่ ๑ เพลงช้า ที่ ๒ เพลงเร็ว ที่ ๓ เซ็คกตอง ที่ ๔ เล่นข
รำได้แฉวงหัดไหวาไซบท อย่างนี้เป็นตำมัญห่มอนกันหมตทุกคน
แต่แต่ใครจะหัดเป็นทวยีนเครื่องฎาเป็นคังนาง ครูกัหัดให้ตามกระ
บวกรณ ถ้ครเห็นว่าศิษย์คนไหนฉลาดท่วงท้จะรำเป็นดครตัวดีได้
ก็หัดเพลงรำดำหรับดครตัวดีเพิ่มเคิมต่อไปอีกชุด ๑ เช่นรำเซ็คถึง รำ
ดงด้รง แฉออกกตมเป็นคัน รำไซบทก็หัดเพิ่มเคิมให้ถ้งบดคร
ตัวเอก เช่นรำไฮ โลมเป็นคัน แต่ยังมีกระบวกรที่หัดฮุโถมคามแบบ
โชน เช่นรำท่ายกษัตทำถึงแฉออกกรวอออกคกพาทย์เป็นคัน เหล่านี้
ก็อยู่ในจำพวกวิชาที่หัดเพิ่มเคิมให้แต่บางคนห่มือนกัน

เมย์ผกหัดกระบวรราชนคันได้คตอดแต่ ครุจึงครอบให้เปนดคร

๑ วิธให้ถนลครอบลครนออกที่อธิบเขินหนังสือนี้ กล่าวตบคำชี้แจงของพระสุนทร
เทพระบำ (เปลี่ยน) เปนพิน.

ครุฑจะครอบบดครนนี้ ครอบใต้ครุฑผู้ชาย ครุฑหญิงก็จะตัวเด่น
 อย่างไรก็ครอบไม่ได้ ครุฑผู้ที่จะครอบบดครต้องเป็นผู้ ทุมอายุแถมข้อ
 เส้นในการเดินไขนอคร จนพอทงหลายยกย่องเป็นครบาอาจวริย โดย
 มวลนเดอ จึงจะเชิญให้เป็นครครอบบดคร ในสมัยหนึ่งไม่มีกคน มี
 คื่ออย่างคังเช่น ครุเกษ เดิมเป็นคังพระรามไขนเข้าทวงเดิมใน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครครอบบดครเมื่อ
 ในรัชกาลที่ ๔ บรรดาครครวงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งยังมีคังเหลืออยู่ใน
 เวदान ได้ตองถามทงมูมนันดา คังคังซึ่งเปนตครทวงง แต่พอกตคร
 เสนยคังคังรางนอกร บอกว่าครุเกษครอบให้แทบทงนัน ในเวदानคัง
 หนึ่งคังนี้ ครครอบบดครก็ปรากฏชื่อคังแต่พระยานัญฎานรักรษ (ทองดี)
 ถัมพระสุนทรวเทพระบำ (เปเตียน) ๒ คนนี้ ดูเหมือนจะเป็นครครอบบดคร
 ทงมลอนทงเมืองก่าได้

ครครอบบดครในกรุง ฯ ทำพิธีพิศดารมาก เบืองคณคองหา
 ฤกษ์นเดทาโรงพิธีให้กวางขวางพอแก่การ มักทำที่โรงตครแห่งใด
 หนึ่งหนึ่ง แต่มเดาของตครเป็นผู้จัดการอุปการด้วย จึงจะทำกร
 ได้ตคคก.

ตคขณจตโรงพิธีครอบบดครนนี้ ทางคานหุ่มกคองฝ่าย ๑. จิต
 เป็นนจพระ มีเตียงตงพระพุทธรูปไวระนตุง ขนรองตงมาคังเทอรูป
 ถิตตงนมาคังหือไรนของเตาทนบคื่อเป็นครบรัชชชย คื่อ หือฎาษ ๑. พระ
 อิศวร ๑. พระวิคณกกรรม ๑. พระพิราพ ๑. พระราม ๑. พระตคขณ ๑.

กับขงัว ๑ รัตเกล้า ๑ หนังสือสำหรับครอบหัวจําอด ๑ ทวงคืน
หุ้มนกของอีกฝ่าย ๑ จัดตั้งวงมีพาทย์ มีเครื่องบรรดาตงทั้ง ๒ ฝ่าย แต่
มีพาทย์หนักของหาดหัวครุที่ดำคัญมาค้ะโพน เพราะด้มมุค้ะโพน
เป็นพระประคนชรรพ^๑ในการไหว้ครุ ครุผู้ครอบบดครอยู่ใมนตงที่
กตางโรงพิธีกับพวกศิษยทงปวง

การพิธีททานนเป็น ๓ ภาค คือ พิธีตั้งฆภาค ๑ พิธีไหว้ครุ
ภาค ๑ พิธีครอบภาค ๑ แต่พิธีตั้งฆน นิมนคพระตั้งฆมาด้วตมนค
ในตอนบ้าย ให้พวกศิษยฟังด้วตมนคเหมือนทานของพิธี โถนจุก รุงชน
เข้าเตยงพระ ครนพระตั้งฆกลบแดงจึงเริ่มทําพิธีไหว้ครุช่นเป็นภาค
ที่ ๒ คือครุที่จจะครอบบุงฆางห่มฆาง เริ่มการพิธีนำศิษยจุครูปเทียน
บูชาพระแสงฆาครุบ้ชยายทวงนำพระ เรียงนำพาทย์ให้ทงเพลงด้วฆาครุ
แดงหันหน้ากลับไปบูชาพระประคนชรรพทวงมีพาทย์ เมื่อบูชาพระ
ประคนชรรพแดงหันหน้ากลับมาทวงนำพระอีก ครวจนครเรยทงนำ
พาทย์ ให้ทงเพลงค่าง ๆ บูชาครุบ้ชยายเรียงเป็นลำดับกัน คือ

- (๑) ทําเพลงเหาะบูชาพระอศักร
- (๒) ทําเพลงกลดมบูชาพระวิคัณกรวม
- (๓) ทําเพลงรอนบูชาพระพิราพ
- (๔) ทําเพลงเน็ดฉิ่งบูชาครุนาง

๑: พวกกลกรเจยทงกันว่า พระประโคนทับ ทวงพระรชวีจรงนในรัชกาลนี้คยบ้นนวิ
ที่ถุกน้นคือ พระประคนชรรพ ทบชคความว้พระฤข้มนารท้เป็ครุคนตรี

(๕) ทำเพลงแม่ธรรมาพระยาครูช^๑

ครั้นทำเพลงธรรมาครูช^๑เรียบร้อยแล้ว ครูจึงเรียกนำพาทย์ให้ทำ
เพลงสงสร้ง แล้วประโประหม่าหอมสร้งเทอรูป ครั้นเสร็จแล้วครู
จึงเรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงโประเข้าตอก ครูตักขันน้ำศิษย์ร่ำถวาย
เครื่องพิถักรรรมครูช^๑ถวายแด่พระประคนธรรพ ครั้นร่ำถวายเครื่อง
พิถักรรรมแล้วจึงเดินสู่รา เรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงนั่งกินแดเพลงเดิน
เหต่า ครั้นเดินเสร็จแล้วจึงพร้อมกันดื่มโภชครูช^๑ถวาย มีพาทย์
ทำเพลงทำขวัญ ครูกับศิษย์พร้อมกันเวียนเทียนเคียงมณฑปแถว
มีพาทย์ครบ ๓ รอบ แล้วครูเจิมจมนเทอรูปแด่นำโชนเป็นเสร็จกิจให้ครู
แค้นเริ่มทำพิธีครอบตกรขึ้นเป็นภาคที่ ๓ ต่อไป

ลักษณะพิธีครอบตกรนั้น เขาชั้นดั่งครดวยตบตงนักษัตรคว่ำไว้
กตางโรงตรงนำพระตงมา (เหมือนแบบครอบตกรโนราชาตรี ผิดกัน
แต่ไม่ใช่กลุมด้วยหนึ่งเดียว) มีฆระชาวปบนกันชั้น ตัวครผู้ครอบเขาหนึ่ง
ค่างใต้ในหัวฤกษ์แล้วเอาขมส้มคี่ระดมคิตนเป็นพระฤกษ์^๒ เรียก
นำพาทย์ให้ทำเพลงพราหมณ์เขา แล้วถือไม้เท้ารำเข้มางับนกันชั้น
เรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงมหาฤกษ์ แล้วเรียกศิษย์หจะครอบเข้าไ้

๑ ที่แม่เพลงบุตรตรงนี้ ที่แท้เป็นเพลงเชิญประชุมครูบิโรชาบ เพลงเชิตหนึ่งที ๕ เข้า
ใจว่าเชิญครูคลอ เพลงแต่ละที ๕ เข้าใจว่าเชิญพระนารายณ์ซึ่งทรงครุช ครอบอยู่เป็นที่ ๒
ในลำดับ.

๒ พระฤกษ์ที่ครอบตกรนี้ ทรงพระราชวิจารณ์ในรัชกาลปัตยุบันนี้ว่า คือพระภค
ฤกษ์ ซึ่งเป็นผู้ถือการเส้นตกร.

ครอบที่ตะคน คุรุเจมิให้แล้วถอดหัวฤๅษี (กับหนังสือ) ออกจาก
 ที่ตะคนครอบที่ตะให้ศิษย์ก่อน แล้วเขาก็กลับมาได้อย่างเต็ม คึงเขอ
 หัวโชนพระอิศวรกับหัวโชนพระพิราพครอบให้เป็นดำคัมภีร์ แต่บริค
 ษาคังขี้ได้ค้ายมกคตที่ตะศิษย์แต่ให้ไปไม่มกคตคตหุ คือไม่เงินใบทอง
 พญาแพรกคอกมะเขือมคตเป็นช่อ ผู้ที่จะเป็นย่นเคืองให้คตหุชวอ ผู้
 ที่จะเป็นนางให้คตหุชวอ คุรุทำให้คตถาวมานที่ตะคนจนครบคตหุชวอ
 จะครอบเป็นคต

ครนครอบแล้วคุรุจึงเรียกนำพาทยเปล่งรำกับเพลงเร็วให้ศิษย์ว่า
 "ถวามือ" พร้อมกัน ครนรำถวามือจบแล้ว คุรุเรียกนำพาทย
 พราหมณ์ออก คุรุรำขอกไปพอนพมณฑพิริ์แล้วถอดหัวฤๅษีออกจาก
 ที่ตะ เป็นเสร็จการพิริ์ครอบเพียงเท่านั้น

พิริ์ครอบคตคตถาวมานกนเวดางามาก ถ้าจำนวนศิษย์มากคต
 แต่ตมมือเดียวพระดังขไป บางทีไปเสร็จการพิริ์เขาราวบาย ๓ นาฬิกา
 ถ้าจำนวนศิษย์ที่จะครอบน้อยก็คตยเร็วเขาดักหนอย ถ้าศิษย์ครอบคต
 นอกลบได้คตความคตงแ่คตงมาน

คตนอกที่เอนกนในกรุงเทพฯ แต่ก่อนมา คางกันเป็น ๒ ขยลง
 คือเป็นคตคตมีเจ้าชงขย่าง ๓ เป็นคตคตประตมโรงขย่าง ๓ ผู้ไปนี้

๑ วิธีเดินคตคตนอกที่อชิบขต่อไปนี้ กล่าวตามคำขมขงพระภิกษุหมาค วัดคตคต
 จังหวัคตคตบรี เคยเป็นคตคตบคตคตจ้กรบขบนแต่รัชกาลที่ ๓ บวชเมื่อแก่ คตคต
 อยุได้ ๙๐ ปี แต่ขงพอให้ตามเอเร่ขงราวได้

ตัวของคนนั้นก็เป็นที่น่าพอใจของคนอื่นอยู่คนเดียว ครั้นแต่เดิมมีเรื่อง
 เกี่ยวเนื่องกันจึงแยกมารวบรวมพวกฟองน้ำที่ติดกันเป็น นคร ขึ้น โรงหนึ่งต่าง
 หาก ดังเช่นนายบุญยังเมื่อรัชกาลที่ ๑ แต่เจ้ากรับเมื่อรัชกาลที่ ๓
 เป็นตัวอย่าง ตัวเจ้าของนครเป็นครูด้วย แต่เป็นตัวละครสำคัญใน
 โรงนี้ด้วย คงมาแต่เหตุนี้จึงเรียกกันว่า “นายโรง” อันความบังว่า
 เป็นหัวหน้าของนคร โรงนี้ ไม่เกี่ยวแก่ชื่อที่จะเป็นตัวอื่นเครื่องอุป
 ตัวนาง แต่นายโรงโดยมากมักเป็นตัวอื่นเครื่อง (เช่นเจ้ากรับเป็นต้น)
 คนจึงเคยเรียกบรรดาตัวอื่นเครื่องว่านายโรงไปเสียทั้งนั้น ที่จริงแต่
 เดิมที่เรียกว่านายโรงกับตัวอื่นเครื่องหาได้หมายความว่าเป็นอย่างเดียวกัน
 ไม่ นครนอกที่เจ้าของมิได้เป็นนครเองก็มี เพราะบางทีมีผู้ได้รับ
 มรดกเครื่องนครของผู้อื่น ถูกอุปหัตถ์มีศัพท์พวกเป็นนครก็
 คิดหัดครั้นสำหรับให้เงินหาผลประโยชน์ ถ้าเช่นนั้นก็ซึ่งหาคนนาย
 โรงนครต่างหาก

นครประสมโรงนั้น คือผู้แต่เดิมนครได้ แต่ไม่ปรากฏว่าไม่
 สามารถจะรวบรวมผู้คนตั้งเป็นนครของตนขึ้น โรงหนึ่งต่างหาก จึง
 เป็นแต่รับจ้างเขาเล่นประสมโรงกับผู้อื่น บางทีเขาไปหา บางที
 ตัวรับจ้างมาหาตัวนครประสมโรงไปเล่น ตัวละครที่เล่นประสมโรงเช่น
 นั้นมาก บางคนก็มีชื่อเพียง โคงดัง ดังเช่นนายตายขุนช้างเมื่อ

ในแถวถนนหลานหลวงทุกวันนี้มีละครว่าตรีที่ว่า ๑๑ โรง โรง ๑ มีตัวละครเพียง
 ๒ คน ๓ คน เวลาใครที่เร่อกีฬาก็พากันมาประสมโรง รับประทานอาหารได้ด้วยกับ
 ทุกโรง.

รัชกาลที่ ๕ ก็เป็นแต่เงินประดัมโรงกับผู้นอน ห้ามตั้งโรงของตน
 ไม่ พวกถกรที่เงินประดัมโรงต้องมีชฎารัดเกล้าแดงเครื่องแต่งตัวของ
 คนเองพร้อมเสร็จ ใครหาไปก็เงินได้ ไม่ต้องกลัวผู้หา ถ้าตั้งก็มี
 อิศราภักดีเป็นยุติคงจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ไม่ต้องได้ถามความคืบกันใน
 เวลามาไปเงินถกร เพราะเงินนี้ถึงเป็นแต่ถกรประดัมโรง ถกรผู้หา
 เงินอยู่นั่นเอง ๆ ก็ห้ามตั้งประ โยชน์ได้พอเพียงพอ

ถกรนชดแต่ก่อนที่เงินได้มีตั้งประ โยชน์ว่ารววยจนถึงสามารถสร้าง
 วัดได้ ดังเช่นนายบุญยังสร้างวัดถกรท่าที่หลังบ้านขมิ้น แต่เจ้ากรับ
 สร้างวัดนายโรงที่บางลำหู่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว พระราชทานนามว่า วัดถกรมีขมิ้น นั้น อาไศรยเหตุ ๒ อย่าง
 ประกอบกัน คือมีองค์คันทวนายโรงเป็นผู้ขอตั้ง คนหาเงินงาน
 ไม่ใคร่ขาดอย่าง ๑ แต่เมื่อได้มีตั้งประ โยชน์มาเข้าใจใช้เงินทุนคือไป
 ด้วยอีกอย่าง ๑ เจ้าของถกรที่เป็นผู้ขอตั้งทุนรอนมากเช่นเจ้ากรับ
 สามารถจะชักชวนญาติช่วยคนมาฝึกหัดเป็นถกรอยู่ประจำโรง แต่อาจ
 จะสร้างถกรเครื่องถกร ตลอดจนเครื่องมีพาหุเป็นของตนเองได้ครบครัน
 จนอาจจะมีงานเงินได้ถึง ๓ โรงพร้อมกัน ถกรที่เจ้าของลงทุนทั้งหมด
 เช่นนี้ เงินโรงได้มากน้อยเท่าใดก็เป็นของเจ้าของถกร แต่ตั้งแต่
 จะแจกจ่ายให้ปันแก่ผู้ใดเท่าใดก็ได้ตามชอบใจ จึงได้กำไรมาก แต่
 เจ้าของถกรที่มทุนน้อย ฤาเป็นแต่เงินประดัมโรง เวลามีงานเขา
 แล้งก็ต้องเที่ยวหาถกรแห่งอื่น แต่หาไม่พามาทำ คอง

เสียครึ่งเขตกมอีกร ครึ่งเงินโรงเหล้อยู่จากค่าจ้างเท่าใดจึงจะได้
แก่เจ้าของนคร ด้วยเหตุนี้ผู้ที่จะเดินนครได้ผลประโยชน์ราวร้อยละ
นายบุญยังแต่เจ้ากรบจึงมีน้อย

ลักษณะที่นครเดินงานต่าง ๆ ในกรุงเทพ ฯ ไม่เพียงหางานเหมือน
นครในราชธานีทางมณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งกล่าวมาแล้ว บ้าน
เจ้าของนครอยู่ที่ไหน ก็เป็นแต่เอาหัวของนคร คือเครื่องทำเทียม
ตำราครุสำหรับเขน มีรงแดงเป็นคัน ได้กระบอกของกตั้งไวข้าง
หน้าบ้านให้คนเห็น ใครเห็นก็รู้ว่าจะหาครได้เมื่อนั้น เมื่อมีผู้ใดไปหา
นคร พวกนครกำหนดประเภทงานต่างกันเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า
“งานฉาก” อย่าง ๑ “งานปลัด” อย่าง ๑ “งานเหมา” อย่าง ๑
ที่เรียกว่างานฉากนั้น คืองานชนิดที่แต่งโรงตั้งกันฉากให้ครเดิน เช่น
มีในงานโกนจุกบุตรธิดาของผู้มีบ้านดาศักดิ์เป็นต้น นับเป็นงานใหญ่
ซึ่งต้องเดินเต็มกำลังเต็มมือ เรียกเงินโรงแรงกว่างานอย่างอื่น ๆ ที่
เรียกว่างานปลัดนั้น คืองานชนิดที่หาครไปเดินเป็นสามัญ ดังเช่น
เดินแก้ดินบด ฤๅเดินงานโกนจุกลูกชาวบ้าน แต่ก่อนมักเดินในโรง
โถง (เหมือนอย่างเช่นนครชาติเดินอยู่ทุกวันนี้) ไม่มีฉากกันเป็น
นอกโรงในโรง ตัวครถึงบทยกขึ้นเดิน ถ้าเดินบทยกตั้งนั่งอยู่กับพวก
ลูกๆ มีเรื่องเล่ากันว่านายบุญยังตัวนายโรงนครนอกที่มีชื่อเพียงครึ่ง
รัชกาลที่ ๒ นั้นเป็นคนมีโรคประจำตัว เวลาถึงบทยกขึ้นจะรำมักต้อง
ยื่นมือเข้าโรงพักเดียวหนอยหนึ่งก่อนแล้วจึงรำ พวกนครที่นับถือผู้มีชื่อ

นายบุญยังเคยจำเอามาเป็นทำดคร พงกนียัดเต่าโรงอย่งนายบุญยัง
อยู่คตอดตสมัยหนึ่ง ที่เรียกว่างานเหมานัน เกิดเตคนายบ่อนเบยหาตคร
ไปเดินที่บ่อน โดยประสงค์จะต่อให้คนมาคุดครแต่จะได้โดยเข้าไป
แทงกัวไป ตครจะเดินอย่างไร ๆ ไม่ว่า ค้องการแต่จะเสียเงินไร
ให้ยอมเขาว่ไปประมาณ จึงคคตงเป็นวิธีหาตครไปเดินคร่าวดะ ๓๐
วันเป็นกำหนด เรียกว่างานเหมาคด้วยเหตุนี้

ลักษณะงาน ๓ อย่างที่กล่าวมา พวกดครนอกไร่เป็นหัดคของ
วิธีจัดการทงปวง คึงแต่จะจำนวนคัวตครเป็นคัน คตอดไปจนอัตร
ค่าธรรมเนียมที่เรียกจากเจ้าของงาน จะอธิบายให้เห็นลักษณะการที่
จัดค่อไป

(๑) จำนวนคนเดินตคร ถ้าเดินงานฉาก คัวตครค้องมี ๑๔ คน
คือ นายโรง ๑ ยืนเครื่องคัวรอง ๒ เต็นหา ๔ นางเฮล ๑
นางรอง ๒ นางกำนิต ๔ จำอวด ๒ เซน (ฝ่ายละ ๖ คนเซิน)
๑๒ คน รวมคนเดินตคร ๒๘ คน คัวเจ้าของโรงเซินเจ้ากรับค้องไม่
เดินเอง แต่ขางที่ค้องหาตครคัวค้อนมาประสมโรงเต็นให้ชอบใจเจ้า
ของงาน นอกจากคัวตครยังมีคนบอบทคน ๑ (ไม่ต้องมีคันเต็ง
เพราะตครนอกคัวตครเป็นคันบทเอง) ลูกคู้ ๑๒ คน มีพาทยเครื่อง
คู้ ๘ คน คือ เป้าบโน ๑ ปั่นอก ๑ คัวระนงคอก ๑ วรรณคทิม ๑
ฆ้องวงใหญ่ ๑ ฆ้องวงเล็ก ๑ คัวตะโพน ๑ คัวกลอง ๑ ขรทมิ
คนคักตองแซกอีก ๒ คน รวมทงโรงคึง ๕๑ คน ถัดเดินงานปัดค

มีผู้ตรวจ ๓๓ คน (คือติดตัวขึ้นเครื่องวอชิงตันคน ๑) มีจำพวก
 ๒ คน รวมคนเดิน ๓๕ คน ไม่มีคน แต่ตัวเจ้าของโรงไม้ใครไป
 เดินเอง มีคนบอกบทคน ๑ ตุ๊กตุ๊ก ๘ คน บีพาทย์เครื่องตีมณ
 ๕ คน (คือ ตบมันบอก ๓ กระจุกทิม ๑ ซ้องเด็ก ๑ กดองแขก ๒)
 รวมทั้งโรงเป่น ๒๘ คน ถ้าแต่งงานเหมาที่วัดศร ๘ คน จำพวก
 ๒ คน รวมคนเดิน ๓๐ คน คนบอกบทคน ๓ ตุ๊กตุ๊ก ๕ คน
 บีพาทย์ ๕ คน รวมทั้งโรงเป่น ๒๗ คน

(๒) เวลาเดินศร ถ้าแต่งงานฉากโรงเวลาเช้า ๘ นาฬิกา
 เศษ เพราะมีเพลงงานมุกข์ เดินไปจนบ่าย ๕ นาฬิกาจึงตาโรง
 กดางวันศรติดกันกินอาหารไม่หยุดเดิน ถ้าหาเดินก็ต่างคืนด้วย พอ
 คำตัก ๘ นาฬิกาถึงโรงอีก เดินไปจนเที่ยงคืนจึงตาโรง ถ้าเดิน
 งานปลัด ถึงโรงเวลาเช้าราว ๘ นาฬิกา เดินไปจนเที่ยงหยุดกิน
 อาหาร แล้วจับเดินคอนบ้ายแต่เวลาราว ๒ นาฬิกาไปจนบ้าย
 ๕ นาฬิกาถึงโรง ถ้าหาเดินก็ต่างคืนด้วย ก็เดินแต่ ๘ นาฬิกาไป
 จนเที่ยงคืนอีกพัก ๓ ศรแต่งงานเหมาที่ม่อนเบ๊ยไม่เดินคอนเข้าเพราะ
 เป่นเวลาคนไปท่อมาทกน ยังมีใครมีใครมาเดินเบ๊ย ถึงโรงเดินค้อ
 ราวบ้าย ๒ นาฬิกาไปจน ๕ นาฬิกาหยุดกินเช้า แล้วจับเดินคอน
 คำตัก ๘ นาฬิกาไปจนเที่ยงคืนอีกพัก ๑ จึงตาโรง

(๓) เรื่องที่ศรเดินนั้นของเดินตามใจเจ้าของงาน เพราะฉนั้น
 เงินโรงงานอยู่ข้างเคียงกัน จึงเดินมาอับ้างน้อยบ้าง เป็นค้อยเรื่องศร

ที่ให้เห็นบางเรื่องต้องมีตัวตกรมาก บางเรื่องตัวตกรน้อย จึงเรียกเงิน
 โรงฝึกกัน แต่มีคดีอย่างหนึ่งซึ่งถือกันทั่วไปว่า ถ้าเล่นเป็นการทำมิ่ง
 ตั้งขวัญ เช่นงานโกนจุก มักเล่นเรื่องซึ่งมีชื่อเป็นโชคไชย ดังเล่นเรื่อง
 ไชยเชษฐ แต่เรื่องตั้งขวัญไชย ฤๅมีฉันทักที่ตัวเรื่องเป็นโชคไชย เช่น
 เรื่องตั้งขวัญ (เพราะชนะพระอินทร์) เป็นต้น ในสมัยหนึ่งแต่ก่อน
 มาเจ้าของงานชอบให้ตกรเล่นเรื่องไชยเชษฐชุกชุม จนคนดูเมื่อถึงเกิด
 ภาสิดเป็นคำอุปมาว่า “จุดเหมือนเรื่องไชยเชษฐ” ดังนี้ เรื่องที่ไม่
 เป็นโชคไชย เช่นเรื่องรบพุ่งฆ่าฟันกัน มักเล่นในงานพระฤๅงานแก้
 ดินบดแดงนาศ์ แต่การตกรเรื่องตกรเล่นงานเหมือนนั้นแปลกอยู่ ด้วย
 ขุนพัฒน์นายบ่อนมักเป็นจันไม่รู้จักเรื่องตกร จึงตกตกรกันเป็นวิธี
 อย่าง ๑ คือเอาตกรตกรไปวางที่โต๊ะเครื่องบูชาใหม่จนแดงทอชดไม้
 เตี้ยงทายถามเจ้า ถ้าไม่ว่าทั้ง ๒ อันเข้าใจว่าเจ้าไม่ชอบ ต้อง
 หาเรื่องอันถามใหม่ ถ้าไม่ว่าอันหนึ่งหงายอันหนึ่งอธิบายว่าเจ้าเป็นแต่
 ยมอยู่ ก็เป็นกุเบกชาจะเล่นเรื่องหนักได้ไม่ว่า ถ้าไม่หงายทั้ง ๒
 อันแปลว่าเจ้าชอบใจอยากจะดูเรื่องนั้น

(๔) ค่าธรรมเนียมที่ตกรเรียกจากเจ้าของงานนั้น เรียกเป็น
 ค่าธรรมเนียม ๓ อย่าง คือ ค่ากำหนดอย่าง ๑ ค่าเบี่ยงเตียงอย่าง ๑
 เงินโรงอย่าง ๑ ค่ากำหนดเรียกวันละ ๒ ดั่งเฟื้อง (๒๒ ดั่งตกรครั้ง)
 แบ่งให้คณายโรงเป็นค่าอุบะห้อยหูเฟื้องหนึ่ง ให้จำชวดเป็นค่า (เครื่อง)
 เขียนหน้าตั่งหนึ่ง ให้คนมี (นายวงบัพพาทย์) ดั่งหนึ่ง ค่ากำหนด
 ๕

ส่วนของนายอภัยพิภพชนน ท่านคงจะเรียกเป็นค่าเครื่องบูชาครู แต่อธิบายกันว่าสำหรับเร่งให้ไหมโรง เพราะถั่วไม่เบาชกมีพาทย์ให้ไหมโรงก่อนนครก็เดินไม่ได้ ค่ากำหนดที่กล่าวมานั้นนครเรียกก่อนลงโรงทุกวัน ค่าเบียดเบียนเรียกวันละ ๒ บาท ๕๐ สตางค์ เจ้าของนครเป็นผู้จัดการซื้อหาอาหารที่เตียงนคร เงินโรงนั้นเรียกเป็นอัตราต่างกันตามประเภทงานประกอบกับเรื่องที่นครเดินคนมากแต่คนน้อย เงินโรงงานฉากเรียกวันละ ๔๘ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๔๐ บาทเป็นอย่างต่ำ เงินโรงงานปลักเรียกวันละ ๒๔ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๓๖ บาทเป็นอย่างต่ำ ถ้าหากเดินกลางคืนด้วย คิดเพิ่มเงินโรงอีกกึ่งหนึ่งเหมือนกันทั้งงานฉากแฉางปลัก แต่งานเหมานั้นเหมือนกัน ๓๐ วันเป็นเงิน ๓๐๐ บาท รวมค่าเบียดเบียนในนั้นเสร็จ.

(๕) อัตราค่าจ้าง ที่จัดครได้ นั้นต่างกันตามที่ เป็นคดีแต่ละคดี แต่ประกอบกับลักษณะงานที่เดินด้วย

ตัวนครที่มั่วซื้อเตียงเช่นเจ้ากรับ เดินงานฉากได้วันละ ๓ บาท ถ้าเดินงานปลักได้วันละ ๒ บาท งานเหมาไม่เดิน

ตัวนายโรงสามัญ เดินงานฉากได้วันละ ๒ บาท เดินงานปลักได้วันละ ๖ สตางค์ เดินงานเหมาได้วันละบาท ๑

ตัวยืนเครื่องสามัญ เดินงานฉากได้วันละบาท ๑ เดินงานปลักได้วันละ ๓ สตางค์ เดินงานเหมาได้วันละสตางค์เพียง

ตัวจิ้งจอก เดินงานฉากได้วันละ ๖ สตางค์ เดินงานปลักได้

วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

เช่นเล่นแข่งงานฉาก ได้วันละสติง ๑ (เช่นมักเป็นเด็ก ๆ หัด
รำได้ ๓ ท่าก็เล่นได้ จึงเรียกกันว่า “สามท่าสติง”)

ตัวนางเอก เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปลักได้
วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๓ สติง

ตัวนางรอง เดือนงานฉากได้วันละบาท ๑ เดือนงานปลักได้
วันละ ๓ สติง เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

ตัวนางกำนัล เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปลัก
ได้วันละสติงเพียง เดือนงานเหมาได้วันละสติง ๑

คนบอกบท เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปลักได้
วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

ลูกคู่ เดือนงานฉากได้คนหนึ่งวันละ ๒ สติง เดือนงานปลักได้
วันละสติงเพียง เดือนงานเหมาได้วันละสติงเพียง

คำมีพาทย์ งานฉากมีพาทย์เครื่องคู่ คนมีในซึ่งเป็นนายอง
ได้วันละ ๒ บาท (กับคำกำนัล) นอกนั้นคนหนึ่งวันละบาท ๑ งานปลัก

คนมีได้บาท ๑ นอกนั้นคนละ ๒ สติง แต่งงานเหมาคำมีพาทย์ทำ
๓๐ วันเหมากันเป็นเงิน ๑๘ บาท

อัตราค่าจ้างที่กล่าวมา เจ้าของตกรให้แต่เฉพาะผู้ตกลงจ้าง
ถ้าเป็นลูกหลานญาติพี่น้องก็แจกจ่ายให้แต่ตามเห็นสมควร

ประเพณีตกรนอกที่กล่าวมานี้ เป็นอย่างที่ได้บันทึกไว้ในรัชกาล

ที่ ๑ ที่ ๔ แต่มาในชั้นหลังถึงในรัชกาลที่ ๕ ทรนออกเต่งงานฉาก
รับแต่งโรงเองเวียนเงิน โรงถึงกันละ ๒๕๐ บาท เต่งงานปลัดก็เรียก
ถึงวันละ ๓๒๐ บาท แด้อัตราเงิน โรงงานเหมากัท้อจนไปถึงวันละ
๒๐ บาท

ประเพณีตกรโน

ได้กล่าวมาแล้วว่าตกรนอกเขาแบบอย่างของตกรโนไปใช้ โดย
มาก ส่วนตกรโนหนักตกรหลวงที่เป็นคันแบบแผนของตกรโนโรง
อื่น ๆ ทั่วไป ตกรหลวงคงแบบแผนอย่างใดขึ้น ตกรโนโรงอื่นก็
คอยทำตาม แด้อตกรนอกก็เลยเอาอย่างต่อไปอีก เห็นจะเป็นเช่น
นี้มาแต่ครั้งกรุงเก่า มีอุทาหรณ์ซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่าง ดังเช่น
เครื่องแต่งตัวตกร เดิมทีเดียวตัวขึ้นเครื่องตกรก็ไม่ได้เสื้อ ครั้น
ขึ้นเครื่องตกรผู้หญิงของหลวงได้เสื้อ ตกรผู้ชายที่หัดเต่งตกรโนก็ได้
เสื้อด้วยถือความเป็นแบบตกรโน ประเพณีที่ตัวขึ้นเครื่องได้เสื้อก็เลย
แพร่ให้ถ่ายทอดไปจนถึงตกรนอก ยังคงไม่ได้เสื้ออยู่แต่พวกตกร
โหราชาครี เพราะเหตุที่อยู่ห่างไกลตราชานี้ จึงได้อธิบายมาแล้ว
แต่มีแบบแผนบางอย่างที่ตกรโรงอื่นไม่จำมารถจะทำตาม ตกรหลวงได้
ดังเช่นพิธีการไหว้ตกรแต่ครอบครัว ๆ หลวงจึงยังทำผิดกับตกรอื่น มี
ถึงนาหมายรับตั้งครั้งครอบครัวตกรหลวงในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏอยู่ จะเอา
มาพิมพ์ไว้ให้เห็น แด้อรักษาไว้มิให้สูญเสียด้วย

คำแนะนำรับสั่งในรัชกาลที่ ๕

เรื่องไหว้ครุครหลวง เมื่อปีชวดฉศก พ.ศ. ๒๓๙๗

ด้วยพระยาบำเรอก๊กดี รับพระบรมราชโองการได้เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า กำหนดหม่อมตครในพระบรมมหาราชวัง จะได้ออกมาครอบไหว้ครุครจนชดาพระที่นั่งคูศิตมหาปราสาท พระสงฆ์ ๗ รูปจะได้สดุดพระพุทธรูปมณฑลเทศาภิบาล (พนม) แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพตาบาย ครนรุ่งขึ้นฉวัน (พุทศัปดาห์) ขึ้น ค่ำ ๑ เดือน ๖ เพตาเข้า พระสงฆ์รับพระราชทานฉนั้นแล้ว ครุจะได้ครอบหม่อมตครน

ให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์ ๗ รูปมาสดุดพระพุทธรูปแล้วรับพระราชทานฉนั้น รับเกดซึ่งศาสดาค้ออิดเค้หมากพุดถวายพระสงฆ์เช้า ๗ พาน บ่าย ๗ พาน เมื่อจะนิมนต์พระสงฆ์ฉนั้น ให้ทูตถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์จันทรภักทอน (แล้วแต่จะทรงกะให้นิมนต์พระสงฆ์องค์ใดบ้าง)

อนึ่งให้ชาวพระคตังในซ้าย จัดฉนฉดับส่องนักษัตริไปคตงทเคยง (มณฑล) ฉนหนึ่ง แล้วให้จัดฉนส่องพองไปคตงทเคยงมณฑลให้พร้อม กับฉนฉดับส่องนักษัตริ

- พิธีไหว้ครุแลครอบตครถือกันว่า ต้องทำวันพุทศัปดาห์

อนึ่งให้พระแก้วพระคลังส่วนนายระวางจักษุอดไชยพุกกะ ยอด
 สวาคี ไบรัก ไบเงิน ไบทอง ไบมะตูม ผดมะกรูด ผดมะนาว
 หนัญแพรค สึงตะมัตใหญ่ เขามาตั้งค่อนนายเวรชาดวังแต่ณวันแรม
 ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง

อนึ่งให้กรมจักษุตมุดโกกระทงหนึ่ง เขามาตั้งค่อนนายเวรชาดวัง
 แต่ณวันแรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง แล้วจ่ายเข้าตำรับ
 คำนวณส่วนตั้งให้วิเสศหุงถวายพระสงฆ์ ๓๖ ทานาน

อนึ่งให้ต้นมพลเรือนจักษุมาไปผูก จัดเดื่อตอดเดื่ออ่อนไปบุ
 ณทิมคามคดให้พอทง ๒ ทิมคาม แล้วให้รับภานกด้วยถ้านกด้วยค้อ
 กรมพระนครบาลทำบัตรพระเกตุมาตังณชลาพระมหาปราสาท ณวัน
 แรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายบัตรหนึ่ง แล้วให้รับเครื่องนมัสการ
 ตะมมะกุงเชิงค้อทำพนักงานข้างในไปตั้งณวันแรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ บ่าย
 ตำรับ ๓ ณวันขึ้นค่ำ ๓ เดือน ๖ เข้าตำรับ ๓ รวม ๒ ตำรับ แล้ว
 รับน้ำขุมบาดค้อวิเสศถวายพระสงฆ์ ๗ โถ

อนึ่งให้พระศรีพิภพวามณเจิญ (เทจรูป) พระนเรศวร์ พระ
 นารายณ์ เขามาตั้งค่อนมณฑลชลาพระมหาปราสาท แล้วให้รับ
 เสร็จขมบัตรค้อวิเสศมาบชาพระนเรศวร์ พระนารายณ์ด้วย แต่ณวัน
 แรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระฉิมรมย์ ชาวพระราชยาน จัดเดื่อตง ๒ ตับทน ๒
 ไปรับพระพุทธรูปต่อราชบัณฑิต ไปรับพระนเรศวร์ พระนารายณ์

ณเทวดสถาน เจริญเข้ามาตงเคียงพระมณฑล แต่ณวันแรม ๑๔ ค่ำ
เดือน ๕ เพศบาบ๋ายโง่งหน่ง

อนึ่งให้กรมช่างจัดเชือกบาศเข้ามาตงที่เคียงมณฑลบาศหน่ง

อนึ่งให้เจ้าพนักงานชาวพระคตังแต่งสัตว์พยุทชจัดขอมเข้ามาตงที่เคียง
พระมณฑลขอหน่ง

อนึ่งให้ชาวพระคตังวิเศษจัดผ้าขาวกว้างคงบัตริ ยาว ๔ แขน
๒ ผืน สำหรับจะได้นำเคียงมณฑลทง ๒ เคียง

อนึ่งให้ขุนตุ๋นทริจัดสุวาทเขมตมาส่งต่อนายเดรชาวดวง ตั้งแต่
ณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศบาบ๋ายโง่งหน่ง

อนึ่งให้ชาวพระภษามาตา จัดครอบ ๓ ตั้งช ๓ ไปตงที่เคียง
มณฑลณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศบาบ๋ายโง่งหน่ง

อนึ่งให้พระคตังสุภรัต เอาอาศนะไปแต่งถวายพระสงฆ์ให้พอ
พระสวดพระฉันทัง ๒ เพศ

อนึ่งให้ชาวพระคตังมหาตัมบัต เอากระโถนขันน้ำไปตงถวาย
พระสงฆ์ให้พอพระสวดพระฉันทัง ๒ เพศ

อนึ่งให้ทนายเตือกหอก ค่าวรจวง ไปยกตำรับคางหวานถวาย
เหมือนอย่างทุกครั้ง

อนึ่งให้หมื่นไฉน (ไฟระเห่) จัดมีพาทย์ตำรับ ๑ ให้มีเครื่อง
พร้อมให้ครบวง อย่าให้เอามีพาทย์ตามธรรมเนียมเข้ามาทำ ให้
จัดครูทมิฬมยเข้ามาทำให้ครบวงทง ๒ เพศ

อนึ่งให้ท่านพระยามนตรีสุริยวงศ์ จัตยปัทภยดำรงใหญ่ดำรง ๓ ให้จัดคนทำทศมีฝีมือมากคอยทำที่ธนาพระมหาปราสาททั้ง ๒ เพลา แล้วให้คอยทำถรณ์ด้วยเหมือนทุกครั้ง

อนึ่งให้ชาวพระคตังราชการ เขาเดื่อถวดไปอยู่ที่ธนาพระมหาปราสาทให้พอ

อนึ่งให้กรมพระนครบาล คัดกำนดด้วยกำบดด้วยมาตั้งให้ตั้งนมพดเรือนทำบัตรพระเกตุให้พอบัตรหนึ่ง

อนึ่งให้ราชบัณฑิตเชิญพระพุทธรูปไปตั้งองค์หนึ่ง เมื่อจะเชิญพระพุทธรูปไปนั้น ให้ทูตถามพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์เสียก่อน (แต่เดื่อจะโปรดให้เชิญองค์ใดไป)

อนึ่งให้เจ้ากรม ปลัดกรม ต้มหม่าญชี่ ในกรมพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์จัดพระประคนขรรพ กับหน้าฤกษ์ ๘ หน้า หน้าพระราม ๑ หน้า หน้าพระลักษณ ๑ หน้า หน้าหนุมาน ๑ หน้า หน้าทศกัณฐ์ ๑ หน้า หน้าอินทรีชิต ๑ หน้า หน้าพิราพ ๑ หน้า หน้ารามสูร ๑ หน้า หน้าช้าง ๑ หน้า หน้าม้า ๑ หน้า ไมค์ดั่งสำรับ ๑ พัดใบตาลเต็ม ๑ (ศรเต็ม ๑) พระขรรค์เต็ม ๑ ขนยกยงคู่ ๑ ตะบองอิน ๑ เร่งเขาไปเตรียมให้พร้อมที่ธนาพระมหาปราสาท ณวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพลาบ่ายโมงหนึ่งให้ทันเข้าพระมณฑล^๑

๑ หน้าโชนต่างๆ ที่ปรากฏในหมายรับสั่งนี้ ผิดกับคัรบอบลครนอก เห็นจะถือเอาเทวรูปแทนหน้าโชนพระอิศวรพระนารายณ์

อนึ่งให้พนักงานโรงงานแห่งของเมตียง ^๗ จันทมณฑลพระสงฆ์ ๗
ตำรับตามรับตั้ง

หมายรับตั้งมีตำเนาอยู่เท่านี้ ทาปรากฏวิจิตรรอบไม้ ทราบว่า
ครั้งนั้นนายเกษพระรามข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๓ เป็นครูครอบ วิจิ
ครอบของนายเกษมีปรากฏอยู่ ^๕ ดูพิศดารกว่าวิจิตรอบนครนอกที่
กล่าวมาแล้ว จึงนำมาแสดงไว้ด้วย สันนิษฐานว่าเป็นวิจิตรอบนครใน

วิจิตรอบนครในท้องหากฤษแต่จัดโรงพิธีอย่างเดียวกับนครนอก
นอก เครื่องตั้งเตียงมณฑล นอกจากที่ปรากฏในหมายรับตั้งยังมี
เทวีกกับสมุดบทครอีก ๒ อย่าง

เริ่มการพิธีพระสงฆ์ส่งตมณคเวดามาย ศิษย์ครได้มั่งคั่งนั่งฟัง
สวด แล้วพระประธานนคให้ ครนรุ่งเช้าเสด็จพระ ๆ กลับแล้ว ครู
นุ่งขาวห่มขาวนำศิษย์จุฑาบุเทียนแดงถวายดอกไม้บูชาพระก่อน แต่
คชนนียงไม่ทำเพลงปี่พาทย์ เมื่อบูชาพระแล้วจึงตั้งมือทาพิธีไหว้ครู

พิธีไหว้ครูนั้น เริ่มแรกครูเรียกนำพาทย์ทำเพลงตำราคร ครู
จุดเทียนทองเทียนเงินแด่รูปบูชาครนุรยายทางนำพระ แล้วเรียกนำ
พาทย์เพลงกระพระประคนชรพ ครนุรไปจุดเทียนทองเทียนเงินแด่
รูปบูชาพระประคนชรพทางวงปี่พาทย์ ครนุรบูชาเสร็จแล้วครนุรหันถัน
มาทางนำพระ เรียกนำพาทย์เชิญเทวดา คือ

• ทำวาทของนวมเดช พระชนมภูฏานุรักษ์ (ทองดี) ได้ไว้ พระตาในหนังสือ
นี้ตามคำชี้แจงของพระชนมภูฏานุรักษ์.

ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
ทำเพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
ทำเพลงกตม	(เชิญเทพยดาอื่นๆ)
ทำเพลงโหมโรง	(เชิญครูตคร)
ทำเพลงซ้ำเพลงเรือ	สำหรับ (ครู) มนุษย์
ทำเพลงกราวนอกกราวใน	สำหรับ (ครู) พานร
ทำเพลงเชิดฉิ่ง	สำหรับ (ครู) นาง
ทำเพลงศุกพาทย	สำหรับ (ครู) ยักษ์
ทำเพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	สำหรับพระพิราพ

แต่รัชทำนำพาทยเพลงเชิญครูบ้ชยายแล้ว ครูเรียกนำพาทยตั้ง
 ตรง เชิญเทวรูปออกมาสว่างแสงเจิมจุดแล้วเชิญกลับขึ้นตั้งไว้อย่างเดิม
 คราวหนึ่งถวายเครื่องพลัดกรรม ครูเรียกนำพาทยเชิด ครูกับศิษย์
 ๒ ปวงยกเครื่องพลัดกรรมรำถวายครูบ้ชยาย แต่งหันมาถวายพระ
 ประคนธรพ รำเสร็จแล้วเรียกนำพาทยทำเพลงเต็มอผี เต็มอมาร
 หนึ่งกิน แล้วครูเดินดูรำ มีพาทยทำเพลงเต็มเหต่า เสร็จพิธีไหว้ครู
 ๒ คนเพียงนั้นแล้วทำพิธีครบค่อไป.

พิธีครบนั้นเริ่มด้วยมีพาทยทำเพลงพรหมณ์เช้า ครูนำศิษย์
 รำเพลงไปรับเข้าคอกบฏาครูบ้ชยายแถบซาพระประคนธรพ แล้วครู
 เขาหนึ่งกางใต้ในหัวถ้ำเขาขึ้นดมค้ะคน มีขอวอ้อไม้เท้า มีขอช้าย
 ๒ ถึงตั้งรำเพลงเต็มอตามตาเขามานั่งบนกันชั้นต๊ิบต๊องนักษัตร์ ซึ่งมี

เจ้าชายนครค้ำจวดำรงนำเคียงตั้งเครื่องครุฑขยาย เรียงศิษย์เข้ามา
 ครอบให้ທະคน คือถอดหัวภูษากับหนังคางจากค้ำครุฑครอบที่ศีรษะให้
 ศิษย์ก่อน แล้วเอาถับไปได้ค้ำครุฑตามเดิม ค่อนเอาหัวโขนพระ
 ราม พระลักษมณ์ พระพิราพ ทศกัณฐ์ แดเทวีศร ครอบค้ำครุฑให้ศิษย์
 เป็นอันดับกันไป แดวรัตนางค์ ให้ใบไม้มังคุด คือ ใบมะตูม
 หวาน้ำแพรว ใบเงิน ใบทอง ซึ่งมีค้ำครุฑให้ศิษย์ทักดู แลส่งม
 มงคุดที่ค้ำครุฑ ครอบให้อย่างวามานที่ທະคนจนหมดจำนวนศิษย์ซึ่ง
 จะครอบ แดมีพาทย์ทำเพลงมหาไชยไปตลอดเวลาที่ครอบนั้น เมื่อ
 ครอบให้หมดแล้วครุฑจึงอำนวยพรให้ศิษย์พร้อมกัน แดมีพาทย์ทำ
 เพลงเส่มอเถร ครุฑำเป็นท่าของภูษากับ จมแต่จึงถอดหัวโขนภูษ
 ีออกจากค้ำครุฑเป็นเสร็จพิธีครอบ ทำพิธีบูชาตอนท้ายคือไป

พิธีทำตอนท้ายเป็นพิธีต้ม โภชแด่ตั้งครุฑขยายกลับ เริ่มต้นด้วย
 เบิกแฉ่นเทียนเคียงมณฑลแดงมีพาทย์ ๓ รอบ แดครุฑทำพิธีเฉลิม
 เนตรเจิมหน้าโขน เสร็จแล้วครุฑขึ้นนั่งบนถันชั้นตึบต้องนักษัตรอีกครึ่ง ๓
 คราวนให้ร้องบท ครุฑถือพัดใบตาลรำรายไช้บท ครุฑรำจมน้ำแล้ว
 ให้ศิษย์พร้อมกันรำเพลงชำเพลงเร็ว เรียกว่า "รำถวายนม" ศิษย์
 รำถวายนมจบแล้ว ทั้งครุฑแต่ศิษย์รำเพลงกราวรำตั้งครุฑขยาย แด
 มีพาทย์ทำเพลงเชิด เพลงเส่มอเข้มา่น (สมมติว่าครุฑขยายกลับไป)
 เสร็จการตั้งครุฑขยายมีพาทย์ทำเพลงกราวรำอีกครึ่ง ๓ เป็นเสร็จการ
 พิธีแทน

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะพิธีกรรมของนครในราชธานี แดนครของนคร
นอกนครในดั่งได้กล่าวมา เข้าใจว่าลักษณะที่นครของนครในราชธานี
เห็นจะเป็นพิธีกรรมอย่างเดิม เห็นได้ที่ไร่นาของนครด้วยเทวitic ลักษณะ
ของนครในดั่งปรากฏในหมายรับสั่ง เห็นจะเอาแบบของพิธีกรรม
ของนครมาใช้ เพราะนครในเนื่องมาแต่ในดั่งได้อธิบายมาแล้ว จึงเอา
หัวของนครของนครนอกนครอย่างพิธีไปจากนครใน จึงใช้ของนคร
ด้วยหัวของนครเหมือนกัน ข้อที่ปรากฏว่า ตั้งของนครแต่เชือกมาค้ในการ
พิธีกรรมของนครหลวงนั้น เห็นจะเนื่องมาแต่พิธีทอดเชือกตามเชือกของ
พราหมณ์พฤติบาศ เพราะในวิชนนกรรมข้างราชธานี จึงนับว่าเป็น
มงคลเกี่ยวกับการพิธีกรรม ฤๅจะมีเหตุอันใดเกี่ยวเนื่องกับของนครซึ่งไป
ก่อนหน้าเจ้าทหารบไม่

ในการเดินนครใน ไม่เดินรับงานหาเหมือนอย่างนครนอก เพราะ
นครในมักเป็น นครของผู้มีบิตาศักดิ์มีศักดิ์ได้สำหรับประดับเกียรติยศ
เป็นแต่เดินเองๆเดินในการบำเพ็ญกุศล เช่นนครของพระแลนครของวัด
เป็นต้น ถ้ามีผู้เดินเองๆเดินนครมักแต่งตัวอย่างปรกติ เป็นแค่ให้รัดกุม
ทำบทแต่รำเดินให้ดั่งเรื่อง เรียกว่าแต่งอย่างน้อย คือเดินออกงานจึง
ให้แต่งเครื่องนคร ถ้าหากจะไปเดินงานตามบ้านเรือนผู้อื่น ก็เป็นการ
ที่เจ้าของนครให้ไปเดินช่วย เช่นเดินในงานโกนจุกเป็นต้น โดยเป็น
มิตรดีหายกับเจ้าของงาน เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ก็มักโปรดให้นครหลวง
ไปเดินช่วยงานที่วังเจ้านาย แต่บ้านขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งทรงพระกรุณา

นับเป็นมิตรที่สนิทเ็นอง ๆ ตครที่ไปเดินช่วยงานเช่นถ้าวมา เจ้าของ
 งานไม่ต้องให้เงินโรง เป็นแต่เพียงคุณแต่แจกบำเหน็จแก่ตัวตคร ตลอดจน
 จนพวกบิพาทย์เตคนร้องตามแต่จะเห็นสมควร แต่เจ้าของงานยอม
 เป็นผู้มเกียรตยศตั้ง จึงจะได้ตครหลวงๆของผู้มีบันตาคักคิดไปเดินช่วย
 บำเหน็จที่แจกก็ตองให้ ๆ สัมกับเกียรติยศ เพราะฉนั้นจึงเป็นเงิน
 มากกว่าที่จะหาตครนอก ได้กันั้นว่าค่าบำเหน็จตครประมาณราววัน
 ละ ๑,๐๐๐ บาทตงมาหา ๕๐๐ บาทเป็นอย่างต่ำ ประเพณืตครใน
 ดั้บทราบความตังแต่ตงมา

ภาคที่ ๒ ว่าด้วยลครอิเหนา

พงศาวตารอิเหนา

เรื่องอิเหนาเป็นพงศาวตารชวา ในสมัยเมื่อพระพุทศักราชตง
 ได้ประมาณ ๑๘๐๐ ปี^{๗๗} ว่างราวครวดเดียวกัเมื่อสมเด็จพระร่วง แรก
 ตังกรุงศุโขไทยเป็นราชธานีในตยามประเทศนี้ อิเหนานันในพงศาวตาร
 ชวาเรียกชอว่า “อิเหนา บันหยั กรตปาคี” แต่พวกชวาเรียกกัน
 เป็นตัมณัโดยชอว่า “บันหยั” นับถือว่าเป็นมหาราชของคหนึ่งใ
 ราชวงศ์ชวา เจ้านายทงเป็นประเทศราชอยู่ในแดนชวาทุกวันนี้ คือ

๑ ศักราชพงศาวตารชวาตอนเรื่องอิเหนา ว่างฉบับตางอ้างผิดกันเป็นหลายอย่าง
 ที่ลงในตัม เซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ว่าเป็นพงศาวตารฉบับหลวงที่เมือง
 สุรเกษตร.

ผู้หนึ่งเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ผู้ที่นำเจ้าเมืองยกยา (อโยธยา) เกษครกัณฑ์ ยังถือว่าตฤณวงศ์เป็นเชื้อสายสืบมาแต่อิเหนา ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาศแดนชวา เมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๓๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ผู้ที่นำถวายหนังสือพระราชพงศาวดารชวามับัดหลวงที่เขียนไว้ตัวรับ ๑ - ทูลชี้แจงว่ามีปรากฏในพงศาวดารว่าทำนองเร้นไต่ราชชิตากรุงสยามไปเป็นมเหสีองค์หนึ่ง แต่ความข้อนี้เมื่อโปรดฯ ให้สอบดูหนังสือตรงนั้น ได้ความว่าได้ราชชิตาไปจากกรุงจาม (อยู่ข้างใต้กรุงกัมพูชา) หาใช่ไทยไม่ ส่วนผู้หนึ่งนั้นถวายกฤษโฆธานเต็ม ๑ ว่าเดิมเป็นภรรยาของอิเหนาให้ทำไว้ด้วยเหล็กชวานพ้า ซึ่งตกลงมาจากบนสวรรค์เมื่อครั้งอิเหนาครองประเทศชวาอยู่นั้น จะเห็นได้ตามที่กล่าวมา ว่าความเคารพนับถืออิเหนายังมีอยู่ในแดนชวาจนทราบเท่าทุกวันนี้ แม้จนพวกราษฎรพลเมืองชวาก็ยังชอบศรัทธาแต่ผู้หนึ่งเดินเรื่องอิเหนาอยู่เป็นนิจ เพราะตนนครชวาที่เดินกันเป็นพื้นเมืองอย่างตกรนอกของเรา แต่หนึ่งชวาจึงชอบเดินเรื่องอิเหนายิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ

ตกรชวามันหลายอย่าง อย่างที่เดินกันในพื้นเมืองชวาเรียกว่า "โตแปง" โรงหนึ่งมีศิวตกรราว ๖ คน มีพาทย์ ๕ คน ศิวตกรใช้น้ำกลาด ต้องมีคนพากย์คล้ายโขนของเรา คนพากย์นั้นชวาเรียกว่า "ตาหตั้ง" เป็นผู้ช่วยการตกรโรงนั้นด้วย หนังสือชวานพ้าชวาเรียกว่า "ว้ายังกุดติ" จชขนาดเดียวกับหนังสือตกรของเรา แต่

ตั้งจอกบพคนให้คนนั่งเรียงรายทางหน้าจอ มี “ดาหลัง” เป็นผู้
พากย์หนังสืออยู่ข้างหลังจอ เขาคิดหนังสือออกคงเชิดแต่จอกเป็น
กาพย์กลอนบรรยายเรื่องให้คนฟัง มีตั้งป้าพากย์ทำเป็นระยะพอให้
ดาหลังพักได้บ้าง เล่นกันจนตึก ๆ ด้วยพอกชวาชอบฟัง ก็ว่า
กันว่าถ้าดาหลังดี ๆ แต่ว่าคำพากย์เพราะนัก” ไปที่ไหนก็มีคนหาไม่
ขาด แต่ตัวหนังสือวานนี้ไม่เป็นรูปผู้รูปคน เพราะเหตุที่ด่าด้นา
อิศตามห้ามมิให้เขียนภาพรูปคน พวกชวาเล่นหนังมาแต่ยังถือด่าด้นา
พราหมณ์ ครนเมื่อเขารัดถือด่าด้นาอิศตามแต่อย่างชอบเล่นหนัง จึง
ต้องแก้ตัวหนังสือให้ผิดเพี้ยนคนไปมิให้ขีดแก้ช้อยบังคับใน โทหร่าน ที่
เรื่องอิเหนาแพร่หลายมาจนแคว้นมลายู ก็เพราะพวกชวามาเล่นละคร
แดหนังในเมืองมลายู พวกมลายูชอบใจก็เอาอย่างมาเล่นบ้าง คือ
ที่เราเรียกว่า “ละครแขก” แด “หนังแขก” เคยมีเข้ามาเล่น
จนในกรุงเทพฯ ฯ ไทยเราเห็นรูปหนังสือทำให้ผิดเพี้ยนรูปคนก็คิดเขียน ตั้ง
กล่าวได้ในเสภาตอนทำศพนางวันทอง เมื่อพรรณนางเครื่องมหรศพ
ต่าง ๆ ว่า :—

๑ หนังสือไทยแต่โบราณก็เห็นจะเล่นทำนองนี้ คำฉันทที่เรื่องสมุทโฆษก็แต่งสำหรับเล่น
หนัง บอกไว้ข้างต้นหนังสือนั้นชัดเจน ต่อมาชั้นหลังหนังจึงเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์
เรื่องเดียว แต่หนังสือกลอนนั้นเป็นของใหม่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ พวกชาวบ้านทวน
(มะ) พร้าวแขวงจังหวัดพัทลุง คิดเอาอย่างหนังแขก (ชวา) มาเล่นเป็นเรื่องไทย
ขึ้นก่อน แล้วจึงแพร่หลายไปที่อื่น ในมณฑลนั้นเรียกกันว่า “หนังทวน” เจ้า
พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พนเข้ามากรุงเทพฯ ฯ ได้เล่นถวายเป็นที่
ปอีนเป็นที่แรก เมื่อปีชวด พ. ศ. ๒๔๑๘,

“เหล่าเจ้าพอกหนังแขกแทรกเข้ามา พิศดูหน้าคามันปอหด
รูปร่างได้มมพมพิงกข จมูกโค้งโค้งคอเหมือนเปรีศยีน” ^{๕๕} ดังนั้น
แต่พวก ขวามตายที่เข้าใจคำพากย์เขานับถือ ว่าดูหนัง เป็น ประโยชน์
เพราะได้ความรู้แต่ได้ฟังคำกวีอื่นเป็นนักปราชญ์ฉลาดเฉลียว ถึงเจ้า
บ้านผ่านเมืองก็ต้องยกย่องผู้ที่เป็นคาหัง ด้วยคติอื่นในเรื่องอิเหนา
ใหญ่จึงปรากฏว่า อิเหนาปลอมตัวเป็นคาหัง แต่ในเรื่องอิเหนาเด็กก็
ปรากฏว่าเพราะเล่นหนัง จึงได้รู้ว่านางแหม่มเป็นนางบุษบา

แต่ส่วนเรื่องประวัติของตัวอิเหนาเองนั้น ชาวต่างประเทศที่ได้
ศึกษาพงศาวดารชวาด้วยกันว่า เรื่องที่ปรากฏในพงศาวดารชวา
เนื้อความจะเอาเป็นหลักฐานในทางพงศาวดารได้แน่นอนมีน้อย เพราะ
เป็นเรื่องเกิดเมื่อก่อนมีหนังสือจดหมายเหตุ เป็นแต่เล่าแถมดัดข้อ
กันมาช้านาน พวกชวานับถืออิเหนามีอิทธิฤทธิ์ เรื่องราวที่เล่า
ก็กล่าวแต่เป็นปาฏิหารการอัศจรรย์ต่าง ๆ ซ้ำมาในชั้นหลังมีผู้แต่ง
เรื่องอิเหนาเป็นกาพย์กลอนบ้าง เรียบเรียงเป็นเรื่องเล่นมหรสพบ้าง
เรื่องประวัติของอิเหนาก็กลายเป็นหลายเรื่องหลายอย่าง ^{๕๖} แต่ค้นคว้า

๕๕ ที่เราเรียกว่า เรื่องอิเหนาใหญ่แลเรื่องอิเหนาเล็ก ก็คือเรื่องพงศาวดารอิเหนา
คนเดียวกันนั่นเอง เป็นแต่เล่าเรื่องแตกต่างกันไป จึงกลายเป็น ๒ เรื่อง ที่ในหอพระ
สมุด ฯ ยังมีหนังสือเรื่องอิเหนาภาษามลายูอีกฉบับ ๑ ห้วนเต๊ะมรดาเจ้าพระยาไทรบุรี
ถวาชไว้ ในต้นฉบับว่าเดิมคาหังชื่ออริยะเป็นผู้แต่งเป็นภาษาชวา แปลมาเป็นภาษา
มลายู ได้ลองให้แปลเป็นภาษาไทย เรื่องก็ไปอีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนทั้งอิเหนา
ใหญ่แลอิเหนาเล็ก,

คงยุดีด้วยกันในเรื่องพระศัตรีองค์ที่หก & พระนคร แต่ในเว
 ที่อิเหนาได้ค้นหาหนังกษัตริย์ทางดาหน้าแล้วไปต่อมโหดนางอื่นเสีย จึง
 เป็นเหตุให้ต้องพดิดพรากจากบ้านเมือง เทียบด้วยครไปตามเมือง
 น้อยใหญ่ในแดนชวาแต่เมืองที่ตั้งอยู่ตามเกาะอื่น ๆ อิเหนามิอุท
 ฆาภาพ เมื่อเทียบไปถึงปราบปรามเมืองน้อยใหญ่เอาไว้ในอำนาจได้ โดย
 มาก ครั้นเมื่อได้ก่อกำครอบครองเมืองเดิม จึงมีราชอาณาจักร
 กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่าพระศัตรีแต่ก่อน ๆ ด้วยเหตุนี้พวกชวาจึง
 นับถืออิเหนาว่าเป็น มหาราชองค์หนึ่งในสมัยเมื่อพวกชวายังถือ ศาสนา
 พราหมณ์ (จึงปรากฏการไหว้พระปฏิมา คือเทวรูป แต่มีตั้งประดิษ
 ฐานอยู่หน้าประตูเมือง) แต่อาณาจักรมีมากอยู่แต่เพียงตัวอิเหนาตัว
 เดียว พอถึงตูลูซึ่งเรียกชื่อในพงศาวดารชวาว่า "มีสาตันดรมัน"
 ได้รบรบชวาท เมืองซึ่งอิเหนาได้ไว้ก็ก่อกำแยกกันไปอย่างเดิม ว่า
 โดยทางพงศาวดารเรื่องอิเหนามีเนื้อความดังกล่าวมานี้

ว่าด้วยละครไทยเล่นเรื่องอิเหนา

มุตเหตุที่ละครไทยเราเล่นเรื่องอิเหนานี้ มีคำเล่าแฉ่งสืบมาว่า
 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศผู้เสวยราชย์ครอง กรุงศรีอยุธยา มีพระ
 ราชธิดาด้วยเจ้าฟ้าตั้งวาศย์ ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าคุณทศพร
 องค์ที่ ๓ เจ้าฟ้ามงกุฎพระองค์ที่ ๓ เจ้าฟ้าราชธิดาทอง ๒ พระองค์

* * * * * กษัตริย์หลายอย่าง เลือกมาเรียกขึ้นเพื่ออย่างหนึ่ง.

มีราชหัตถวงเป็นหญิงเชกมตาย เชอถ่ายพดศเชดยทโคมาตเมืองบดคาน
 พวกราชหัตถวงแรกเดานทานเรื่องอิเหนาถวายให้ทรงฟัง เจ้าฟ้าทรง ๒
 พระองค์ชอบพระฤไทย จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบทละครขึ้นพระ
 องค์ละเรื่อง (เพราะเหตุที่เรื่องอิเหนาเดากันเป็นหลายอย่างคั่งกต่าง
 มาแล้ว) เรียกว่าตาหัตถวงเรื่อง ๑ อิเหนาเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องอิเหนา
 ด้วยกัน คนจึงมักเรียกว่าอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ อิเหนาเด็กเรื่อง ๑
 (เห็นจะหมายความกันในครั้งกรุงเก่า ว่าอิเหนาของพระองค์ใหญ่
 เรื่อง ๑ อิเหนาของพระองค์เด็กเรื่อง ๑ จะหาได้หมายความว่าอย่าง
 อื่นไม่)

เหตุใดเจ้าฟ้าราชธิดาทรง ๒ พระองค์จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบท
 ละคร ไม่แต่งเป็นหนังสือกลอนอ่านซึ่งมีในครั้งกรุงเก่าเป็นอันมาก
 ชื่อนั้นเห็นเป็นเค้าเงื่อนในทางต้นนิฐานอีกอย่าง ๑ เข้าใจว่าคงเป็น
 เพราะในสมัยนั้นเป็นเวลาดังมีเจ้าพระเจ้าบรมโกษาผู้ชอบทอดพระเนตร
 ละคร อาจจะเป็นสมัยซึ่งพงศาวดารในมาไม่ช้านานนักก็จะเป็นได้
 ความชอบนมเนอความในจดหมายเหตุทางเมืองพม่าประกอบ ว่าครั้ง
 พม่าเมื่อพม่ากับไทยเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะให้ราชทูตเข้ามาทูล
 ขอรุขรังหัตถ์ไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้ราชทูต
 ไปทูลขอรุขทูตมาแต่เมืองพม่า ดังนี้ แต่จะเป็นในรัชกาลไหนฤาเมื่อ
 ศักราชเท่าใดหาได้กล่าวไม่ ถึงกระนั้นก็คิดเรื่องทีปรากฏในหนังสือ
 พระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษาขึ้น

ไทยกับพม่าเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะได้ให้ราชทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๒๗๗ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงรู้ได้โปรดให้พระยามราชเป็นราชทูตไปคอบแทนถึงเมืองอังวะ คงเป็นในคอนใจที่พม่าจะได้ครุช่วงต่อไปจากไทย แต่ไทยได้ครุถูกรุกรมจากพม่า แต่ครุถูกรุกรมไทยขอมาจากเมืองพม่าครั้งนั้น เห็นจะเอามาต่อบส่วนฎุให้ฝึกหัดแต่การเดินบางอย่าง มิใช่เอามาเป็นครุฝึกหัดครุหัดวงให้เดินอย่างครุพม่า เพราะความปรากฏในจดหมายเหตุขึ้นหลังต่อมา ว่าพระเจ้าอังวะยอมว่าแบบแผนครุไทยดีกว่าครุของพม่า เรื่องราวทั้งปวงชวนให้สันนิษฐานว่า การเดินครุในเห็นจะฝึกหัดทำบำรุงเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศซึ่งยิ่งกว่าในรัชกาลก่อน ๆ บางทีเจ้าฟ้าวราเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์นั้นจะมีหน้าที่เกี่ยวข้องในการควบคุมฝึกซ้อมครุหัดวงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย คงได้ทรงทราบจากพวกข้าหลวง ว่าครุมายงของแขกที่เมืองมลายูเขามักเดินเรื่องอิเหนา เพราะเป็นเรื่องที่พวกชวามตายูนับถือกันมาก มีรับสั่งให้ข้าหลวงเล่าเรื่องถวาย เห็นเป็นเรื่องนำเดินครุ จึงต้องทรงนิพนธ์เป็นบทครุไทยขึ้น ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ทอดพระเนตรเห็นบทครุนี้ชอบพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ดัดในเล่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่อง ๑ ทั้งเรื่องคาหังอิเหนาใหญ่และเรื่องอิเหนาเล็ก

แต่เรื่องอิเหนา ๒ เรื่องนี้เข้าใจว่าคนพากันชอบเรื่องอิเหนาเล็กมากกว่าเรื่องคาหังอิเหนาใหญ่มาแต่ครั้งกรุงเก่า ที่เห็นความชอบ

เพราะหนังสือต่างๆ แม้แต่ในครั้งกรุงเก่าชอบอ้างแต่เรื่อง อีเหมาเด็ก
เช่นในหนังสือบุรณเวลาทคำฉันท์ ของพระมหานาควัดท่าทราย แต่งใน
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ กล่าวถึงนครหลวงเดิมนครพิงค์โกษ
พระพุทธรูปว่า

พ่ายพ้อนครใน	บริรักษ์จักรี
โรงริมศิริมี่	กตตบับแดช่าย
ต้นสร้งกรรจ้านาง	อรอ้นดอยชอช่าย
ไครยดบ่อชากววย	จิตรเพ้อมะเมอฝัน
ร้องเรื่องระเด่นใต้	บุษบาคุนาหงัน
พาพิศศุหาบร	พคร่วมฤดีโฌม

ดังนี้ ก็เป็นเรื่องอีเหมาเด็ก คำฉันท์เรื่องอีเหมาเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) แต่งแต่ยังเป็นหลวงสรวิเชียรกรุงธนบุรี เมื่อปีกัญญ พ.ศ. ๒๓๒๒
ซึ่งชนว่า

ปางนั้นบรมวงศ์	องค์อัญญาเดหวา
ขุมขงศ์วนิดา	กรตระกองตระการชม

เป็นคั่นนั้น ก็ว่าดังเรื่องอีเหมาเด็กตอนอีเหมาเด็กนางบุษบาเหมือนกัน
แม่เพี้ยชยาอแต่จิตรกรรมรูปวาดเขียน เมื่อชนแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์
ก็ชอบอ้างแต่เขียนเรื่องอีเหมาเด็ก เป็นต้นว่าพระตำหนักเข็ยที่ประทับ
ของเส้าฟ้ากรมพระยาศุภพิพัฒน์ ต่อมเด็จพระพันางในรัชกาลที่ ๑

ฝ่าประจันห้องก็เขียนเรื่องอิเหนาเด็ก^๑ เพราะเหตุคงนึกเห็นว่าเรื่อง
 อิเหนาเด็กเป็นเรื่องที่ยกย่องกันว่าดีกว่าเรื่องตาหลังอิเหนาใหญ่^๒ ทั้ง
 แต่ครั้งกรุงเก่าตลอดมา
 ผู้อ่านหนังสือ^๓ ที่ยังไม่เคยเห็นบทครอิเหนาครั้งกรุงเก่าก็เห็น
 จะม่่ากคดียกกัน เพราะฉนั้นจะคิดบทตอนต้นเรื่องอิเหนา เป็นจำนวน
 ครั้งกรุงเก่ามาพิมพ์ไว้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง^๔

บทละครอิเหนาครั้งกรุงเก่า

๑ มาจะกล่าวยกไป	ถึงสุริยวงศ์เทพไทเรื่องศรี
ดื่งค์ด้นทรวงธรณ	ทุกบุรีศรีชวาไม่เทียมทัน
ท้าววรมิถุเรศมารดา	วิทชายังยวดกวดจัน
อินพระเชษฐาผู้ทรงธรรม	งามตาเทวีณฤมิตร
ผิวง่องอรตุนทราโคม	ประโดมโตกเด็กดำตะตานจิตร
คิงพระนราวงค์ทรงฤทธิ์	ทุกทิศเกรงเดชกระจายจร

๑ พระตำหนักเขียวที่วั้นนี้ ย้ายไปปลูกไว้ในวัดอมรินทราราม เคียงข้างซ้ายเป็น
 โรงเรียน ฝ่าที่เขียนเรื่องอิเหนายังอยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

๒ บทละครเรื่องอิเหนาความนี้ หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับมาแต่เมืองนครศรี
 ธรรมราช เดิมสำคัญว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทั้งทางตำนานและเวลาที่
 พรรณณาว่าด้วยแผนที่วังบ้านเมืองเป็นโวหารครั้งกรุงเก่า ได้ทรงชี้แจงไว้ในหนังสือ
 พระราชวิจารณ์

แปดัคกรกษัตริย์ป็นชวา	นามกรภารายัคคี
ชื่อหยิ่งหยั่งเขกระทุกนคร	อุศารัตฤทธิรอนกุเวมัน
อันพระอนุชาไชยชาญ	วโรฤทธิเปรียบปานพระสุรินัน
ชาวเหต็องเว็องรองตของจันทร	วิดาศต้าเทวัญในโสฬศ
พระครองกรุงดาหารานี้	เขกระหนักหรีอันปรากฏ
ประกาหวัณเต็องช้อระบิยัค	ทวศัคคิ์ไม่เทียมทัน
อันพระราชอนุชาที่ตาม	เร็องรามพรังเพริศเณดณัน
ชาวเข็องเข่งแซพรังพรวน	คมสันเต็ศ โสภถักษณา
พระเป็นจอมจตุจักรในกาหลัง	เองหยิ่งหึ่งหรีดกาหารา
ฤทธิรงค์ทรงเศรภาษา	คังพระยาตั้งพรากฮององ
อันพระหริวงค์องคค์ัดัน	เป็นจอมจันทรจักรภพสูงตั้ง
ผิงภักคร์เ็องเพริศเต็ศทรง	ฮรองคค์เ็องน้อยดะกลถัน
พระครองกรุงตั้งหัตต้าหรี	เมาศร์ฮากงนรังสัตว์ร์ค
ตั้งตั้งคค์ทรงทศทางธรรม	เป็นหัตถ์ในเศตรชันคบัลพิ
พระเคษานนชจระชัยอนเดช	พระองคค์วงคค์เทเวศร์เร็องคร์
จรัสรังฟุงเพ็องทงชาตรี	เป็นที่เณดิมโลกโตกา
อันระตุทกเม็องชงเร็องฤทธิ	กให้คคคครนครามอยู่หนักหนา
ดัยบดัยของพองเค็ยร โสมา	คด้วยเกรงฮานภาพเป็นพันคค
ระบิยัคถึงไหนักย้อท้อ	ไม่หาญค่านคค์อวคค

* ควรสังเกตว่า บทละครอิเหนาใช้ศัพท์ชาวเปอร์เซียภาษาไทยมาแต่ครั้งกรุงเก่า.

แดงวัดจับดวงพระสุริยศรี	แปนที่อาไโดยไหลทอง
मुखเจ้าเจ็ดชั้นบรรจง	เหมหงษ์ทรงมันแปนทนต์มา
พรหมภักตวิตั้งหาคันฮาคน์โอง	ท้องพระโรงแปคด้านทิศา
พระฉายใหญ่ค้งมันแปนชนมา	อัจกตย์โมรารายเวียน
ม่านทองกรอองคองแมงทับพราย	แปนนรายน้ทรงดูบรรณาคตามเคียร
จงกตภูกตินคเนบเนียน	ต้งุหน้แปเดียนตะตาดนคา
อันนิตุตรูคองบณแท่นแกว	ยี่ภูแปว้หอมตระหุดบคัวยบุหงา
พฤษภาคคัตถ์วันต้งุวรรณองดงการ	ตุคุดอกจินตาดิจาจรณ
ครันวายุพิคระมิตคอง	เต้นาะก้องบรระดงเพลงต้งุวรรค
พระตารนวิเชียรเรียบต้งุกับกัน	เกยแกว้เกยต้งุวรรณเรียงราม
พระคต้งุทองต้งุของทนต์ค้งุช้ายชวา	ทิมคอบมุกคดาแปคคาน
ค้งุเนบต้งุวันแกว้เกาประการ	เรีอนต้งุณพนังงานคาศคา
อันนิมานปรวมศรีต้งุราฤทธิ	กต้งุคตยทงแปคคาศา
ท้งุโรงมัวโรงรถคชา	อดงกตจรณาแปนพันคิต
ทางหงษ์ช้อพัวปรวดี	ช้างแกวมณ้ไพจิตร
ฉินชพชาติคองจทวงฤทธิ	ต้งุสำหรับองค้งุกรกฤษณอันเรียวชวา
รถคต้งุบิตม้งุคแปนชเนชิต	ประกอบเกิตนฤมิตรทุกทศคาคต
ท้งุโรงนาคคต้งุอันโอพาร	ระโหฐานระยบจับคตา
โรงเคียรองโรงแดงไพจิตร	เพ่งพิค้เรียวรันท้งุช้ายชวา
ท้งุนังโองโรงต้งุวรรณชด้งุการ	คาคตาใหญ่คาศภค้งุต้งุราม

มี ^๕ ทรงอาศรมพระนิกพฤค	ก็ปรากฏอยู่ในไพร่ดิน
นำ ^๕ บุคคลนั้นคน	กระแแต่ดินขุดจึงจะฝังเข้าซึ่งทอง
ตัว ^๕ นั้นด้วยแก้วเก้าประการ	โอฬารประเสริฐเชิดชูง
แต่ ^๕ นตำราญะรันชั้นทอง	หอมพวงบุหงาทงไพร่วัน

๑ ๒๐ คำ ๑

นกร้อน ^๕ ๐ ๒	ชื่ ^๕ อดีตมาหว่าเจ็ดฉัน
ระยิบระยับนั้นแหมเกมตุ้ ^๕ วรรณ	อยู่บนอกเขตรชันทัน
อัน ^๕ กรุงกาหลงภพไกร	มี ^๕ กุงหม้อไฟใต้ศรี
สม ^๕ พูนตุ้ตประเสริฐเด็คโตก	ชื่อ ^๕ จะมาแดงศิริเด็คตม
อัน ^๕ กรุงตั้งหัดตำหรับ	ชื่อ ^๕ กุงหม้อหูวันขจรจบ
ตั้ง ^๕ เงินยวงชาวเมืองเป็นหลักภพ	ปรากฏ ^๕ ครบทงสี่ธานี

๑ ๒ คำ ๑

ราช ^๕ ๐ ๒	แต่ ^๕ ดั่งตุ้ตดาไม่ตุ้ตที่
ราว ^๕ ปิ่นคังนำแก้ว	เป็นที่ ^๕ ประตองคีตปดัตรา
ประ ^๕ ตองรถชดาร์ชาญไชย	ประ ^๕ ตองฮาซาไนยแกดักต้า
ประ ^๕ ตองทวยหาญโยธา	ชื่อ ^๕ มหัตคีตราให้ชำนาญ
อัน ^๕ ฝูงทหารชาญไชย	ไม่มี ^๕ ผู้ใดจะต่อค่าน
เข้า ^๕ ไหนไม่มีใครต้านทาน	ภา ^๕ ดเทอนสตันทุกภารา

๑ ๒ คำ ๑

ชมตลาด	อันถนนหนทางตระพานพาด	ด้วนตาช้อยเงินยวงเดชะ
๑	คักว้านวอคริมรัฐยา	คี่ดาทองแดงแดงประดับขนิ
จักรวรรดิคืออชยพระเวหา		รจนาคัยสุ่จรรณไม้หมองหม่น
บ้อมปิ่นยื่นเยียมอยู่กลางชต		ด้วนถกตโคมเพ็ชรอดงการ
อันคึกคินวางแดงคี่ดาสดับ		ระยวบยับส่อดดีด้วนมีค่า
พรายเพริศเลิศทรงอดงการ		ด้วยมหาเนาวรัตนอัมพน
อันตุกค้ำฉาฉนิชทุกภาษา		มาฟังฉนิทเสมาทุกแห่งหน
ค้ำคังทงภูมิมณฑล		ประชาชนขึ้นบานดำราญใจ
บั้งเด่นซ้องกตองดองเพดงรบ		เงินจวบครบการทหารใหญ่
ด้วนธานีธานีนาญการจริงไรย		คกแต่งเอาใจไม่เจ้นคน
บั้งเด่นยอเจ็ดแดงพ็อนขับ		แซ่คัพพัทพาทย์พิณทุกแห่งหน
บั้งเด่นดับประแดไก่อชน		ครนเวลาเข้าต้นทยา
คาหลังวายังแดงฐเชิด		นดุฉกตกตายเลิศเดชะ
บั้งขับโคค็อบกันไปมา		บั้งเด่นเด่กามไทร์
ฝูงหญิงบรรจงเกษาเกล้า		ผัดผ้องภักตร์เฝ้าด้คศรี
นุ่งจวนชวาคานี่		ใส่ใส่ช้อยคดีจับดา
ห่มผ้าใบบางสีต่างกัน		นำหอมปลตอมคันขบุงา
ชวดขอบระหลดบอยู่คัตรา		ทงรูปโฉมไศภาไม่เจ้นคน
ออกเที่ยวดูงานดำราญใจ		เนื่องแน่นกันไนแถวถนน
เป็นเหล่าเหล่าด้วนสุ่มทุมคน		เมี้ยคเดี่ยวคดับสนกันไปมา

ว่า๑ ผู้ชายชายตาเมียงม้าย	เดินชายแฉกเวียนเคียงหา
บ้างดอเขียวเกี้ยวถ่วงเงา	บ้างเดี่ยมดอตัดชอกคว้าวุ่นวาย
บ้างคั่นนิ้วผิงปากไปความเพื่อง	ถนัดทรงหนักตงดูฉาย
บ้างกุมกอดรพาคณาคราย	จับชายบรรจงจรด
ทักอุบะทุกพรรณบุหงา	ถนัดเช็ดหน้าบางค้างตี
อุหรับจับกตันทันนาค	บุหรัดกตันทันใจ
กตันทันกตันทันตระหงากัน	กตันทันชรศมาเติมได้
ทั้งกตันทันหงารำไป	ขอบอดยอนใจนิจกาด
ทุกขโคกโรกโรกโยไม่โกตกราย	หญิงชายมีแต่เกษมฉานค
ทั้งรูปทรงตั้งศรีดังคราย	ถนัดพิศฐานก็ครามครัน
อันทรงตั้งเมของเรื่องเดช	ด้วยอธัญเทเวศร์มาสร้างถรรค
แล้วพระองค์ทรงทศธรรม	จึงโปรดเปรมเกษมฉานคทั้งกรุงไกร
อันองค์อธัญเดหวา	ตามจารีตก่อนมาไม่เคยได้
นเหย้าห่าองค์เป้นทนต์ไป	ตงได้แต่ตั้งถารา

๗ ๑๖ คำ ๗

ถ้าผู้ชานตั้งเกศมทุกครือเห็นาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ช่างตอนต้น
จะเห็นได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์เทียบความตามบทกรงเกล้าซึ่งเขามา
พิมพ์ไว้

เรื่องอิเหนาเดิมคงเล่นแต่ครหอง เห็นจะพระราชทานอนุญาต
ให้ตครผู้ชานเล่นได้คือนั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตามการที่ปรากฏมา

ถ้าเป็นงานใหญ่ข้างฝ่ายการมงคลแล้ว ครรหดวงมักเด่นเรื่องอิเหนา
ตั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์
ไว้เป็นอุทานในบทละครเรื่องดังกล่าว ครบถ้วนตามนักกวีเจ้า
เมืองเมื่อพระดังยศคตินพระอินทร์ ว่า :—

อินบนพระ ร้องคตไม้ทันนัง	ครวัดตั้งเสนาผู้ใหญ่
ดุกเขยูกคตมีไชย	จะเศกให้ครองกรุงในพรั่งนี้
จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง	คตแต่งตั้งการภิเศกศรี
แต่เห็นให้สู้ถูกกว่า กุ๊กที่	แต่จะมีอิเหนาสักเก้าวัน
ไปไปถูกษาคฤศรมันก่อนเหวย	ใครเคยรำดีที่ขยับ
อิเหนาเรื่องมีตำนานกรรณ	จะประชันดาหลังเมื่อครั้งคราว
ดงนี้ ในพระราชนิพนธ์ทรงอ้างถึงแบ	บเก่า ครรหดวงยังเด่น
ทั้งเรื่องอิเหนาแต่เรื่องดาหลัง	แต่ครหดวงในชนกรุงรัตนโกสินทร์
หาปรากฏว่าเด่นเรื่องดาหลังไม่	ถ้าเด่นก็เห็นจะเด่นแต่ในรัชกาลที่ ๑
พินันมาปรากฏว่าเด่นแต่อิเหนาเด็กเรื่องเดียว	เรื่องดาหลังจึงกตายน
ไปเป็นแค่เรื่องสำหรับละครข้างนอกเด่น	ทานับเป็นเรื่องของละครใน
เหมือนอย่างเรื่องอิเหนาเล็กไม่.	

ภาคที่ ๓ ว่าด้วยตำนานนคร
ตำนานนครกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ได้กล่าวมาข้างต้นหนังสือนี้ ว่านครราชของไทยเราเป็น
๓ อย่าง คือนครชาติหรืออย่าง ๓ นครนอกอย่าง ๓ นครในอย่าง ๓
มีมาแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ได้อธิบายความดังนี้ฐาน
ตามเค้าเงื่อนที่ปรากฏ ว่านครชาติเป็นนครเดิม นครนอกเป็นของ
เกิดขึ้นโดยแก่เขตนครชาติ แต่นครในคือนครผู้หญิงนั้น เมื่อครั้ง
รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังหาปรากฏว่ามีไม่ มาปรากฏ
ว่ามีนครผู้หญิงในหนังสือบูรณภาพคำฉันท์ ซึ่งแต่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศรูปแรก เพราะฉนั้นนครผู้หญิงคงเกิดขึ้นเมื่อสมัย
ในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเพทราชามาจนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรม
โกศรูป ฤๅถ้าจะว่าโดยศักราชก็คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๓ จน
พ.ศ. ๒๓๑๓ ก็แต่ในระหว่างเวลา ๘๐ ปีนี้ รัชกาลของสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศรูปเป็นเวลาช้านานยิ่งกว่า ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา บ้านเมืองก็
ปราศจากศึกสงคราม ด้วยนานาประเทศทั้งพม่ามอญตอลอดจนตั้งกา
ทวิป ต่างมาขอเป็นทางไมตรี จึงยกย่องพระเกียรติยศกันแต่ก่อน
มีคำขอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมโกศรูป เข้าใจว่าเป็นของสมเด็จพระ
พระอินทร์วัดพระเชตุพน แต่งไว้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร^๑ ว่า

๑ มีในฉบับที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ แต่ในฉบับพระราชหัตถเลขาคัดออกเสีย.

“อันสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าแผ่นดินนี้ มีพระกตสันดานต่าง
 กันกับ (สมเด็จพระพุทธเจ้าเสีย) พระบรมราชบิดา แต่ (สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) พระเชษฐาธิราชเจ้า ปาณาติบาตพระองค์
 ทรงเว้นเป็นนิจ ทรงประพฤติกุศลตั้งจิตรธรรม สมนพราหมณา
 ประราษฎร์ มีแต่ดีไม่สรเป็นคู้ชด้นกั่ว ฯลฯ ถึงน่านวดเข้าก็เสด็จ
 ไปนวดที่ทุ่งหินครานาหลวง แล้วเอาใ้ระแทะให้พระราชบุตรพระราช
 ธิดาเตก้านันนางทั้งปวงตากเข้าไปในวัง แล้วเขารวงเข้าทำฉัตรใหญ่
 แลยกไป ถวายพระราช คณะที่อยู่พระอารามหลวงทุก ๆ ปีมิได้เว้น
 พระองค์สรรพที่จะเดินมิได้เมื่อ ทรงวงวงคถวายแด่พวยเรือ (จับ)
 เลือกระบ่างให้สู้กัน มีแต่สู้กันทั่วกันทุกระตู” ดังนี้ ค่ายขอพระเกียรติ
 ทรงยกบรชอที่ปรากฏ ว่าสงครามหญิงของหลวงเริ่มต้นเรื่องอเหเนาเมื่อ
 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ดังได้กล่าวมา ดังก็คิดเป็นอัน
 เคียวกัน เพราะฉนั้นน่าตงเห็น ว่า สงครามหญิงซึ่งเรียกว่าสงครามใน
 นั้นจะเป็นของมีชนเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ตนเอง

ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้เสด็จสวรรคต เจ้าฟ้าอุทุมพร
 ราชโอรสพระองค์น้อย ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช ได้รับรัชทายาท แต่
 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติอยู่เพียง ๓ เดือน ก็ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้า
 เอกทัศผู้เป็นพระเชษฐา ส่วนพระองค์เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ
 ภาวะ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงได้เสวยราชย์แต่ปีชวด พ.ศ. ๒๓๖๓
 มาจนเสวยราชย์อยู่ระยะแก่ม้าซำศึกเมื่อปีกุนย พ.ศ. ๒๓๗๑

มีหนังสือพงศาวดารฉบับ ๑ ถัดจาวา เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระ
 เจ้าเอกทัศ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์นั้น นายตั้งมพาคเด็กชาวบ้าน
 คุกจามรับผูกภาษีฝักบุง แต่ค้ารับภาษีฝักบุงครกนนั้น นายตั้งจะ
 ได้รับอนุญาตให้เก็บอย่างไรหาปรากฏในหนังสือไม่ ในหนังสือกล่าว
 แต่ว่านายตั้งกำเรียบ ด้วยถือคิดว่าเป็นพระเจ้าจอมพลพระดนมเอก แต่
 หนังสือขอปลานักเป็นพระดนมอีกคน ๑ จึงบังอาจตั้งขอบังคับจ่าใคร
 เก็บฝักบุงขายต้องเอามาขายแก่เจ้าภาษีผู้เดียว ถ้าไปขายให้ผู้อื่น
 ต้องปรับเป็นเงิน ๒๐ บาท นายตั้งกราบถวายขอฝักบุงแตก ๆ แล้ว
 ขายจนราคาให้กลับไปจำหน่ายในท้องตลาด ราษฎรที่เคยขายฝัก
 ฝักบุงมาแต่ก่อนก็ได้ความเดือดร้อน มีราษฎรพากันไปร้องทุกข์ต่อ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครนำความขึ้นกราบทูล ฯ ด้วยนายตั้งอ้าง
 ว่าทำภาษีเก็บเงินเข้าพระคลังหลวง ครั้นอยู่มาสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
 ไม่ทรงสบาย บรรทมไม่หลับมาหลายวัน จึงมีรับสั่งให้หาตกรเข้า
 ไปเฝ้า จะทอดพระเนตรแก้ววิเศษพระราชาสุทไทย นายแทนกับ
 นายมีเป็นตัวจ้าวอดดกรที่เข้าไปเฝ้านั้น เฝ้าทำเป็นผู้ชายคน ๑ เป็น
 ผู้หญิงคน ๑ ผู้กมีตักกันว่าจะเร่งเอาเงินค่าผูกคอก นายมีตัวจ้าวอด

๑ มีในปฐมโหราศไว้ว่า ทักภาษีฝักบุงเมื่อขณะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๕ รัชกาลตรงกัน
 วิชาที่เก็บภาษีฝักบุงนั้น เห็นจะให้เก็บอย่างหนักถ้าในอากรค่าน้ำขึ้นหลัง คือโรงปลูก
 ฝักบุงไว้ ต้องเสียภาษีตามขนาดแพฝักบุง เพราะเหตุที่ได้ผลประโยชน์ในการหวังห้าม
 ปลูกซึ่งอาศรายแพฝักบุงไว้จับขาย.

ที่เป็นหญิงจึงว่า "จะเอาเงินมาแต่ไหนจนจะตาย แต่เก็บเงินอยู่
ชายยังมีภาษี" ว่าอย่างนั้นถึงต้องทนตามหน ส้มเด็จพระเจ้าเอกทัศ
ได้ทรงฟังก็หุดากพระไทย จึงโปรดให้ได้ตามจำอดต^๕ ๒๒ คนหน
ครนทรงทราบความตามที่เป้นมากที่สุดทรงพระพิโรธ มีรับสั่งให้เสนาบดี
ชำระเร่งเงินคืนให้ราษฎร ส่วนตัวนายตั้งนั้นเดิมมีรับสั่งจะให้เอาไป
ประหารชีวิตเสีย ต่อมาก็อยกถวายพระพิโรธจึงโปรดให้งดโทษประ
หารชีวิตไว้ ความที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารดังกล่าวมา เกี่ย
เนื่องกับตำนานนครที่มีคำพูดให้เห็นว่า นครผู้หญิงของหลวงครั้ง
กรุงเก่าเห็นจะเป็น ของโปรดอยู่เพียงแผ่นดิน ส้มเด็จพระเจ้าบรมโกศ
เมื่อส้มเด็จพระเจ้าบรมโกศสวรรคตแล้วทำนองจะละเลยมิได้ชักข้าม
เล่มมือเหมือนแต่ก่อน ส้มเด็จพระเจ้าเอกทัศจะทอดพระเนตรนครจึง
ต้องหาดกรมชายเข้าไปเล่น แท้จริงเมื่อพิเคราะห์ดูโดยทางตำนาน ดู
เหมือนนครผู้หญิงของหลวงซึ่งมีชั้นครั้งกรุงเก่า จะได้เดินอยู่ไม่ช้านาน
เท่าใดก็ถึงเวลาดำเนินกรงศรีอยุธยาแก่พม่าซ้ำศึก แต่เป็นการประหลาด
อยู่ที่เดียวกรง ๑ ครั้งนั้น กลับเป็นเหตุให้นครไทยไปเจริญในที่อื่น ด้วย
มีเรื่องตำนานทางเมืองพม่าปรากฏว่า พระเจ้าอังวะให้วัดบรมพลก
นครที่ได้ไปจากเมืองไทยจัดไว้เป็นนครหลวง^๖ แต่เชื้อสายของพวก

๖ เรื่องตำนานนครไทยทางเมืองพม่าที่กล่าวต่อนี้ ว่าตามคำชี้แจงของพระอริ
รักษา (ซอเหลียง บียเมธิ) กรมป่าไม้ ซึ่งได้เปลี่ยนชาติมาเป็นไทย พระอริรักษา
เป็นชาวเมืองมันคะเล ว่าเมื่อเป็นเด็กอยู่ในเมืองพม่า ได้เคยเห็นนครไทยเล่นในพระ
ราชวังเมืองพม่าหลายครั้ง.

นครครั้งนั้นนครไทยตั้งอยู่กันดงมากกว่า ๓๐๐ ปี ยังมีนครไทย
เด่นอยู่ในเมืองพม่า จนกระทั่งพระเจ้าดื้อเดี้ยนบ้านเมืองแกอังกฤษ
เมือ พ.ศ. ๒๔๒๘

เรื่องประวัติของนครไทยที่ตกไปอยู่เมืองพม่า นั้น สืบได้ความ
ว่าเดิมเมืองพม่าได้พวกลครไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าอังวะมังระ
ให้เกณฑ์นครไทยถวายทอดพระเนตร ครั้นได้ทอดพระเนตรก็โปรด ยก
ย่องว่ากระบวนราชของไทยงามกว่านครพม่า บั๊พาทย์ไทยก็เพราะกว่า
บั๊พาทย์พม่า จึงมีรับสั่งให้รวบรวมไทยพวกลครแต่บั๊พาทย์ได้เป็น
กรมหนึ่งต่างหาก ประทานที่ให้อาศัยบ้านเรือนอยู่ในราชธานี ดำหรับ
เกณฑ์นครไทยในงานมหรศพของหลวง มีให้ต้องนำที่ราชการอย่างอื่น
เมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่เมืองใหม่พวกลครก็ย้ายตามไปด้วย" คำบด
บ้านที่พวกลครไทยคงอยู่นั้นเมืองมันตะเต พม่าเรียกว่า "(๑)โยชยาเซ"
แปลว่าตลาดชโยชยา แต่พวกลครไทยในชนหัดมีพม่าปะปนเต็มมาก
เหตุด้วยพระเจ้าอังวะแต่ก่อนทรงเกรงว่าวิชาลครไทยจะเสื่อมทรามด้วย
ไปเสีย ได้ประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้าพวกลครไทยที่เป็นครุฑครเห็น
เด็กพม่าคนไหนฉลาดเฉลียวจะฝึกหัดเกณฑ์นครไทยได้ก็ให้กราบทูล จะ
ประทานให้มาเป็นนครดังนี้ จึงมีพวกลครพม่าสมัครให้บุตรหลานฝึกหัด
เป็นนครไทย เพราะได้อยู่ในพระราชูปถัมภ์ แต่พวกลครที่เป็นเชื้อ

๑ พม่าย้ายราชธานีหลายครั้ง ตั้งที่เมืองอังวะบ้าง ที่เมืองอมรปุระบ้าง ที่สุดจึง
ย้ายไปตั้งที่เมืองมันตะเต.

ด้วยไทยก็ยังมียศตอมา ตครไทยที่เดินในเมืองพม่า นั้น พม่าเรียกว่า “(อ) โยธยาตคย” ทำนองจะแปลว่า ตครอโยธยาของหลวง มีแต่ในราชธานี ตามหัวเมืองห้ามไม่ การที่ตครไทยเดินก็เดินแต่ในงานหลวงเป็นพัน นอกจากงานหลวงก็เดินแต่ในงานของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่ (ซึ่งมีอำนาจอาจหมายถึงให้ไปเดินได้) มิได้รับงานหาไปเที่ยวเดินในพื้นที่เมือง

กระบวนตครไทยที่ไปเดินในเมืองพม่า นั้นเดิมจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ แต่ในคอนหลังเมื่อตกมาถึงชนหัตถนเหตุของพวกตครเดิมเดินประสมโรงกันทั้งชายแต่หญิง ภาษาที่เดินนั้นก็ใช้แต่ภาษาพม่าห้ามภาษาไทยเจ็บไม่ เครื่องแต่งตัวตครก็ว่าทำคล้ายไปข้างอย่างพม่าเสียมาก ยิ่งแต่เครื่องสวมศีรษะ มีฎาแต่หัวโชนเป็นต้นทั้งคงเป็นของไทย แต่เครื่องมีพาทย์นั้นยังคงเป็นของไทยอยู่

เรื่องตครที่พวกไทยเอาไปเดินในเมืองพม่า ทลถกกันว่าเป็นเรื่องสำคัญก็คือเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนาเดินร้องอย่างตคร แต่เรื่องรามเกียรติ์เดินพากย์แต่เจรจาอย่างโชน ต้องเรื่องนั้นมักเดินที่ในพระราชวังในงานนักขัตฤกษ์เช่นออกพรรษาเป็นต้น เดินครวระหลาย ๆ วันทุกปี เพราะเป็นเรื่องยาว จำเดินคอนไหนก็เดินคิดต่อกันเรื่อยไปทุก ๆ คืนจนสิ้นงาน นอกจากเรื่องอิเหนากับรามเกียรติ์ ยังเดินเรื่องตั้งชื่อกับเรื่องนางเกสร พม่าเรียกว่า

• เรื่องนางเกสร เห็นจะหมายความว่า นางเกสรสุมณฑา คือเรื่องสังข์ศิลป์ไชย เป็นเรื่องเล่นละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่อง • บทครั้งกรุงเก่ายังมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ

“เกษะศิริ” แลเห็นจะเด่นเรื่องอื่น ๆ อีก แต่ไม่ทราบชัดว่าจะเป็นเรื่องใดบ้าง เรื่องประวัติครุฑไทยที่ไม่เด่นในเมืองพม่าสืบได้ความเพียงเท่าที่ได้แสดงมา

ตำนานลครครึ่งกรุงธนบุรี

ครึ่งเดียวกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ที่จริงหาได้เสียสยามประเทศไม่ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ ก็เสียแต่มณฑลอยุธยา มณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครสวรรค์ รวม ๕ มณฑล กับมณฑลปราจีนบุรีอีกครึ่ง มณฑลเท่านั้น หัวเมืองมณฑลที่กองทัพพม่าไม่ได้ไปถึงไทยยังเป็นอิสระอยู่ทุกมณฑล แต่ถึงกระนั้น ธรรมดาของที่เป็นอย่างดื้อนั้น ในประเทศ แม้จนในการเดินเช่นโจนศร มักมีอยู่ในราชธานี เมื่อเสียกรุง ฯ แก่พม่าข้าศึกคือลครแถบทิศครึ่งกรุงเก่าจึงเป็นอันรាយหายสูญไปเสียเป็นอันมาก ส่วนลครนอกเปลของราษฎร เดินกันในพื้นที่เมืองแพร่หลาย ลครเห็นจะหลบหลีกเหลืออยู่ได้มาก แต่ลครในน้ำจะมีลครเหลืออยู่น้อยเต็มที ด้วยมีแต่ของหวง ที่แบบแผนลครในน้ำสืบสูญไปเสียทีเดียว ก็เพราะมีลครหวงหลบหนีไปอยู่ตามหัวเมืองที่ยังเป็นสิทธิ์แก่ไทยได้บ้าง แลมีผู้ที่ได้เคยรู้เห็นลักษณะการเดินลครใน เช่นเจ้าฟ้าพันทิวศัพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์เป็นต้น ชยมาจนครึ่งกรุงธนบุรี แลเมื่อพระเจ้า

๑. เจ้าฟ้าพันทิวศัพระราชธิดาที่ ๑ สิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔

กรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๒ ได้ตั้งครุ
ผู้หญิงของเจ้านคร ๑ ซึ่งพวกตครหลวงที่หนีไปจากกรุงเก่าไปเป็นครุ
ผู้หนี มาสมทบกับพวกตครที่รวบรวมได้จากท่อน จึงให้ตั้งคร
หลวงขึ้นใหม่ที่กรุงธนบุรี แต่ครนั้นก่อกบฏอย่างครกรุงเก่า มี
ตครผู้หญิงแต่งครหลวงโรงเดียว ค่อมมาเมื่อโปรดให้เจ้านคร ๑ กลับ
ไปครองเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงธนบุรีประทานตครผู้หญิง
คืนให้เจ้านคร ๑ ไปเล่นอย่างเดิม ด้วยทรงยกย่องเกียรติยศเป็น
พระเจ้าประเทศราช จึงมีตครผู้หญิงของเจ้านคร ๑ อีกโรง ๓ ปรากฏ
ว่าได้เคยเกณฑ์เข้ามาเล่นประชันกับตครหลวงในงานสมโภชพระแก้ว
มรกต เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๓ มีแจ้งในหนังสือพระราชวิจารณ์.

ตครผู้หญิงกรุงเก่าที่ได้นำเป็นครตครกรุงธนบุรี ปรากฏ
ชื่อแต่คนเดียวว่าชื่อจัน เป็นตัวนางเอกตครหลวงกรุงเก่า นอก
จากนั้นจะมีใครอีกบ้างหาปรากฏชื่อไม่ ส่วนบทตครนั้น ครกรุงธนบุรี
ได้บทตครกรุงเก่าที่เหลื้อยู่แต่บางเรื่องบางตอนไม่บริบูรณ์ พระ
เจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมตรงตอนที่เจ็ดตครหลวง
ในกรุงธนบุรี ความข้อนี้ปรากฏในบานแพนทศรเรื่องราม
เกียรติ์ ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี “ทรงแต่งแต่ชิ้นต้นเป็นปฐม” เมื่อวัน
อาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๓ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๓๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓
คือภายหลังตั้งเมืองนครศรีธรรมราชได้ปี ๓) จะคัมภพระราชนิพนธ์

• ชื่อปรากฏในเพลงยาวเก่า เรียกว่า “จันอุสา”

๑) เจ้าตพว้าใหญ่ถึงแดนว
พระมงกุฎกว้างศรีไชย

ข้าเงเห็นหาทักไม้
ด้นไปถ้งชนพรหม

๑ ๓๖๓ ๑

๑) ถูกรังคันใหญ่สิ้นชาติ
แต่ถดดับค้อว่าอูษา

ยบเย็นพินาศคังฟ้าผ่า
นั้งยาจะจวงประกวโรโค

๑ ๔ คำ ๑

๑) พระพตวรเดรัญบุญญา
พระชนนี้จะมิตกใจ

ชานุกถพเป็นหาที่ตุคไม้
กัชจนเก็บผลไม้กัถับมา

๑ ๒ คำ ๑ พระยาเคิน

เรื่องทีเด่นครผู้หญิงของหตวงครังกรุงธนบุรี นบขจากเรื่อง
รามเกียรติ์ ปรากฏว่าเด่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่อง ๑ แต่เข้าใจว่าเด่นเรื่อง
อุณรุทด้วย เพราะมีบทละครเรื่องอุณรุทก่อนพระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ ๑ เข้าใจว่าจะเปนบทกรังกรุงเก่าเหลือมา มีไซ้พระราชนิ
พนธ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยตั้งเกศศุภระบวรกถอนเห็นผิดกับบท
รามเกียรติ์มากนัก แต่เรื่องคาถงอิเหนาใหญ่หนักปรากฏเค้าเงื่อนว่า
ได้เด่นครหตวงในครังกรุงธนบุรีไม่

ถ่งนเรื่องถครนอก จะรวบรวมบทกรังเก่าได้ ในครังกรุง
ธนบุรีเรื่อง ซ่อนทราบไม่ได้ บทถครนถกกรังเก่าทนมดบอย
ในหอพระสมุด ๑ มีคัน ๑๔ เรื่อง จะบอกข้อใจพอให้รู้ถครเรื่อง

๑ แต่ไม่มีบริบรณส์ถครเรื่องเดียว เข้าใจว่าจะบทพธองนาบทกรังกรุงธนบุรี

โถงมาแต่กรุงกรุงเก่าเดี๋ยวนี้ คือ :-

เรื่องกาบเกษ	๓
เรื่องดาว	๓
เรื่องไร่ยกต์	๓
เรื่องพิศุททอง	๓
เรื่องพิมพ์สัตว์	๓
เรื่องพิณสัตว์	๓
เรื่องนางมโนห์รา	๓
เรื่องโม่งป่า	๓
เรื่องมณีพิไชย	๓
เรื่องตั้งช่ทอง	๓
เรื่องตั้งช่ศิลป์ไชย	๓
เรื่องสุวรรณศิลป์	๓
เรื่องสุวรรณหงษ์	๓
เรื่องไสยศักดิ์	๓

นอกจากนี้ยังมีบทละครนอกตำนาน กตอนเปนของเก่าก่อนรัชกาล

ที่ ๒ ขยู่อีก ๕ เรื่อง คือ :-

เรื่องไกรทอง	๓
เรื่องโคบุตร	๓
เรื่องไชยเชษฐ	๓

เรื่องพระรถ ๑

เรื่องศิณีสรีวงศ์ ๑

เข้าใจว่าเป็นเรื่องตลกครั่งกรงเก่าเหมือนกัน แต่บทที่มีอยู่ในหอพระ
สมุด ๖ จะเป็นอย่างตลกครั่งกรงเก่าทุกกรงหนบุรี ฤๅในรัชกาลที่ ๑
พิเคราะห์ดูไม่แน่ใจเหมือน ๑๕ เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น

ตำนานละครวังรัชกาลที่ ๑

การมหรสพต่าง ๆ ซึ่งเดิมนิพนธ์แต่ครั้งเสียกรุงเก่า มาดัด
ดัดขึ้นบริบูรณ์เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพยายามก่อกำการตั้งปวง
โดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพมหานคร ๖ รุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้ง
บ้านเมืองดีอยู่แต่ก่อน แม้เครื่องมหรสพเป็นต้นว่า ไซนหุ่นของหลวง
ก็โปรดให้หัดขึ้นทั้งฝ่ายวังหลวงแลวังหน้า แต่ละครผู้หนึ่งนั้นแต่ใน
พระราชวังหลวงแห่งเดียวตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า บทละครในที่
ขาดหายไปแต่ก่อน ก็โปรดให้ขอแรงพระราชวงศ์แลข้าราชการ
ที่เป็นกวีฉันทาท่างบทกถอนช่วยกันแต่งถวายทรงตรวจแก้ไข แล้ว
ตราเป็บบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครครบทุกเรื่อง มี
เรื่องรามเกียรติ์ ๑๑๖ เต็มสมุดไทย เรื่องอุณรุท ๑๘ เต็มสมุดไทย
เรื่องดาหัง ๑๒ เต็มสมุดไทย เรื่องอิเหนา ๑๘ เต็มสมุดไทย

บทละครพระราชนิพนธ์ครั้งรัชกาลที่ ๑ ทั้ง ๕ เรื่องที่กล่าวมา เมื่อ

พิจารณาเห็นว่าเรื่อง รามเกียรติ์ กับ เรื่องอุณรุท ๒ เรื่องนี้ ทรงพระ
 ราชนิพนธ์ใหม่ทั้งหมด^๑ แต่ส่วนเรื่องคาหังกับเรื่องอิเหนาเหมือน
 เดียวกับครั้งกรุงเก่าคงเป็นหลัก ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมแซมแต่ครั้ง
 บทเดิมชาติไป บทเรื่องคาหังเวदानยังมีขุ่ยบริบูรณ์ ถ้าใครสังเกต
 จะเห็นได้ว่ามีกตอนครั้งกรุงเก่าปะปน ผิดกับพระราชนิพนธ์เรื่อง
 รามเกียรติ์แต่อุณรุท แต่บทเรื่องอิเหนารัชกาลที่ ๑ เดียวชาติหาย
 ไปเสียมาก ถึงกระนั้นหลักฐานอยู่ในเพลงยาวเก่า^๒ กล่าวคือ—
 “อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง ดำหรับงานการฉลองของกองกุด
 แต่ก่อนเก่าเจ้าสัตว์เชอนิพนธ์ แต่เรื่องต้นคกหายพดัดพรายไป
 หากพระองค์ทรงพิภพปรารถน ให้ว่าเด่นเด่นนครคิดถนอใหม่
 เค็มเต็มค่อคิดประดิษฐ์ไว้ บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ๑ ดังนี้
 แสดงเป็นสำคัญว่า บทของเดิมที่เจ้าฟ้าราชธิศาทรงนิพนธ์ไว้แต่ครั้ง
 กรุงเก่าเป็นแต่ชาติไปไม่มีบริบูรณ์ เพราะฉนั้นจึงเข้าใจว่าบทครอิเหนา
 ครั้งรัชกาลที่ ๑ หาได้แต่งใหม่ทั้งหมดไม่ ความชอบพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงตั้งนิฐานไว้ในหนังสือพระราช
 วิจิตรนิพนธ์ ว่าบทครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ นั้น ช่าง

๑ บทอุณรุทครั้งกรุงเก่า แลบทกรมเกียรติ์ครั้งกรุงธนบุรี ยังมีอยู่ต่างหาก
 ทั้ง ๒ เรื่อง.

๒ เพลงยาวนี้มีผู้แต่งไว้ข้างทำบทครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

คอนันทางตำหนนเปนนทแต่งครึงกรุงเก่า ความที่พรรณาเวียงวัง
ก็ว่าเป็นกรบวรแผนทกรุงเก่า ค้อมพระทงจกรวรรคไพชยนต์
แลพระทงทรงบั้นเปนน ทรงพระราชดำริหว่าจะหาใช้พระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ ๑ ไม่

แต่ในบทครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ที่ยังเหลืออยู่ มี
หลักฐานในทางตำนานอยู่ในเล่ม ๓๘ อีกข้อ ๑ ตรงที่จบบทคร มี
เพลงยาวกล่าวไว้ดังนี้ว่า :—

“อนิเหนานิพนธ์ใจแต่ก่อน	บทกลอนเพราะพริ้งเปนนักหนา
ใครดัดก็จับวิญญา	ดั่งสุชาติพรศดำอองกรรณ
แต่ค้างอยู่เพียงดั่งชู้	นับจะสูญเรื่องเปนมั่นมั่น
๒๕ ทรงนพระบาททรงทศธรรม	ถอดยราชบั้นทวารวดี
เสด็จถึงจักรพรรดิพิมานอาศน์	ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
คือเรื่องอิเหนาแต่ดั่งชู้	โดยคดีบริบูรณ์นิทานกาล
ใครฟังแล้วจงฟังรา ไรอาท	อย่าประมาทหลงใต ไรแก่นสาร
อุดำที่เพียรบำเพ็ญคึดทาน	หว่านพืชไว้เปนนประโยชน์ตน
ดำริถึงขราร่างให้เปนนิจ	บำรุงจิตระน้อมใจในกุศล
จงบำบัดวิชาอย่าระคน	ผดบุญอย่าแรมร้างให้ห่างไกล

• หอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์บทครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ เพื่อให้เห็น
ฉบับได้เมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๖๐

ถึงพี่ยกทำมตพรรณมัทกาต   ตูตแต่ปรารถนาขึ้นเป็นใหญ่
เม้นคัมเบญจวันช้เมื่อใด   จะได้ผู้คู่คี่สมบรูณ์” ๑

๑ ๑๒ คำ ๑

ความในเพลงยาวขอที่ว่า   บทอิเหนาแต่ก่อนมีแต่เพียงตั้งชื่อ
ถึงไม่กล่าวชัดว่าแต่งไว้เพียงนั้นแต่ครั้งกรุงเก่า   ฤมาแต่ใหม่ค้าง
อยู่เมื่อครั้งกรุงธนบุรีก็จริงอยู่   แต่เข้าใจได้ว่าในเพลงยาวคงจะหมาย
ความว่าบทแต่งค้างแต่ครั้งกรุงเก่า   เพราะชมว่า “บทกลอนเพราะ
พริ้งเป็นหนักหนา” บทละครครั้งกรุงธนบุรีไม่เคยได้ยินใครชมว่าเรื่องใด
เพราะเคย   ได้ยินแต่किनมาแต่ก่อน   บทที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ เช่น
เรื่องรามเกียรติ์คิดมาพิมพ์ไว้เป็นตัวอย่างในหนังสืออื่น   จะว่าเพราะก็
ไม่ได้   เพราะฉนั้นจึงตั้งนิฐานว่า   บทละครอิเหนาซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงแต่งไว้ครั้งกรุงเก่าจบเพียงตั้งชื่อ   เรื่องก่อนนี้เป็นของแต่งขึ้นเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๑   อันนิตเป็นความรู้อยู่ในทางตำนาน

ละครครั้งรัชกาลที่ ๑   เดินตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า   ละครผู้หญิง
ก็มีแต่ของหลวง   เดากันมาว่า   เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร   เสด็จ
ประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม   โปรดให้หัตถ์ครเด็ก ๆ ผู้หญิง   แล้ว
เสวยบทเรื่องอุรุษุทครั้งกรุงเก่ามาทรงคัดทอนให้เด่น   ฤกพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์กรวดจนต้องเลิก   เพราะฉนั้นละคร

๑ บทละครเรื่องอุรุษุทที่ทรงคัดยังมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ

ที่ผิดหัดกันจนว่างนอกจึงมีแต่ดครผู้ชาย ถึงเกิดตามความที่ปรากฏ
 ในพระราชกำหนดเรื่องเครื่องแต่งตัวดครซึ่งกล่าวมาแล้ว เจ้าใจว่า
 เมอร์ชกาตที่ ๓ ก็เห็นจะมีดครมากรองด้วยกัน แต่ปรากฏชื่อต่อมา
 แต่ ๒ โรง คือดครของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริภักษ์ โรง ๓ เด่นเป็น
 ดครใน เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ตกมาเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
 มนตรี อีกโรง ๓ คือดครนายบุญยัง เด่นเป็นดครนอก ที่ปรากฏ
 ชื่อดคร ๒ โรงนี้ เพราะเหตุที่ได้เป็นครูดครชนหลังมา.

ตัวดครวังรัชกาลที่ ๓ ที่ได้เป็นครูดครต่อมา มีชื่อเรียงปรากฏ
 หาดยคน คือ:—

๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นแต่เจ้าของดครที่ได้ทรง
 รับมรดกของพระเชษฐา แต่ทรงชำนาญกระบวรดคร ถึงอาจจะ
 คิดแบบแผนวิธีสอนมาได้ แบบอย่างดครในทวารภินมทุกวันนี้ คน
 คำว่าเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีโดยมาก จึงนับถือกันว่า
 เป็นครูดคร ออกพระนามบุรุษเวลาให้ตัวครูดครในเป็นนิจพระองค์ ๑

๒ นายทองอยู่ เป็นตัวอิเหนาดครเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริภักษ์
 ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษาแต่เป็นผู้นำแบบอย่างวิธีราชของเจ้าฟ้า กรมหลวง
 พิทักษ์มนตรีไปหัดดครหลวงในรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เป็น
 ครูดครในที่ผิดหัดกันชนแทบทุกโรง นายทองอยู่นั้นชื่อนามแต่งตั้งกษณ
 แดงชัยเสภาอีกด้วย จึงนับถือกันว่าเป็นครูเสภาด้วยอีกอย่าง ๑.

๓ นายรุ่ง เป็นตัวนางเอกดครเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริภักษ์ ต่อ

มาได้เป็นครูนาง อย่างเดียวกับนายทองอยู่เป็นครูชั้นเครื่อง เป็นครู
คู่กันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ จนรัชกาลที่ ๓

๔ นายบุญยัง เป็นนายโรงตกรนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ คือมอง
เด่นตกรจันต์วังวัดโตวัด ๑ เรียกชื่อว่าวัดตกรท่า ชูข้างหลังบ้านขมิ้น
จังหวัดธนบุรี นายบุญยังได้เป็นครูฝึกหัดตกรนอกที่เด่นกันขึ้นหลัง
ต่อมา

๕ นายบุญมี (เห็นจะเป็นพี่ถาน้องนายบุญยัง) เป็นครูนางตกร
นอกมาด้วยกับนายบุญยัง แต่มีชื่ออยู่ในคำไหว้ครูด้วยกัน

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ครูทองอยู่ ครูรุ่ง ครูบุญยัง
ครูบุญมี ทั้ง ๕ นี้ นับว่าเป็นครูดครในกรุงรัตนโกสินทร์ที่เด่นก่อนมา
ทรงบานทองเมือง นอกจากทั้ง ๕ ตกต่างมา ยังมีช่อดครรัชกาลที่ ๑
ที่ได้เป็นครูต่อมาอีก ๗ คน คือ:—

๖ คุณมรกต เป็นตัวชั้นเครื่องตกรผู้หญิงของหลวง มีชื่อ
อยู่ในคำไหว้ครู แต่จะพิเศษอย่างไรหาปรากฏไม่

๗ คุณเพ็ง เป็นตัวพระรามตกรผู้หญิงของหลวง อยู่มาได้
เป็นครูดครของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ด้วยคน ๓

๘ คุณเรือง เป็นตัวนางตกรหลวง ได้เป็นครูเจ้าจอมมารดา
ตุ๊กจันทน์เด็กรัชกาลที่ ๒

๙ เจ้าจอมมารดาอัมพา รัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางกัญญาหน้า
ตกรหลวงรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เป็นตกร ถึงรัชกาลที่ ๓

เมื่อท่านออกไปอยู่วัง เป็นครูหัดถว้วันโรง ๑ ๓ ครรของท่านได้เป็นครุ
ถครโรงอื่นหลายโรง

๓๐ เจ้าจอมมารดาวตจันทน์เด็ก รัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางวิยะดา
ถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางมะคืดหัว ได้
เป็นครุถครหดวงแต่รัชกาลที่ ๔ มาจนรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุถคร
ถมเด็จพระยามบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย

๓๑ เจ้าจอมมารดาภู่ ในกรมพระราชวังบวร ๑ รัชกาลที่ ๒
เป็นตัวอึเหนา เห็นจะเป็นถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ได้เป็นครุ
ถครหดวงในรัชกาลที่ ๔

๓๒ คุณเอี่ยม เป็นตัวนางถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ถึง
รัชกาลที่ ๒ ได้เป็นตัวนางบุษบา อยู่มาได้เป็นครุถครหดวงแต่รัชกาล
ที่ ๔ จนรัชกาลที่ ๕ แต่ได้เป็นครุถครถมเด็จพระยามบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ด้วย

๓๓ คุณจ้อย เป็นตัวหนุมาน อยู่มาเป็นครุถครถวงนำใน
รัชกาลหลัง

นอกจากที่กล่าวมาคงจะมีผู้อื่นอีก แต่หากข้ออยู่ไปเสีย
จึงสืบไม่ได้ความ

ตำนานถครถวงรัชกาลที่ ๒

เมื่อถึงรัชกาลที่ ๒ ถครหดวงรัชกาลที่ ๑ ร้อยหรือหมกตัวถง
พระบาทถมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย จึงโปรดให้หัดถครใน

เป็นชนเด็กชนอีกตัวมี ๑ เข้าใจว่าได้ออกโรงเด่นครั้งแรกเมื่อสมเด็จพระยาเสวกฤๅษณ์ราชวงศ์เมืองโพธิ์สัตว์ ซึ่งเข้ามาส่งพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๓๕๕ อันเป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลที่ ๒ ด้วยมีเนื้อความปรากฏอยู่ในเพลงยาวเก่า ก้าวถึงตครหลวงที่หัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ ว่า :-

“ คังโรคนันตคนแอ็ค	ซ้อมหัดแก้ไขในราชฐาน
เมื่อข้างเผือกมาใหม่ได้ออกงาน	ทงเครื่องฮานไธอานำรัก
คัวตครเด็กเด็กเด็กหมด	ด้นเกียรติยศด้อมศักดิ์
มีแต่คนมาด้ามักัด	จงรักองบาทบพมาตย์” คัง

ตครหลวงรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเด่นตครในแต่เรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ บางที่จะเด่นเรื่องคุณรุทบาง แต่เรื่องดาหังนั้นหาได้เด่นไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทรงพระราชนิพนธ์บทตครเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นใหม่สำหรับเด่นตครหลวงไม่ใช้บทตครรัชกาลที่ ๑ ทง ๒ เรื่อง เมื่อพิจารณาดูพระราชนิพนธ์ทงใหม่ทง ๒ เรื่องนั้น เข้าใจว่าเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เห็นจะต่างกัน ที่ทรงเรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ ทำนองจะเป็นเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าบทอิเหนารัชกาลที่ ๑ เป็นแต่แต่งซ้อมแซมบทตครกรุงเก่า เข้ากันไม่สนิทเด่นตครก็ไม่เหมาะ จึงตั้งพระราชหฤทัยจะทรงพระราชนิพนธ์เสียใหม่หมดทงเรื่อง เหมือนอย่างในเช่นรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระราชนิพนธ์

* เพลงยาวบทนี้มีผู้แต่งไว้กับบทตครพระราชนิพนธ์เรื่องไกรทอง

เรื่องรามเกียรติ์แต่เรื่องอุณรุท โดยพระราชประสงค์จะให้ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครสืบไป คงเป็นด้วยเหตุนี้ เมื่อพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ มีขึ้นแล้ว บทอิเหนาครึ่งรัชกาลที่ ๑ จึงกระจัดกระจายหายสูญไปเสียมาก เพราะคนเข้าใจกันว่าไม่มีกิจที่จะต้องเอาเป็นพระวักขาต่อไป ส่วนเรื่องรามเกียรติ์นี้ เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้มีพระราชประสงค์จะให้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครแทนของเดิมเหมือนอย่างเรื่องอิเหนา เป็นแต่ทรงเล็งกตคติเอาเรื่องบางตอนคือตั้งแต่หนุมานถวายแหวนไปจนทศกัณฐ์ต้มคอน ๑ คอนบุตรเทพคอน ๑ มาทรงแต่งใหม่สำหรับเล่นละครหลวง เป็นหนังสือ ๓๖ เล่มสมุดไทย เพราะฉะนั้นบทรามเกียรติ์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่จึงทรงกตคติทั้งเรื่องเดิมเสียบ้าง เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ประสงค์แต่ให้เหมาะแก่กระบวนละครเป็นประมาณ คงรักษามบทรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครอย่างเดิม จึงยังอยู่บริบูรณ์จนบัดนี้

อนึ่งเมื่อครั้งกรุงเก่าแต่ครั้งกรุงธนบุรี ฤๅแม่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ก็ดี ไม่ปรากฏว่าตครผู้หญิงของหลวงเล่นเรื่องอื่นนอกจากเรื่อง

๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้โปรด ฯ ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ พิจารณาโดยทางสำนักกลอน เข้าใจว่าทรงพระราชนิพนธ์ภายหลังเรื่องอิเหนา เล่ากันว่าบทคอนบุตรเทพนั้น ทรงคัดตอนปลายรัชกาลเมื่อหัตถ์ครชั้นเสกชั้นอักษรุต ๑ ได้ออกโรงเล่นงานฉลองวัดอรุณ ฯ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เป็นที่แรก.

รามเกียรติ์ อุนนุท เติมเทียน ชันเปนเรื่องตำหรับศรใน พังมา
 ปราบภูวามาศครุผู้หญิงของหลวงเด่นศรนอกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ทรง
 เติมเรื่องศรนอกเฉพาะคอนที่หน้าเด่นศรมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่
 ให้ศรหลวงเด่น ๕ เรื่อง คือเรื่องตั้งชื่อของปืนหนึ่งชื่อ ๑๗ เต็มสมุดไทย
 เรื่องไชยเชษฐ ๔ เต็มสมุดไทย เรื่องมณีพิไชยเตมสมุดไทย ๑ เรื่อง
 ไกรทอง ๒ เต็มสมุดไทย เรื่องคำขวัญ ๓ เต็มสมุดไทย แต่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
 เจ้าภูวนาทนตรี ทรงแต่งเรื่องตั้งชื่อปืนพิไชยถวายอีกเรื่อง ๑ เป็น
 หนึ่งชื่อ ๒ เต็มสมุดไทย เมื่อรวมเป็น ๖ เรื่อง เรียกกันว่าพระราช
 นิพนธ์ศรนอก แต่กระบวนวิธีศรนอกเดิมทรงแก้ไขทั้งทรงของเรื่องแต่
 วิธีทำ เดิมไม่เหมือนกระบวนนอกที่เดิมนั้นโดยพิเนนของ จึงมีศรนอก
 แบบหลวงชนอกอย่าง ๑ ซึ่งจดความตั้งผู้มโนศรก็คิดถือเอาเป็นแบบ
 อย่างมาจนทุกวันนี้

ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์ศรเมื่อรัชกาลที่ ๒ นั้น เด่ากัน
 มาว่า ทรงแต่งกลวิธีรับเจ้านายเสด็จาราชการที่เป็นกิจชำนาญกลจนได้
 ตำหรับทรงปลุกษา กล่าวว่ามีจำนวนรวมเป็น ๗ ด้วยกัน ที่ทราบ
 แน่แต่ ๓ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรง
 พระยศเป็นกรมหมื่นเจ้าภูวนาทนตรีพระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
 มนต์วีระองค์ ๑ นายภู ทรงตั้งเป็นขุนสุนทรโวหาร (คือสุนทรภู่)
 คน ๑ บางทีจะเป็นกรมหมื่นสุนทรโวหาร แต่พระยาไชยวิชิต (เผือก)

เวदानนเป็นจมนไวยวรนารกอีก ๒ นอกจากนี้หาทราบว่ามีใครไม่
วิตถทรงพระราชนิพนธ์นั้น เด่ากันว่าเรื่องตรงไหนที่จะไม่ทรงพระราช
นิพนธ์เอง ก็พระราชทานให้ภักดีที่ปรึกษาเหล่านั้นรับผิดชอบไปแต่ง
คณโพนทรงพระราชนิพนธ์แต่ภักดี ก็ภักดีที่รับไปแต่งแต่งแต่นั้น
มาถวายก็ดี เขามาอ่านหน้าพระที่นั่งในหมู่ประชุมก็เวदानนช่วยกันแก้
ไขอีกชั้น ๑

มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาฉบับที่
พิมพ์ พระราชทานคณนางบุษยามาชมค้ำตเด่นซารให้พระบาทสมเด็จพระเจ้า
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงแต่ง ครั้นทรงแต่งแล้วถึงวันจะอ่านถวาย
เมื่อเวดายังไม่เสด็จออก ได้รับตั้งวานสุนทรภู่ให้ช่วยอ่านตรวจแก้
ไขเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบทูลว่าเห็นดีอยู่แล้ว ครั้นถึงเวดา
อ่านถวายมีในบทที่ทรงแต่งมาแห่งหนึ่งว่า :—

“น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ว้ายแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว”

สุนทรภู่คิดว่าความยังไม่ดีนัก ขอแก้เป็น :—

“น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา ว้ายแหวกปลุกุมาอยู่ไหวไหว”

พอเสด็จขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรง
เห็นว่า เมื่อทรงขอให้ตรวจทำไมไม่แก้ไข แกล้งนั่งไว้คิดทักหน้าเสนา
นำพระที่นั่ง ค่อยมาอีกครั้ง ๑ เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องตั้งชื่อของ

๑ เล่ากันมาอย่างที่ว่านี้ แต่ข้าพเจ้านึกว่าคำ “ปลา” คงจะต้องมีอยู่แล้วแห่งใด
แห่งหนึ่ง ท่านองว่า “น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว” ทั้งนี้
ถ้าจากคำปลาไม่ได้ความที่ไหนจะทรงแต่ง.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบทตอนต้นไปแต่ง ทรง
แต่งบทท้าวสามนต์ปรารภจะให้ลูกสาวเด็กกฐินว่า :-

“จำจะปลุกฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วส้มมาคปราณา”
เมื่อย่านถวายสุนทรภู่กฐินถามว่า “ลูกปราณาอะไร”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้เป็น :-

“จำจะปลุกฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา”

แต่ทรงจัดเคื่องโดยเจ้าพระไทยว่า สุนทรภู่แกดั่งจำให้กระทบถึงพระองค์
ด้วยเหตุ ๒ คราวนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ราชสมบัติ สุนทรภู่จึงหนีออกบวช เพราะหวั่นหวาดเกรงพระราชอาญา

อันพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ว่าจะทรงบทเสภาฎฐบทตคร มี
ข้อตั้งเกิดได้อย่างหนึ่งว่า จะทรงเรื่องใดถ้ามีบทเดิมอยู่ คงเอาบท
เดิมมาทรงตรวจตราก่อน ถ้าเกิดความในบทเดิมแห่งใดค้อยู่แล้วเป็น
ไม่ทรงหงเสียเลย ความที่ต่างชั้นจะยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๒
แห่ง คือ.

(๑) บทเรื่องสังข์ทองที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นอย่างที่ทรง
แต่งแก้มาก คงได้แต่คำความของเดิม

บทเรื่องสังข์ทองครึ่งกรุงเก่า

๑ เมื่อนั้น ท้าวสามนต์ได้ฟังซังหน้าหน้า
มันจะเอาอย่างไรที่ไหนมา ซิอ้ายเงาะบ้านเหต้อใจ

เครื่องทรงของกมิไช่ชว
 จองหองพองชนเป็นพันใจ
 ได้ความเจ็บช้ำระกำใจ
 เสียตายของกมิไม่รู้ตัว
 จะให้อ้ายเงาะด้วมกาย
 มิให้จำให้อ้ายเงาะบ้า
 กุจะออกไปด้วยข้อตัวศรี
 ว่าพดางทางตรงด้นานใน
 ทรงเครื่องดำเร่จะดัดจมา
 ครนว่าด้รพด้รจดำเร่จด้แล้ว

เกินค้อมันเสียเบินโหนโหน
 มันเห็นไม่มีตังแดง
 เพราะอัจญโรตุกแก้ว
 เครื่องแก้วแต่ครึ่งพระโอยกา
 ความกุดเสียตายเป็นหนักหนา
 ดั่งให้อามาทันใด
 ทนมันจะดำเป็นโดน
 ทรงเครื่องเรื่องอุโรเฟริศแพ้ว
 ๕ ขนทรงพระยาคชาแก้ว
 คดาศ์แคตัวออกจากวงังใน

๖ ๑๒ คำ ๖ เขต

บททรงพระราชนิพนธ์

๑ เมื่อนน	ทำอ้อมนตได้พองหน้าหน้า
อ้ายเงาะถ้อยร้อยอย่างช่างมารยา	กว่าไม่ผิดปากจะยากเย็น
น้แม่ยายแต่จตุให้	เมื่อนนไม่เคยพบเคยเห็น
หน้าหน้าจะสอดได้ทไหนดเป็น	ทำเด่นเครื่องคนเดออกคนรู
แต่ให้จิดเครื่องคนอย่างเอก	แต่ครึ่งอภีเศกพระเจ้าบุ
คิดเสียตายหนักชงรักกุ	จนอยู่จำใจต้องให้มัน
ว่าพดางทางร้องเรียกไป	เหวยเสนาในใครอยู่น

จงเตรียมพยุภช้างฉับพัด	กู่จะจรจรัลไปปดายนา
พระมิได้ตั้งนำส่งว่าเสวย	มาชนเกษหยุดยั้งคอยท่า
พร้อมเสด็จเสด็จจรทศชา	เสด็จแห่แห่นั่นไป

ฯ ๑๐ คำ ฯ เสด็จ

(๒) บทราชดำรัสทำวาทกรรมมิ่งอิเหนา ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง
คือไปนี้ เปรียบอย่างทรงแต่งแต่เพียงตัดบทให้สั้นเข้า คงรักษาความ
ของเดิมไว้ทั้งหมด

บทอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

๑ โผดักษณดาร์พระบิดา	ว่ากรุงดาหาเป็นศึกใหญ่
ให้เร่งยกพลถล่มไกร	ไปช่วยชิงไซโยให้ทันที
ถึงจะไม่เคยรบชบา	ว่าชวชวชัฏรตถษณทงศักดิ์ศรี
แต่เขาแจ้งอยู่ตั้งทงษณ	จ่านางนโปน้องของตัวมา
อนึ่งท้าวดาหาฤทธิไกร	มิใช่ชาวฤๅไรให้เร่งจำ
อันสุริวงศ์เราเหต่าเตวา	ไม่เคยเสียดภาราแก่ผู้ใด
ถ้าแม่เลี้ยงกรุงดาหา	ตัวจะอาชชยหน้าฤๅหาไม่
อันเกิดเหตุทงษณเพราะใคร	ถ้าไปอยู่เคียงกับบุตร
ที่ไหนจะเกิดสงคราม	ใครจะหยามหยามได้ก็ไซ้ที่
ซึ่งเกิดเหตุเภทภัยครั้งน	เพราะตัวทำความตีเป็นพันธมิตร
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียวจา	อาชชวชวชัฏรตถษณใหญ่

๒๕ ครองจะคิดบรกรรมใด
๒๖ แม้นว่ามียกไปช่วย
๒๗ อย่าดูขงเปตอชัคคี่

๒๘ จะให้เสียศักดิ์คามที่
๒๙ ถึงเรามอศมัวยอย่าคู่มี่
๓๐ ขาดกันแต่วันนีไป

ฯ ๓๔ คำ ฯ

บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

๑ ในดักขณนั้นว่าบัจจามิตร
๒ จงเร่งรีบรพตถกตไกร
๓ ถึงไม่เจยงบุษบาเห็นว่าชัว
๔ อันองค์ท้าวดาหาจิบดี
๕ มาทเม้นเดี่ยเม็งดาหา
๖ ซึ่งเกิดคักง้าเหตุเภทไภย
๗ ครองหนงกให้เสียววา
๘ ครองเรงคิตูจงนิก
๙ แม้นมียกพตไกรไปช่วย
๑๐ ขยาคูขงเปตอชัคคี่

๑ มาตงคิตดาหากรงใหญ่
๒ ไปช่วยชิงไชยให้ทันที่
๓ แต่เขาอยู่ยาคองหนเป็นพี
๔ หนีมิใช่ธาว์ฤว่าไร
๕ จะพตอยายชายหน้าฎาหาไม
๖ ก็เพราะใครทำคองมใจงามภักคร
๗ ชายชาวดาหาอณาจักร
๘ จะเข้าให้เสียศักดิ์คามที่
๙ ถึงเรามอศมัวยอย่ามาคู่มี่
๑๐ แคนขาดกันจนบรโดย

ฯ ๓๐ คำ ฯ

บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อแต่งแล้วยังตั้งประ
ทานเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปตของซอมกระบวรราชอีกชน ๑ ถ้า
กัณว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้เอาพระฉายบานใหญ่มาตั้ง แดง

ทรงรำทำบททศพระเนตรในพระฉาย ปฤक्षाกับนายทองอยู่ นายรุ่ง
ช่วยกันแก้ไขกระบวรรำไปจนเห็นงามจึงเอาเป็นยุติ ถ้ารัชชของบางที่
ถึงกราบขุดขอให้แก้บทก็มี เมื่อเจ้าพากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิด
กระบวรรำเป็นยุติอย่างใด ก็ทรงข้อมให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปหัด
ตครหลวงที่โรงศรวิมตน์สน (อยู่น่าประคูพรหมศรีสวัสดิ์ ตรงที่
สร้างหอธรรมสังเวชเมื่อรัชกาลที่ ๕) แล้วตครไปข้อมถวายพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยโดยทศพระเนตร ทรงติเตียนแก้ไข
กระบวรรำอีกชั้น ๓ จึงจะได้ยุติเป็นแบบแผน

ว่าโดยทางค่านานการเดินตคร รัชกาลที่ ๒ นับเป็นหัวค้อของ
ค่านานตครตอน ๑ ด้วยแต่ก่อนนั้นมากระบวรเดินตคร จะเป็นวิธีรำกั
บตครกัก็ เดินตามแบบอย่างครึ่งกรุงเก่า บทตครพระราชนิพนธ์ที่แต่ง
ใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อจะให้มันเป็นแบบฉบับดำ
หรับพระนครเป็นข้อสำคัญ บททรงพระราชนิพนธ์อย่างไร ตครตครก็ค้อง
ฝึกซ้อมผสมตครไปตามบทนั้น ด้วยเหตุนี้ตครเดินบทพระราชนิพนธ์ครั้ง
รัชกาลที่ ๓ เช่นเรื่องอนุรท จึงคุชักษาชอนรำคาญ เพราะบทมิได้
แต่งปรุ้ไปกับวิธีเดินตครด้วยกัน ในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชนิพนธ์
บทดำหรับเดินตครเป็นข้อสำคัญ เป็นต้นว่าเรื่องตครที่ทรงเลือกมาแต่ง
บทกั บทที่แต่งขึ้นกั เขาแต่ที่เหมาะแก่กระบวรเดินตครเป็นประมาณ
เมื่อแต่งบทแล้วยังให้สอบข้อมกระบวรรำให้เข้ากับบท จนเห็นเข้ากัน
เรียบร้อยงดงามแล้วจึงเอาเป็นใช้ได้ เพราะฉนั้นกระบวรตครครั้งรัชกาล

ที่ ๒ ทั้งบทแฉะวิชาจึงพิเศษกว่าครั้งใหม่ ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน
จึงได้พิมพ์ถ้อยกันแปลแบบอย่างของครวว่าที่เดินด้อมมาจนครบเท่าทุก
วันนั้น คงหนีว่าแบบครวว่าของกรุงรัตนโกสินทร์ได้เกิดขึ้นเมื่อรัชกาล
ที่ ๒ เป็นเดิมมา

แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๒ แบบแบบทอดครซึ่งทรงขึ้นใหม่ครั้งนั้น เป็น
แต่เดินนครหลวง ผู้อื่นห้ามใครกล้าเอาอย่างของหลวงไปเดินไม่ เจ้า
นายค่างกรม เป็นคันท่ากรมพระราชวังบวร ๆ ก็ปรากฏว่าทรงหัดแต่ง
ผู้หญิง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงหัดหัดใจความ
ประเพณีเดิม เพราะฉะนั้นคือตครครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ได้เป็นครุตครต่อมา
จึงมีแต่ผู้หญิงเป็นพื้น มีชื่อปรากฏต่อมาหลายคน คือ :-

ครุยในเครือ

- ๑ เจ้าจอมมารดาแย้ม เป็นตัวอึเห็นา มักเรียกกันว่าคุณโต
แย้ม ได้เป็นครุอึเห็นาค้อมาแทบทงบ้านทงเมือง ชยู่มาจนรัชกาลที่ ๕
- ๒ คุณมาดัย เป็นตัวหย้าหรีน แต่เป็นพระดังชด้วย ได้เป็น
ท่างวรจันทรในรัชกาลที่ ๔ แดงเดือนเป็นท่างวรคณานันต์ในรัชกาลที่ ๕
เป็นผู้อ่านถ้อยการตครหลวงทง ๒ รัชกาล

๑. เจ้าผู้หญิงของกรมพระราชวังบวร ๆ รัชกาลที่ ๒ อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ คนหนึ่ง
ชื่อ คล้าย เป็นพนักงานเลี้ยงนกกที่ในพระบรมมหาราชวัง เคยร้องงิ้วถวายเจ้านายที่ซึ่ง
ทรงพระเยาว์เนื่อง ๆ

๓ คุณน้อย เป็นตัวจรรยา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 ๔ คุณจาด เป็นตัวดำดำ ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 ๕ คุณทับทิม เป็นตัวพระมงกุฎนครชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครพระ
 องค์เจ้าดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๕

๖ คุณบัว เป็นตัวท้าวสามนค ถึงรัชกาลที่ ๓ ไปเป็นหม่อม
 ห้ามกรมหมื่นสุนทรวิชัย ครั้นรัชกาลที่ ๕ กลับมาเป็นครูตครหลวง
 เป็นผู้ช่วยการตครหลวงเวลาดำเนินศรนอก

๗ คุณง่า เป็นตัวเงาะ ได้เป็นครูตครหลวงแต่รัชกาลที่ ๕ มา
 จนรัชกาลที่ ๕

๘ คุณเงิน เป็นตัวพระตั้งชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครพระองค์เจ้า
 ดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๕

๙ คุณน้อยยงก เป็นตัวไกรทอง ได้เป็นครูตครวังนำในรัชกาล
 ที่ ๓ แต่เป็นครูตครเจ้าพระยามหานคร ๙ น้อย ถึงรัชกาลที่ ๕ กลับมาเป็น
 ครูตครสมเด็จพระบรมมหาราชวังชั้นเด็ก แต่เป็นครูตครเจ้าคุณ
 จอมมารดาเอนวังนำในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

๑๐ คุณเอี่ยม เป็นตัวหย้าหรีน ได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดา
 เอนวังนำในรัชกาลที่ ๕

ครูยงษ์

๑๑ คุณพิน เป็นตัวอินทรชิต ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 แต่เป็นผู้ช่วยการตครหลวงเวลาดำเนินเรื่องรามเกียรติ์

๑๒ คุณน้อย จะเพนยักษัตวีไดหาทราบไม่ ได้เป็นครุฑครหวง
ในรัชกาลที่ ๕

ครุฑิง

๑๓ คุณภู่ เพนคัวหนุมาน ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๕

ครุฑาง

๑๔ คุณชำ เพนคัวนางบาหยัน ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๕

๑๕ คุณพุ่ม เพนคัวนางกันจะหนา ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาล
ที่ ๕

๑๖ คุณองุ่น เพนคัวนางดีดา ได้เป็นครุฑครหวงแต่รัชกาลที่ ๕
มาจนรัชกาลที่ ๕

ตัวครุฑรัชกาลที่ ๒ ยังมีชื่อปรากฏอีกหลายคน เช่นคุณน้อย
สุหรานากง ที่สร้างวัดอัมบ์ศรีธรรมศเปนต้น แต่ไม่ปรากฏว่าได้เป็นครุ
ฑที่หัตถครที่ม้ต่อมา จึงมิได้นับไว้ในพวกครุฑคร

ตำนานครุฑครหวงรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
รังเกียจการเดินคร พอดียราชย์ก็โปรดให้เด็กถครหวงเดิน ไม่ทรง
เดินครจนคตยครรัชกาล เดากันมาว่าถึง โชนชำหวงเดิมซึ่งโปรดให้

• ตัวครในรัชกาลหลังต่อไป ที่ไม่ปรากฏว่าได้เป็นครุฑก็ได้กล่าวในหนังสือ
นี้เหมือนต้น.

ฝึกหัดใจเมื่อครั้งยังเป็นกรม เมื่อเสด็จผ่านพิภพแล้วก็ไม่โปรดให้เด็ก
 เดียว แต่การที่เด็กตรหุดวงครั้งนี้ ถัดมาเป็นเหตุให้เจ้านคร
 ก็นชนแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เพราะผู้ทนมแบบอย่างตรหุดวงครั้ง
 รัชกาลที่ ๒ มีมาก แต่ก่อนไม่กล้าจะเอาอย่างไร เดี๋ยวเกรง
 ว่าจะเป็นการแข่งของหุดวง ครั้นตรหุดวงเด็กเสียแล้ว ผู้มีหน้าที่
 คัดตั้งก็พากันหัดตรตามแบบหุดวงครั้งรัชกาลที่ ๒ จนหลายแห่ง ส่วน
 เจ้านายนั้นมีกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพิเศห์เป็นต้น ตลอดจน
 เจ้านายต่างกรมแต่หากกรมมิได้ก็หลายพระองค์ ส่วนขุนนางก็มีตั้ง
 แต่เสนาบดีเป็นต้น ต่างหัดตรแบบหุดวงขึ้นตามกัน ผู้ที่เกรงว่า
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ในชั้นแรกก็เป็น
 แต่ตั้งเล่น ดังเช่นเจ้านายที่หัดไซ้มาตามแบบโบราณก็หัดไซ้ให้
 เจ้านครด้วย ที่กล้าหัดตรขึ้นใหม่ที่เดี๋ยวก็มี ดังเช่นกรมพระ
 ราชวังบวรมหาศักดิพิเศห์ก็ทรงหัดตรผู้หญิงวังหน้าขึ้นทงชุด นอก
 จากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพิเศห์ ยังมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงห์เสน่) กับเจ้าพระยามหานครที่รัชรมราช (น้อย อนุคร)
 ที่กล้าหัดตรผู้หญิงขึ้นอีก ๒ โรง ก็ไม่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตราฎาทรงห้ามปรามอย่างใด ผู้ที่ฝึกหัด

๑ กล่าวถึงที่เมืองนครศรีธรรมราชว่า เจ้าพระยามหานคร น้อย หัดตรผู้หญิง
 มาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ซ่อนเข้าพเจ้าสงไสยอยู่ ด้วยครั้งนั้นยังเป็นแต่พระยา พัง
 เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๓

๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙
ตครชนในชนหลงจึงมีใครจะบังคับงชนแรก

ความทว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดตคร
แต่ไม่ทรงห้ามปรามผู้นทเด้นตคร ชอนในประกาศกระแต่รับสั่งครั้ง
รัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้นมตครผู้หญิงได้
นพ ก็กล่าวความว่า “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่
โปรดตครเป็นแต่ห้ามทรงแข่งชกตเคียนจะมีให้ผู้นมเงิน ถึงกระนั้นก็
มีผู้นมเงินเย็บ ๆ ด้วยกันหลายราย” ดังนั้น เนื้อความก็ตรงกัน เมื่อ
พิเคราะห์ดูในเวदानถกเหมือนจะแต่เห็นได้ว่าเพราะเหตุใดจึงไม่ทรงห้าม
เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจการเด้นตคร
เป็นส่วนพระองค์ จึงทรงเลิกตครหลวงเสีย เมื่อทรงทราบว่ามีใคร
หัดตครชนก็ยอมจะทรงตเคียนเป็นขรรมตา แต่มิได้มีพระราชประสงค์
จะให้เลิกตครเสียทั้งหมดเลย เพราะตครเป็นการเล่นสำหรับบ้าน
เมืองมาแต่โบราณ แม้ม้งานมหรศพของหลวงก็ยังต้องเด้นตครอยู่
ตามประเพณี ข้อที่ทรงรังเกียจเฉพาะแต่การทผู้นมบนตาคก็กตหัดตคร
แต่ฝ่ายชางผู้หัดตครก็มีข้อชางอย่างหนึ่งว่า แบบแผนตครซึ่งพระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้ทรงไว้ เป็นของประณีต
บรรจงไม่เคยมีเด้นขอเหมือนมาแต่ก่อน ถ้าวตคทั้งเสียไม่มีใครฝึกหัด
ให้ตครเล่นรักษาไว้ แบบแผนตครหลวงก็จะสูญไปเสีย ความที่
กล่าวชอนเป็นความจริง ก็เหมือนเป็นเครื่องบ่งกนชยอีกอย่าง
แม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจการเด้นตคร จึง

มิได้ทรงห้ามปรามผู้อื่น โดยพระราชานุญาต

เพราะประวัตินั้นเป็นคดีได้แต่งมา ตครทหัตถ์ในรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นแต่ตครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่หัตถ์ เป็นเครื่องประคัม เกียรติยศเป็นพัน ตครหัตถ์ตามแบบตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ทรงผนวชเสนาบดีตครทหัตถ์อยู่กับตครวัง ซึ่งเป็นตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ยังมีช่อตครอยู่ ตครทหัตถ์ต้องนุ่งได้เป็นผู้ฝึกหัดทุกโรง เด่ากันว่าตครทหัตถ์อยู่กับตครวังได้บำเหน็จจนสามารถสร้างบ้านแต่ปลูกเรือนฝากระดานอยู่ได้ใหญ่โตทั้ง ๒ คน บรรดาตครทหัตถ์ตครวังนั้น เดินตครในแดดตครนอก ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อรัชกาลที่ ๒ แต่เรื่องอื่นเป็นเรื่องที่ยินยอมกันยิ่งกว่าเรื่องอื่น แต่ตครนอกซึ่งราษฎรเดินกันในพื้นเมืองยังคงเดินตามแบบแบบโบราณ ไม่มีใครกล้าเขามทพระราชนิพนธ์ไปเดินจนคดตครรัชกาลที่ ๓

ตครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งหัตถ์เมื่อรัชกาลที่ ๓ ที่มีช่อปรากฏมาจนบัดนี้หลายโรง คือ—

(๑) ตครวังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชตครหัตถ์ โรง ๓ เป็นตครผู้หญิงทั้งโรง เดินตครเรื่องพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แต่เรื่องอื่นซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นแบบตครนอกชั้นใหม่มี ๔ เรื่อง คือ—

เรื่องรามเกียรติ์ ค้อนหลุมานอาดา แต่งบทให้นางเบญจกษ

๑ เรื่องตครนอกของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชที่กล่าวในนี้ ว่าตามบทตครซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ

กันนางสุวรรณกันยมาหึงกัน ท่านองเรื่องไกรทองเรื่อง ๓

เรื่องกาฬิ คอนครุขัตถนางดาวเรือง ๓

เรื่องพระตบ คอนพระตบคองเรื่อง ๓

เรื่องขุนช้างขุนแผน คอนดาวทองดงมาพกับนางวันทองคอน ๓

คอนขุนแผนวันเรือนขุนช้างคอน ๓ คอนนางวันทองห้ามทัพคอน ๓

ตครวง้นำเงินอยู่เพียง ๘ ปี พอล้นพระชนมายุกรมพระราชวัง

บรมหาศักดิ์พิชิตเสด็จแล้วเด็ก

(๒) ตครพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์โรง ๓ เด่ากันว่ากระบวรเด่นเป็นแต่กระหนเอง เพราะเจ้าของไม่สู้เอาพระไทยได้ ทรงเล่นอยู่ห้อยหิ้งก็เด็กแต่เมื่อยังเป็นกรม ไปรคทรงแต่มีพาศย์

(๓) ตครกรมหลวงรักษารณเรศร์โรง ๓ เด่ากันว่าเด่นอิเหนาบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ หาด่นบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เหมือนโรงอื่นไม่

(๔) ตครกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เมื่อยังเป็นกรมขุนพิพิธภูเบนทร์โรง ๓ เด่ากันว่ากระบวรว่าดีกว่าโรงอื่นทั้งนั้น

(๕) ตครกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ เมื่อยังเป็นกรมหมื่นโรง ๓

(๖) ตครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เมื่อยังเป็นพระองค์เจ้าทิณทรโรง ๓ เด่ากันว่าดีดครหัดทำแบบตครหลวง แต่ไปรคทรงเรื่องตครนอก ได้ทรงแต่งบทตครนอกอื่น ๓ เรื่อง ก็คือ—

เรื่องสุวรรณทงษเรื่อง ๓

เรื่องนางแก้วหนามาเรื่อง ๓

เรื่องนางกุดาเรื่อง ๓

ดูเหมือนจะยังมีเรื่องอื่นอีก แต่ไม่ทราบแน่เหมือน ๓ เรื่องที่กล่าวมา
บทละครของกรมหลวงภูวเนตร ฯ ละครชนิดงัดเงนกันแพ้วหลาย นบถ
กันว่าดีทศพระวราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

(๗) ละครพระองค์เจ้าถิษณานุกุล เจ้าแก้วเดิมได้ โชนธา
หลวงเดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงเล่นโชนตาม
ประเพณีเก่าอยู่ก่อน ภายหลังจึงโปรดให้นายเกษพระราม โชนเจ้าหลวง
เดิมเป็นครูหัดละครชั้นโรง ๓ เพราะฉะนั้นนายเกษพระรามจึงได้เป็นครู
ครอบโชนละครเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๘) ละครกรมหมื่นภูมินทรภักดี เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระ
องค์เจ้าตากวดีโรง ๓ แต่มาเด็กเดี่ยวเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๙) ละครสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ หัดชั้นเมื่อยัง
เป็นพระยาศรีพิพัฒน์โรง ๓ แต่จำเล่นอยู่ไม่ช้าก็เลิก

(๑๐) ละครเจ้าพระยาบดินทรเดชา เป็นละครผู้หญิงโรง ๓ เจ้า
แก้วเดิมหัดโชนให้เล่นเป็นละครผู้ชาย แล้วจึงหัดละครผู้หญิงชั้น
เมื่อไปขุดคานพอยู่ที่เมืองอุคงค์มีไชย พาดครผู้หญิงไปด้วย จึงไป
เป็นครูหัดละครผู้หญิงของสมเด็จพระวิริรักษ์ (นักพระองค์ดวง) เจ้า
กรุงกัมพูชาชั้นอีกโรง ๓ ด้วยละครที่ในกรุงกัมพูชานั้น แรกมี

เมื่อครั้งนักพระองค์จันเป็นสมเด็จพระอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา ได้
 ครอบงำไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๑ เป็นดกรนอก สมเด็จพระ
 หริรักษ์มาหัดนครโนไปจากเจ้าพระยามหินทรเทศา จึงได้มีนครใน
 กรุงกัมพูชาแต่บัดนั้นมา

(๑๑) ดกรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นนครผู้หญิง
 อีกโรง ๓ เสาถิ่นว้าเดิมหัดไซนผู้ชาย แต่ดกรมพระราชวังบวร
 มหาคักคิพลเด็จพระราชทานเครื่องดกรแต่ดกรผู้หญิงจึงนำไปหตาย
 คน เพราะเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) เป็นพระญาติของกรมพระราช
 วังบวร ฯ พระองค์นั้น จึงหัดนครผู้หญิงขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช
 ศักดิ์ดกรโรงนี้ได้เป็นครูดกรที่เมืองนคร ฯ แต่เมืองตะกั่วป่า ที่เด่นคือ
 มาในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

ความนิยมแบบแถบตกรหตวงรัชกาลที่ ๒ ไม่เฉพาะแต่ผู้ตั้ง
 ดกรเท่านั้น ถึงข้าราชการที่หัดมโหรีผู้หญิงมาแต่ก่อน ก็แปลง
 กรบวรมโหรีต้นเป็นตกรตายกันชุกชุม คือเขมตกรอิเหนาพระ
 ราชนิพนธ์มาให้พดกรมโหรีร้องดำเนินเข้ากับเครื่องมโหรีมีพาทย์เป็นเรื่อง
 ไปอย่างเด่นดกร ผิดกันแต่ไม่มีดกรเท่านั้น ที่พระมหามนตรี ทรัพย์
 กถาวในเพลงยาวว่าพระมหาเทพ (ทองปาน) เมื่อยังเป็นจุมินราชา
 มาคยว้า:—

๑ ที่กล่าวกันว่าพระราชทานตัวดกรผู้หญิงวังบวรออกไปนั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าได้
 เป็นมรดกไปเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคตแล้ว.

“ถึงเพตาเจ้าคุณออกจากเผ่า ไทของเรื่องอิเหนาเมื่อเขาถ้ำ
ฝ้ายหม่อมหม่อมมกัคนองร้องตำน้ำ จนที่ขงนำเดืองต่อระบือธา”
ตั้งนี้ กคชการทเดืนตครกถายนนเอง

จครนออกครังรัชกาลที่ ๓ ทมชขอปรากฏค้อมมา ค้อตครของเจ้า
จอมมารดาอัมพารัชกาลที่ ๒ หัตถ์ชนเองโรง ๑ กบัตครเจ้ากรับโรง ๓
แต่ตครเจ้ากรับ” เปนมชชอเดียงยักกว่า โรงอื่น

ตัวเจ้ากรับนั้นเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็น
บุตรนายถีนางกู บ้านเดิมอยู่หลังวัดระฆัง ว่าที่จริงนั้นชอถัดบ
เพราะเดิมมีพี่ชายคนหนึ่ง มารดาพาตงเว็ดไปเที่ยวชายชนม ตกน้ำ
หายไปที่หน้าวัดระฆัง ค้อมามารดาพายเรือไปชายชนมถึงตรงนนเขา
ม่กร้องให้ด้วยความคิดถึงบุตรที่หาย วันหนึ่งไปพบหญิงมอญจอตเรือ
อยู่หน้าวัดระฆัง หญิงมอญนั้นรับจะทำวิทยาคมให้ ได้บุตรถัดบคั้นมา
แต่นั้นมารดาก็คงครรภ ครันคตอดเปนชายจึงให้ชอว่าถัดบตามถัดม
คำยายมอญรับว่าจะให้บุตรถัดบมานน แรกเจ้ากรับจะเปนตครได้ไป
ฝักหัตถ์ค้อครทงชชูก่อน แต่จ้งมาเปนตัวตครโรงครบญยัง อยู่กับ
ครบญยังมาจนครบญยังตาย เจ้ากรับจึงเปนหัวหน้ารวบรวมพวกตคร
เดืนเปนตครของเจ้ากรับเอง เพราะฉนนจ้งเปนมรภษาแบบตครนอก

๑ ตัวตครผู้ชายเรียกถันว่า “เจ้า” ด้วยเหตุใดหาทราบไม่ ได้ยินแต่เรียกถันว่า
เจ้ากรับ ตั้งนี้มาแต่ไร ๆ นายเนตรนายต้อตครที่มีชอเสืองในรัชกาลที่ ๕ ที่ ๕ ก็มีถัน
เรียกถันว่า เจ้านตร เจ้าต้าย.

เรื่องประวัติของเจ้ากรับที่กล่าวต่อไปนี้ได้ความจากพระภิกษุหมวด เดิมเปนครบถอก
บทลครของเจ้ากรับ.

ของครูบุญยังต่อมา เมื่อได้เป็นนายโรงตกรแล้ว เจ้ากรับย้ายไป
ตั้งบ้านเรือนที่ปากคลองบางตำหรุ หาผู้คนมาฝึกหัดแปดกรเพิ่มเติม
จนแปดกรโรงใหญ่ ได้มีผลประโยชน์พูนเพียจึงสร้างวัดนายโรงขึ้น
ที่ใกล้บ้าน ตัวเจ้ากรับนั้นถวายตัวเป็นข้าในกรมหมื่นอภัยสุโขทัย
เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว เป็นข้าในสมเด็จพระนางโสมนัสค่อมมาถึงรัชกาล
ที่ ๔ ได้เฝ้าถวายตัวในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตร แล้วว่าเมื่อมีงานฉลองของผดุงกรุงเกษม เมื่อมีชาว
พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้ากรับอาสาเฝ้าตกรถึง ๘ โรง แต่ตกรของเจ้ากรับ
แปดกรผู้ชายทงนน มาถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชทานพระบรม
ราชาัญญาให้หัตถ์ครุผู้หญิงได้ช่างนอกวัง เจ้ากรับคิดอ่านหัตถ์ครุหลาน
ขึ้นหมายจะให้เฝ้าผดุงโรงกับผู้หญิง แต่พอหัตถ์ครุได้ก็มีข้าราชการ
ที่มับันดาศักดิ์ขอไปเสีย (มีชื่อปรากฏเป็นครุตกรต่อไปข้างหน้า) เจ้า
กรับก็เลยไม่ได้เฝ้าผดุงโรงกับผู้หญิง เจ้ากรับตายในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ อายุได้ ๖๓ ปี

ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีตกรหลวง ตัวตกรวังรัชกาลที่ ๓ ที่เป็น
ครุต่อมาจึงเป็นผู้ชายเป็นพัน มีชื่อเพียงปรากฏหลายคน คือ:—

ครูย่นเควือง

๑ นายเกษ เป็นตัวพระรามโชนเข้าห้วงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครุตกรพระองค์เจ้าถิภชานนคุณในรัช

- กาดที่ ๓ แฉ้วเป็นครูครอบไขงนครค่อมาในรัชกาลที่ ๕
- ๒ นายซุนทอง เป็นครูอึเหนดครกรมหองวรัชชวณเรศร์ ฉ่า
ได้เป็นครูหัดครกรมหมึนเมหะศอวศอวึตาศในรัชกาลที่ ๕
- ๓ นายทองอยู่ เป็นครูพระตักษณ์ตครกรมหองวรัชชวณเรศร์
ได้เป็นครูตครพระยาพิไชยสังคราม (อ่ำ) ในรัชกาลที่ ๕
- ๔ นายน้อย เป็นครูตั้งคามาระตาดครกรมหองวรัชชวณเรศร์
ได้เป็นครูตครพระยาพิไชยสังคราม (อ่ำ) ในรัชกาลที่ ๕
- ๕ นายทับ เป็นครูดำต่าตครกรมหองวรัชชวณเรศร์ หัดดู
หตานเป็นครูนอกชั้นในรัชกาลที่ ๕
- ๖ นายบัว เป็นครูอึเหนดครกรมพระพิพิทโภคภูเบนทร์ ได้
เป็นครูตครหองวในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครูตครต่มเต็จเจ้าพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ด้วย
- ๗ นายหมึ เป็นครูอึเหนดครกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครู
ตครพระองค์เจ้าตึงหนาทราชตุงคฤทษ์ ตครเจ้าพระยาบวรวิถัน
แต่ได้เป็นครูครอบตครหองวในรัชกาลที่ ๕ ด้วย
- ๘ นายแต่ง เป็นครูนายโรงตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ฉ่าได้
ออกเป็เป็นครูตครต่มเต็จพระนโรดมในกรุงกัมพูชา
- ๙ นายพ่วง เป็นครูเงาะตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ได้เป็นครู
ตครเจ้าจอมมารดาจันรัชกาลที่ ๕ ตครพระยาพิไชยสังคราม (อ่ำ)
ในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครูตครนอกอิกหตายโรง

ครูยักษ

๓๐ คุณข้า เป็นคณบดีกรมช่างในรัชกาลที่ ๓ แล้วไป
เป็นภรรยาเจ้าพระยามหานคร ๑ นาย ถึงรัชกาลที่ ๔ กตัญญูเป็นครูคร
หลวง แล้วเป็นครูครเจ้าคุณจอมมารดาเฮมในพระราชวังบวร ๑
เมื่อรัชกาลที่ ๕

๓๑ นายแจ่ม เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ครูนาง

๓๒ นายเมือง เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้
ได้เป็นครูครกรมหมื่นมหิศวศิกวิจิตร

๓๓ นายเพ็ง เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครกรมหมื่นมหิศวศิกวิจิตร แล้วไปเป็นครูครของสมเด็จพระน
โรดมที่กรุงกัมพูชา

๓๔ นายมิ่ง เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้
ได้เป็นครูครสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๕ นายผ่อง เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้
ได้เป็นครูครสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๖ นายเถื่อน เป็นคณบดีกรมช่างหลวงรัชกาลที่ ๓ ได้

เป็นครุฑครุฑพระองค์เจ้าสิงหนาทราชวงศ์ฤทธิเดช แดงครุฑเจ้าพระยา
นรวิศนราชมานิต

๑๗ นายอ่ำ เป็นคัวนางธรรมาภรณ์พระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครุ
ฑครุฑหม่อมเจ้า (เต่า) ตมุน ในกรมพระเทเวศร์วิจิตรนิทร

๑๘ นายพอน เป็นคัวนางเอกธรรมาภรณ์หลวงภูวนครนิทร
ฤทธิเดช ได้เป็นครุฑครุฑเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง แดงขึ้นไปเป็นครุฑครุ
ฑของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่เมืองเชียงใหม่

๑๙ ชื่อเรือง เป็นคัวนางศุภกัญญาธรรมาภรณ์หญิงของเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑของสมเด็จพระนโรดมที่กรุงกัมพูชา

๒๐ ชื่อฮวด เป็นคัวนางบุษบาธรรมาภรณ์หญิงของเจ้าพระยาบดินทร
เดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑเจ้าพระยาศุภราชบดินทรที่เมืองพระตะบอง

ตำนานครุฑครุฑรัชกาลที่ ๔

ถึงรัชกาลที่ ๔ แต่แรกยังไม่มียอดครุฑ เพราะครุฑทอง
เล็กแต่รัชกาลที่ ๓ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่ทรงรังเกียจการเดินครุฑเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ทรงหัดครุฑเล็กผู้หญิงในพระบรม
มหาราชวังชั้นสุด ๑ แต่ยังไม่ทันจะได้ออกโรง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
สิ้นพระชนม์เสียเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็น
ปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ มีช่างเผือกแรกมาสู่พระบารมี (คือพระอิมิต

รัตนกิริณี) ท่านองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 ปรารถนาถึงถาวรที่เคยมืดครทดวงสม โภชข้างเผือกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึง
 โปรดให้รวมตครของสมเด็จพระนาง โสมนีศรีผู้กีดเป็นตครทดวง ทน
 ออกโรงเด่นสม โภชข้างเผือกตัวที่ ๒ (คือพระวิสุทธิรัตนกิริณี) เมื่อ
 ปีชวด ๒ พ.ศ. ๒๓๘๗ จึงได้มืดครทดวงขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แต่นั้นมา
 เมื่อตครทดวงกลบมชนครังนั้น เจ้านายแสนนางที่ได้ออกกีด
 ตครตามแบบทดวงเด่นมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ต่างเกรงว่าจะเป็นการเด่น
 แข่งของทดวง ถึงพากันหยุดเด่นตคร ความทราบถึงพระกรรณพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ประกาศเมื่อณวัน
 อังคารเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ ดังนี้ :-

ประกาศว่าด้วยตครผู้หญิง

ด้วยพระยาวรพงศ์พัฒน์ รับพระบรมราชโองการได้เกล้าฯ
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ จึงให้ประกาศแก่พระราชวงศ์และ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวังและ
 พระบวรราชวังให้รู้ทั่วกันว่า แคล่ขนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

๑ ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีตครหลวง พอญไม่ได้ข้างเผือกตลอดรัชกาล เมื่อสมโภช
 พระวิมลรัตนกิริณีในรัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีตครหลวง เห็นจะโปรดให้ขอแรงตครหลวง
 รัชกาลที่ ๒ ที่ยังมีตัวเหลืออยู่เด่นสมโภช จึงได้เอาเป็นแบบอย่างมาในรัชกาลที่ ๕
 จึงจะปรากฏต่อไปข้างนี้.

๒ ความข้อนี้นทราบที่พบสำเนาหมายรับสั่ง ปรากฏว่าทำพิธีครอบตครหลวงเมื่อคัน
 ปีชวด พระวิสุทธิรัตนกิริณีมาในปลายปีชวานั้น.

พระพุทธรูปทองคำโดยยี่ แต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย มีนครผู้หญิงแต่ในวังหลวงแห่งเดียว” ด้วยมี
 พระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผูกหัตถ์นครผู้หญิง เพราะถนนข้างนอกจึงไม่มีใครเดินนครผู้หญิง
 ได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดคน
 เปนแต่ว่าทรงแซ่ชกตเคียนจะไม่ให้ผู้นอนเดิน ถึงกระนั้นก็มีผู้ตเคียน
 เจียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผู้ใดเดินนครผู้ชายผู้หญิงก็มีได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามัครด้วย
 กันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน
 เดียวกันทางปวงเห็นว่านครผู้ชายผู้หญิงในหลวงมีขึ้น ก็ห้ามมิใคร่เดินนคร
 เหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ คอยจะกตเคียนผิดแต่ชอบอยู่ การอนันมีได้ทรง
 รังเกียจเลย ท่านทั้งปวงเคยเดินอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เดินไปเดิน
 ในหลวงมีการงานอะไรบ้างก็จะได้โปรดให้เข้าเข้ามาเดินถวายทอดพระ
 เนตรบ้าง จะได้พระราชทานเงินโรงรางวัดให้บ้าง ผู้ใดจะเดินก็เดิน
 เด็ด ขอยกแต่วัดเกตุย้อยอย่าง ๓ เครื่องแต่งตัวดงยาอย่าง ๓
 พานทองหีบทองเปนเครื่องยศอย่าง ๓ เมื่อบททำขวัญยกแต่เครื่องตั้ง

๑ ได้ขึ้นกล่าวกันว่า นครผู้หญิงวังนำมีทั้งเมื่อรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ แต่
 ในประเทศนี้ความชัดเจนว่านครผู้หญิงมีแต่ในวังหลวงทั้ง ๒ รัชกาล ข้าพเจ้าจึงอนุมัติ
 ตามประกาศ.

อย่าง ๑ แล้วย่าให้ดูบุตรชายบุตรหญิงที่เขาไม่สมัครเข้ามาเป็นบุตร
ให้เขาได้ความเคียดชังอย่าง ๑ ขอรห้ามไว้แต่กรรมเท่านั้น ให้ท่าน
ทั้งปวงเดินไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเถิด

ประกาศมาณวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะดิถีศก
จุลศักราช ๑๒๑๗

นอกจากประกาศฉบับมีตำเนาหมายรับสั่งปรากฏอีกฉบับ ๑ ว่า
เมื่อณวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๓๐ ค่ำ ปีชวดศก (พ.ศ. ๒๓๘๗) พระยา
บำเรอภักดิ์รับพระราชโองการ ให้ประกาศห้ามมิให้ทำหัวช้างเดินโชน
เดินตกรเป็นช้างเผือกฤๅช้างตีปาด ให้ไร้แต่เป็นหัวช้างดำ เว้น
แต่ทำหัวช้างเอราวรรณจึงให้ทำเป็นช้างเผือกได้

การที่ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใคร ๆ มีงคร
ผู้หญิงได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่ก่อนครั้งนั้น มีผิดแก่การเดินตกรค่อมมา
เป็นอันมาก ที่เป็นข้อสำคัญนั้นคือ เป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงการเดิน
ตกร ซึ่งเป็นของผู้ชายเดินมาแต่ก่อน กลายเป็นผู้หญิงเดินแทบทุก
ท้องถิ่นอย่าง ๑ เป็นเหตุให้ตกรเดินหาผลประโยชน์ได้มากจนอาจตั้ง
ภาษีตกรขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นั้นอย่าง ๓ แต่เป็นเหตุให้เกิดบทตกรขึ้น
เป็นอันมากแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาอย่าง ๑

อันเหตุที่ตกรผู้ชายเปลี่ยนแปลงเป็นตกรผู้หญิงไปโดยมาถนั้น เพราะ

๑ ในประเทศฉบับนี้ซึ่งห้ามมีเรื่องห้ามมิให้เชื่อถือหมอดูอีกอย่าง ๑ รวมอยู่ใน
ประกาศฉบับเดียวกัน ได้ตัดออกเสีย เพราะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องตกร.

เมื่อหัดศรมผู้หญิงกันได้ โดยเปิดเผย ความปรากฏว่าหาเด็กผู้หญิงเป็น
 ศกรได้ง่ายกว่าหาเด็กผู้ชายประการ ๓ หัดศรมผู้หญิงค่าใช้จ่ายน้อยกว่า
 หัดศรมผู้ชาย เพราะศรมผู้หญิงเย็บปักเครื่องแต่งตัวได้เองเป็น
 คนนบประการ ๓ แลผู้ท่งงานต่าง ๆ พอใจหาศรมผู้หญิงไปเล่น
 เพราะประชาชนชอบศรมผู้หญิงด้วยอีกประการ ๓ ด้วยเหตุเหล่านี้
 จึงมีผู้นิยมหัดศรมผู้หญิงมากขึ้น โดยลำดับ ถึงพวกศรมผู้ชายที่เล่นมา
 แด่ก่อนก็เปลี่ยนไปเล่นประสมโรงกับศรมผู้หญิง เห็นเจ้าหาความนิยม
 ของคนทั้งหลาย ทั้งเป็นประโยชน์แก่คนท้ออาจจะฝึกหัดลูกหลานหญิง
 ในครัวเรือนเดียวกันให้เล่นศกร ช่วยกันประกอบการหาเลี้ยงชีพให้
 สดวกขึ้นด้วย ทั้งแต่เมตศรมผู้หญิงเช่นเพรำ่หลาย ผู้ชายที่หัดเป็นศกร
 ก็น้อยลงไปทุกที จนศกรที่จะเล่นแต่ตำ่ผู้ชายท่งโรงไม่มีตั้งแต่ก่อน
 ความที่ความมาเป็นสามัญทั่วไปในบรรดาศกรนอกซึ่งเล่นกันเป็นพื้นเมือง
 ส่วนศกรของผู้นบนักศึกษาคิดคนนพอได้พระราชทานอนุญาตก็เปลี่ยนไปหัด
 เป็นศรมผู้หญิง ทั้งที่เล่นศกรสำหรับประดับเกียรติยศ ฤท่หัดศกรขึ้น
 สำหรับเล่นหาผลประโยชน์ เพราะในวังวังเดบ้านช่องที่ใหญ่โดย้อม
 มีตำ่รับบริวารอยู่โดยปรกติ อาจจะหาเด็กผู้หญิงหัดเป็นศกรได้ง่าย
 เมื่อหัดขึ้นแล้วตั้งคูก่ายแต่ได้ใช้ชีวิตติดกับศรมผู้ชาย ก็เป็นธรรมดา
 ที่จะพากันชอบหัดศรมผู้หญิงยิ่งกว่าศรมผู้ชาย ศรมผู้หญิงที่หัดขึ้นเมื่อ
 ในรัชกาลที่ ๔ จึงมีมากมายหลายโรง มีทั้งศกรของเจ้านายแลศกร
 ของขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดจนศกรของคฤหบดี แลศกรของพวกตัว

ตครแต่ก่อนคิดหักดอกหนานเงินประธมโรง แต่เป็นตครที่ขึ้นเงินหนวด
ประโยชน์เป็นพัน ๆ ที่จะหักขึ้นแต่สำหรับประคัมเกียรติยศอย่างแต่ก่อน
มีน้อยแห่ง.

อันเหตุที่ตครเงินหนวดประโยชน์ได้ในรัชกาลที่ ๔ มากกว่าแต่
ก่อนนั้น ก็เนื่องด้วยพระราชทานอนุญาตให้หักตครผู้หญิงกันได้ทั่วไป
เพราะแต่ก่อนมาตครผู้หญิงที่เงินให้ประชาชนผู้มีแต่ตครหลวง (ฤๅตคร
วงนำเมื่อในรัชกาลที่ ๓) นาน ๆ จะมีครั้งหนึ่ง ถึงมีราษฎรก็ไม่ใคร่
จะได้ โอกาสต่อสู้ถึงกัน ครั้นตครผู้หญิงมีขึ้นแพร่หลาย ราษฎร
ได้งายก็ชอบใจ เจ้าของงานที่อยากจะให้เงินของคนก็รักครั้นตคร
จนนายบ่อนเบี้ยที่อยากจะให้ราษฎรไปบ่อนให้มาก ต่างก็หาตครผู้หญิง
ไปเล่น ตครได้รับงานบ่อน ๆ เจ้าของตครก็ได้ผลประโยชน์มากขึ้น
เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้ตั้งภาษีตครขึ้นเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ อ้างเหตุ
ในท้องตราว่า เพราะเห็นเจ้าของตครทั้งปวงได้ผลประโยชน์มาก ควร
จะต้องเสียภาษีช่วยราชการแผ่นดินบ้าง เหมือนอย่างที่มีประเพณีใน
ต่างประเทศ จึงโปรดให้ตั้งภาษีขึ้น เรียกกันว่าภาษีโฉนตคร จึงนับ
ได้เป็นขุนตมมีข้าราชการเจ้าภาษีคนแรก รับผูกภาษีตครในจังหวัด
กรุงเทพฯ ๑ หัวเมืองอีก ๒๖ หัวเมือง เป็นเงินหลวงปีละ ๔,๕๐๐ บาท
พิกัดที่เก็บภาษีตครนั้นเก็บดังนี้ คือ:—

ตครโรงใหญ่เงินเรื่องตครใน

เงินเรื่องรามเกียรติ์ เล่นวันกับคืน ๓ ฤๅวัน ๓ ภาษี ๒๐ บาท

เดินเรื่องอิเหนา   เดินวันกับคืน ๓   ฤกษ์ ๓   ภาษี ๓๒ บาท

เดินเรื่องอุณรุท   เดินวันกับคืน ๓   ฤกษ์ ๓   ภาษี ๓๒ บาท

ตครเดินเรื่องตครนอก

ตครกุ่มป่น คือเด็กกคคแต่ตัวเดินประตมโรงกัน(เดินวัน๓) ภาษี ๕ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก   เดินวันกับคืน ๓   ภาษี ๓ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก   เดินวัน ๓   ภาษี ๒ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก   เดินคืน ๓   ภาษี ๑ บาท

ตครเดินงานเหมา   เดินวันกับคืน ๓   ภาษี ๑ บาท ๕๐ สตางค์

ตครเดินงานเหมา   เดินวัน ๓   ภาษี ๑ บาท

ตครเดินงานเหมา   เดินคืน ๓   ภาษี ๕๐ สตางค์

ตครหลวงแดงตครที่เกณฑเดินงานหลวงยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี
ยังมีกาเดินอย่างอื่นรวมอยู่ในภาษีตครอีกหลายอย่าง   จะกล่าวไว้
ด้วยพอให้ทราบความตลอดเรื่อง   คือ :-

โขน   เดินวัน ๓   ภาษี ๔ บาท

ตครนำจอหนึ่ง   เดินเรื่องรามเกียรติ์   ตัวตครแต่ ๓๐ คนขึ้นไป

    เดินคืน ๓   ภาษี ๒๐ บาท

ตครนำจอหนึ่ง   ตัวตครน้อยกว่า ๓๐ คน   ภาษี ๒ บาท ๕๐ สตางค์

ตครชาติที่แดงตครแขก   เดินวัน ๓   ภาษี ๕๐ สตางค์

เพลง   เดินวัน ๓   ภาษี ๓ บาท

แคน   มอญรำ   ทวยรำ   เดินวัน ๓   ภาษี ๕๐ สตางค์

กตงยาว	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓๒ ต่ต่างคกรัง (คือเพียง ๓)
หุ่นไทย	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓ บาท
หนังไทย	เดือนวัน ๓ ภาษี ๕๐ ต่ต่างค
งว	เดือนวัน ๓ ภาษี ๕ บาท
หุ่นจีน	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓ บาท
หนังจีน	เดือนวัน ๓ ภาษี ๕๐ ต่ต่างค

การคงภาษีไซนตกรซนคกรนง เห็นจะไม่เป็นเหตุให้เคือครซนอันใดนัก ด้วยเจ้าของตกรเตการเดนทงปวงทตองเคือภาษีคางซนอศรวาเงินโรงให้แรงซนกวาแต่ก่อน เป็นต้นว่าตกรทเดันงานปลัดกเปนดามัญแต่ก่อนเคือเรียกเงินโรงเคือวันละ ๑๖ บาทไปหา ๒๔ บาท ค่างกันคามเรื่องทคณเด้นมากเด้นอย ก็เพิ่มอศรวาเงินโรงซนเปนวันละ ๒๗ บาทรวมทงเบยเดยงเปนวันละเคือค่างดึบดั่ง เรียกเปนประเพณทอไปตกรทียังหางานเด้นได ไมมคเคือง ซอนเห็นเคือดวยเงินหตวงทเคือจากภาษีไซนตกรเพิ่มซนโดยดาคับมา บิตเคือมากทเคือดจะเปนจำนวนเงินเท้าไดไมทราบแน่ ทราบเคือว่าเมื่อมีจอ พ.ศ. ๒๔๒๗ ในรัชกาลท ๕ จำนวนเงินหตวงทเคือจากภาษีตกรเปนเงิน ๓๖,๐๐๐ บาท มากกวาเมื่อแรกคงภาษีเทบถึง ๗ เท้า

ค่อมาในรัชกาลท ๕ เมื่อรัตนโกสินทรศก ๓๓๓ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ประกาศเกือภาษีไซนตกรเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม เดันนมาเรียกว้า “อากรมหศพ” เคือภาษีการเด้นค่าง ๆ ทกถาวมาเด้อ แต่ซงเกือ

เส้นทางได้มีผลประโยชน์ในชั้นหลังอีกหลายอย่าง คือ—

ตราครุฑที่เงินแท้มงคลนอก	เก็บภาษีวันละ ๔ บาท
หนังสือ	เก็บภาษีคั้นตะ ๕๐ สตางค์
ศักรวา	เก็บภาษีคั้นตะบาท ๓
เสภา	เก็บภาษีคั้นตะ ๕๐ สตางค์
ดีเก	เก็บภาษีคั้นตะ ๒ บาท
บีฬาทย์ ฎามโหรี ฎากดองแขกเครื่องใหญ่	เก็บภาษีวันละ บาท ๓
บีฬาทย์ ฎามโหรี ฎากดองแขกเครื่องเล็ก	เก็บภาษีวันละ ๕๐ สตางค์

จำยอดสัตว์ศพ เก็บภาษีคั้นตะ ๘ บาท

จำนวนเงินทองที่ได้จากอากรมหรีศพเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ใน
จำนวน พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเงินถึง ๓๖๗,๗๒๘ บาท

แต่ต่อมาเมื่อ ทรงพระราชดำริห์ จะเลิก การเดิน เบี้ยเสียให้ หมด
โปรดให้ตัดจำนวนบ่อนเบี้ยให้น้อยลง การเดินนครแต่เครื่องมหรีศพ
ต่าง ๆ หมายผลประโยชน์ได้น้อยลง พวกที่เคยเดินนครก็พากันเดือด
โดยมาก เงินอากรมหรีศพจำนวน พ.ศ. ๒๔๔๘ ตกถึงคงแต่ ๓๓,๐๐๖
บาท ความประจักษ์แก่พระราชหฤไทย จึงโปรด ฯ ให้ประกาศเมื่อ
วันที่ ๘ มีนาคม วันโกสินทรศก ๓๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ว่า การ
มหรีศพต่าง ๆ นั้นเป็นเครื่องบำรุงความศุขดำรงอายุของราษฎร แต่

ก่อนมา พวกเดนมาร์กพหุผลประโยชน์ได้มากเพราะเหตุที่รับงานเหมา
 เงินตามบ่อนเบียร์เป็นพัน จึงได้เก็บอากรมหรสพ บัดนี้ทรงทราบ
 ฝ่าฝืนของซุ้ตพระบาทว่า ตั้งแต่โปรดให้ลดจำนวนบ่อนเบียร์ลง ซึ่ง
 ทางที่พวก เดนมาร์ก จะหาผล ประโยชน์ได้น้อยลงไม่ เหมือนแต่ก่อน
 ด้ยเสียค่าอากรเป็นการเดิคร้อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 ให้คงเก็บอากรมหรสพแต่เฉพาะที่รับดำเนินงานบ่อนเบียร์ ถ้าเงินเพื่อการ
 อย่างอื่นนอกจากบ่อนเบียร์แล้ว ขอให้เก็บอากรต่อไป การเด
 ลงดวงเดนมาร์กพหุผลทั้งปวงนั้นว่าเงินได้แต่มีประกาศเป็นคัมมา
 เพราะเวลาเมื่อประกาศนั้นบ่อนเบียร์ตามหัวเมืองเด็กหมดทุกมณฑลแล้ว
 ยังมีเหลืออยู่แต่ในกรุงเทพฯ เพียง ๑๓ ตำบล บ่อนเบียร์มาเด็กหมดเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๐ ในรัชกาลปัจจุบัน อากรมหรสพก็เด็กหมดแต่สักนั้นมา
 ข้อที่หาพระบรมราชานุญาตในการเดินดครเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีผล
 ตลอดไปถึงบตครนั้น จะต้องอธิบายย้อนความขึ้นไปสักหน่อย คือ
 บรรดาบตครไทยที่แต่งมาแต่โบราณ จะเป็นบตที่เอาเรื่องมาแต่
 หนังสือชาดก เช่นเรื่องสังข์ทองก็ดี ฤๅเอาเรื่องมาแต่ิทานในพื้น
 เมือง เช่นเรื่องไกรทองก็ดี มักแต่งแต่ขึ้นไปจนจบเรื่องเหมือน
 อย่างหนังสือกตอนอ่าน ผิดกันแต่แต่งกระบวนกตให้เป้นบตคร
 เพราะฉนั้นหนังสือบตครของโบราณ ดครจึงเดินได้สะดวกแต่เป็น
 คอน ๆ บางคอนดครนั้นก็ชวนเบื่อไม่น่าดู แม้บตครอิเหนาพระราช
 นิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ก็เป็นเช่นนั้น เพราะทรงแต่งตามแบบโบราณ คือ

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยจึงทรงพระราชดำริห์แก้ไขกระบวรบทละคร แต่นิทนาทรงพระราชนิพนธ์เรื่องใด ก็ทรงคัดเอาเรื่องแต่เฉพาะ ตอนที่เด่นละครมาแต่งบท ตอนที่จะไม่เด่นละครไม่ทรงพระราชนิพนธ์ทีเดียว จึงเกิดแบบบทละครชนิดขึ้นเป็นปฐม มาถึงรัชกาลที่ ๓ มีแต่กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพิเศห์ กับกรมหลวงวงษาณรงค์นรินทร์ฤทธิ ที่ทรงแต่งบทละครอย่างใหม่ (เฉพาะตอนที่เด่นละคร) ตามแบบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แต่ละครโรงอื่น ๆ ที่เป็นละครของผู้มีบันดาศักดิ์ที่เด่นบทพระราชนิพนธ์ ที่เป็นละครราษฎรไม่กล้าเอาบทพระราชนิพนธ์ไปเล่น ก็เล่นด้วยบทโบราณอยู่อย่างเดิม จนตลอดรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อความปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอนุญาตให้เล่นละครกันได้ตามใจ พวกละครราษฎรจึงเอาบทพระราชนิพนธ์ละครนอกไปเล่น คนก็ชอบกันแพร่หลาย แต่นั้นใครจะแต่งบทละครขึ้นใหม่ ก็แต่งแต่เฉพาะตอนที่ให้สนุกเล่น ตามแบบบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ทั่วไป แต่ครั้งนั้นประจวบเวลาหัตถ์ครุผู้หญิงนั้นหมกมายหลายโรงตั้งถ้าวมาแล้ว เจ้าของละครต่างเล่าระแวงหาเรื่องเด่นละครของตน จะให้เปิดเผยว่าโรงอื่นออกไปอีก จึงเกิดบทละครขึ้นใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๔ มากมายหลายเรื่องด้วยเหตุตั้งถ้าวมานี้

บทละครหลวงในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรวมเกยวดี ตอนพระรามเดิมคงมี
 ใหม่ อย่างพระราชนิพนธ์รวมเกยวดีรัชกาลที่ ๒ ตอน ๓ เป็น
 หนังสือ ๔ เดิมสมุดไทย ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทเมื่อกองเรือ
 พระนารายณ์ปราบหนทุกเรื่อง ๓ เรื่องพระรามเข้าถ่อนพิราพเวียง ๓
 เรื่องระบำเรื่อง ๑ ทรงแต่งบทพระฤษี แต่งทราศันไม้ทองเงินเมื่อก
 โรงก็อีกหลายบท ในเรื่องอิเหนาได้ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทตอน
 อุณากรรณบางแห่ง แต่พระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลงนั้น แยกไว้
 เป็นแพนทหนึ่งมิได้ รือถอนบทเดิม มาในตอนหลัง โปรดให้คัดรดวง
 ซ้อมเรื่องยุชณดิชคอีกเรื่อง ๑ แต่หาได้เส่นไม่ เรื่องยุชณดิชค
 กัถาวกัถว่ามีบทพระราชนิพนธ์ บางคนว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาล
 ที่ ๒ บางคนว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ แต่ยังไม่หาพบฉบับไม
 บทละครซึ่งมีขึ้นแต่งขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีมากด้อยกัน จะกัถวอ
 ถึงแต่เฉพาะที่เป็นเรื่องสำคัญ โดยมีชื่อแปลงเฉพาะเรื่อง ฤๅ
 เป็นเรื่องมีคณินิยมกันแพร่หลาย.

ในจำพวกบทละคร ที่เป็นเรื่อง แปลงนั้น คือ เรื่องอภัยนุราช

๑. บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ที่กล่าวมานี้หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้วทั้ง
 นั้น เว้นแต่ที่ทรงแปลงในเรื่องอิเหนายังหาได้พิมพ์ไม
๒. บทละครเรื่องยุชณดิชคมีอยู่ในหอพระสมุดฯ ดูทำนองเป็นเรื่องนิทานแขกเปอร์เซีย
 แต่ไทยเราเอามาตั้งให้เป็นอย่างเรื่องอิเหนาขึ้นอีกเรื่อง ๑ ส่วนวนกลอนอยู่ในพงศาว
 ฐานที่แต่งบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

สุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๒ เต็มสมุดไทย แปลก
กับบทละครของสุนทรภู่มีปรากฏแต่เรื่องอุทัยนราชนเรื่องเดียว บทละคร
แปลกอีกเรื่อง ๑ คือ เรื่องมณีนีพิไชยคอนคนัน รู้ได้ในท้องสำนวน
ว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธทรงแต่งในรัชกาลที่ ๔ แต่มิได้
ปรากฏว่าละครโรงใดเด่นเหมือนอย่างเรื่องอื่น ๆ ที่กรมหลวงภูวเนตร น
ทรทรงพระนิพนธ์ เช่นเรื่องสุวรรณหงษ์เป็นต้น จะแปลด้วยเหตุใดหา
ทราบไม่ มีบทละครอีก ๒ เรื่อง กล่าวกันว่าเกิดขึ้นเพราะภริยาชังคร
ด้วยตามพิศกัณษชังคร ใครแต่งละครเรื่องรวมเกียรติต้องเสียภาษถึง
วันละ ๒๐ บาท แต่ถ้าแต่งเรื่องดกรนอกเสียภาษเพียงวันละ ๒ บาท
จึงมีผู้คิดบทละครเรื่องพิศกัณษชังครเรื่อง ๑ เรื่องควัดคอนท้าวไฉนถัก
นางเทพธิดาเรื่อง ๑ ให้มีกษัตริย์เด่นคล้าย ๆ กับเรื่องรวมเกียรติ แต่
เป็นเรื่องดกรนอกสำหรับเงิน ดียงพิศกัณษชังคร เป็นเรื่องแปลกด้วยเหตุนี้
แต่บทละครนอกที่ขอบเด่นกันโดยมากนั้น มักคิดเอาเรื่องหนังสือ
อ่านมาแปลงเป็นบทละคร คือ เรื่องพระอุทัยมณี เรื่องลักษณะวงศ์
เรื่องศันทโครบ ของสุนทรภู่ ๓ เรื่องนี้เป็นต้น กับเรื่องพระสมุทร
อีกเรื่อง เหตุอันเป็นเรื่องสำหรับเล่นดกรผู้หญิง ยังมีเรื่องซึ่งคิด
ขึ้นสำหรับเล่นดกรผู้ชายประสมโรงกับผู้หญิงอีกชนิดหนึ่ง เช่นเอาบท
เสภามาแปลงเป็นบทเล่นดกร คือ คอนขุนช้างไปช่วยแต่งงานพระไวย
เป็นต้น

๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐
 ตครทหัตชั้นเมษรัชกาลที่ ๕ มีข้อแย้งปรากฏดังนี้มาหลายเรื่อง

คือ :-

๑. ตครกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศโรง ๑ ได้ตครกรมหลวง
 รัชชวรณเรศร์มาเป็นครุหลายคน แต่เดากันว่าทำว่ากันงอนผิดกับตคร
 โรงอื่น ถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
 ราชวินิจฉัยเอาไว้ในพระราชเนียบที่เรียกโรงตครหลวงว่า :-

“ต้องแม่เอ๋ย	แม่งามหนักหนา
เหมือนหนึ่งเทพธิดา	ตงมากรายถวายนกร
ว่าเด่นเด่นคุดี	ยิ่งกว่ามีมาแต่ก่อน
เป็นแต่ท้ายไม้งอน	เหมือนตครนอกเอ๋ย”

๒. ตครของพระองค์เจ้าดวงประภา (พระองค์คุ้ม) กับพระองค์
 เจ้าสุภาวดี (พระองค์บุ๋ก) พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เก้าเจ้าอยู่หัว ทรงหัตชั้นด้วยกันที่ในพระบรมราชวังโรง ๑ ได้ครุผู้
 หึงตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ผูกหัต เด่นทั้งตครในตครนอก แต่
 เด่นรับงานหัตด้วย เด่นมาถึงรัชกาลที่ ๕ จนตครตครพระชนมายุของ
 พระองค์เจ้าดวงประภา

๓. ตครของสมเด็จพระยานมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็น
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมหัตชั้นโรง ๑ เดากันว่า
 เดิมท่านได้พระราชทานบ้านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงห์เสนี)
 ที่สะพานหิน มีตครของเจ้าพระยาบดินทรเดชาหัตช้อยู่ในบ้านนั้น

บ้าง ท่านจึงรวบรวมทั้งคนหัดดครชน ครั้นต่อมาจึงหาตัวดครชน
ใหม่อีกชุด ๓ เดือดหาคะตัวจนแต่ที่มขอเพียงพิเศษมาฝึกหัด เดิน
ตามแบบดครหลวงกรุงรัชกาลที่ ๒ แต่ฝึกหัดไว้เฉพาะดครตัวดี ถ้า
จะเดินออกโรงเมื่อใดท่านขอแรงดครนอกโรงอื่น ๆ มาผสมโรง ได้
เคยเดินถวายตัวในรัชกาลที่ ๕

ดครกรมหมื่นนมหศร ๗ กับดครสมเด็จพระเจ้าพระยา ๗ ๒ โรงนี้
นับว่าเป็นดครโรงใหญ่กรุงรัชกาลที่ ๕ นอกจากนั้นในจำพวกดครที่หัด
ดูเดินเองยังมีอีกพวก ๓ เรียกว่า "ดครกุ่มปิ่น" เจ้าของดครเป็น
เจ้าบาง เป็นขุนนางบ้าง มีดครผู้หญิงแต่ที่เป็นตัวดีแห่งละตัวต้อง
ตัว ผสมโรงเดินกันตามวังเจ้าบ้านขุนนางที่เป็นสมาชิกกุ่มปิ่นนั้น จะ
เดินที่ไหนก็กำหนดกัน ครั้นถึงวันนัดผู้เป็นเจ้าของสำนักก็จัดโรงแหก
มีแพทย์เตรียมไว้ สวมชิกต่างพาตัวดครกับสาวใช้ซึ่งเป็นคันทดดู
คู่ไปประชุมกันณสำนักที่จะเดินดคร ครั้นเดินดูกันแล้ว ก็ตั้งโรงมี
ดครเข้าไป ตัวดครแต่งตัวแต่อย่างน้อยไม่ได้แต่งเครื่องดคร ดคร
กุ่มปิ่นเดินอยู่ได้ไม่ช้า มีกิดศัพท์ว่าพวกดครมาชิกคิดหาตัวดครเข้าไป
ในวัง ถูกกริ้วก็ไม่กล้าเดินกันอย่างเดิมต่อไป แต่เจ้าของดคร
บางคนยังมีตัวดครซ่อนไว้เดินอย่างเงียบ ๆ มาตั้งเป็นดครโรงใหญ่
คือในรัชกาลที่ ๕ ก็มี

ดครที่มีผู้หัดขึ้นสำหรับเดินในงานในพื้นเมืองในรัชกาลที่ ๕ มี
มากมายหลายโรยากที่จำเป็นให้กันไว้ จะกล่าวถึงแต่บางโรงที่มีชื่อ

เตียงโดยการเดินญาติที่เดินมาขี้ดียว คือ—

๔ ถกรของเจ้าจอมมารดาจันรัชกาลที่ ๕ หักชนในพระบรมมหาราชวังโรง ๓ ตัวถกรโรงนี้ได้เป็นครหักโรงอื่นต่อไปถวายคนคล้ายกับถกรเจ้าจอมมารดาอัมพามือในรัชกาลที่ ๓

๕ ถกรพระยาดำรงราชฤทธิโกธ (เดื่อ) โรง ๑ แด้วถกรมาเป็นของพระยานราชนุกิจมนตรี (เป็เทียน) ผู้เพนบุตร เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๖ ถกรพระยามณเฑียรบาท (บัว) โรง ๑ แด้วถกรมาเป็นของชิดาเชื้อเกษ เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๗ ถกรขุ่นี่ด้านเสมีนตราวงษ์น้ำ บ้านอยู่ที่คุดของสัพพานหัน โรง ๑ เตื่องฎในการเดินเรื่องพระอภัยมณี ว่าเดินต้นนี้

๘ ถกรจางวางเผือก บ้านอยู่ที่ปากคุดองคตาดโรง ๑ เป็นคู่แข่งกับถกรเสมีนตรา

๙ ถกรนายหมวด บุกรเจ้ากรับ รับมรดกบิดาเดินต่อมาจนรัชกาลที่ ๕ โรง ๑

๑๐ ถกรนายเนตร นายค้าย โรง ๑ นายเนตรเดิมเป็นบุตรของขุนหญิงถัดบ ภรรยาพระยาประจักษ์จรวดีไสย นายค้ายนั้นเดิมเป็นบุตรของกรมหมื่นภูมินทรภักดี เมื่อทรงเด็กเดินถกรจึงมาผัดมโรงกับนายเนตร แด้วถวายเป็นข้าหัดองเดิมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน

พบปะประชาชนได้ เจ็ดสิบเจ็ดปีอยู่ที่พระตำหนักถ่อนภูหลวง^๖ นายต๋าย
 เป็นคณบดีโรงคอก เช่นเป็นขุนช่างไม้มีใครดี นายเนตรนงเด้นต์
 ทั้งเป็นนางแตเป็นยื่นเครื่อง กระบวรเด้นตกร โรงนมช้อเลี้ยงเด็กงา
 มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ จนรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งสิ้นอายุนายเนตรนง
 ต๋ายแล้วทั้ง ๒ คน นางปัดมอยู่ที่เหนือวัดอรุณ ๑ เป็นน้องของภรรยา
 นายเนตรยังคุมพวกตกรเด้นต่อมา .

๓๓ ตกรนายทับ เดิมนายทับเป็นหัวหน้าตกรกรมหลวงรักษ
 วรรณศรี ผูกหัตถ์กุดตานเด้นเป็นตกรนอกชั้นโรง ๓ ตกรโรงนี้เด้น
 ดีดังกุดมาถึง ๓ ชั่วคน คือนางเอมธิดานายทับ แล้วพระจิตติขันธ์
 (ป่อน) พระสุนทรเทพพระม้า (เป็ดียน) บุตรของนางเอม ยังเด้น
 ต่อมา ตกรโรงนี้ยังเด้นอยู่จนบัดนี้

นอกจากตกรในกัมบัตกรนอกที่กล่าวมา เมื่อรัชกาลที่ ๔ ยังมี
 ตกรชาตรีแตกครมายงมตายุ ซึ่งเรียกกันว่าตกรแขก เด้นแพร่หลาย
 ขึ้นในกรุงเทพฯ ๑ อีก ๒ อย่าง ที่จริงทั้งตกรชาตรีแตกครแขกมีเด้น
 ในกรุงเทพฯ ๑ มาแต่ก่อนรัชกาลที่ ๔ แต่ ตกรชาตรีมีเข้ามาเด้นแต่
 ครึ่งกรุงธนบุรี ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๓ ยังมีพวกชาวเมืองพิทลุงอพยพ
 เข้ามาปักกองทัพสมเด็จพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ ครึ่งยังเป็นเจ้า

๖ เล่ากันว่า เมื่อนายต๋ายจะอุปสมบทที่วัดพระเชตุพน ทรงจัดการพระราชทาน
 หังสัน แห่สนุดถึงเลื่องๆ ด้วยขี้ม้าทั้งกระบวร พวกเทศน์แห่ขี้ม้าถ่านกล้วย คนถือ
 เครื่องบริหารแลไทยธรรมขี้ม้าหนึ่ง ผู้ที่ถือไตรครองแลอุ้มบวดขี้ม้าโคกร หัวเจ้านก
 ขี้มันถือขมิ้น เล่ากันว่าไม่มีทุกอย่างหมด ขาดอย่างเดียวแต่มีจริง ๆ เท่านั้น.

พระยาพระคลัง เมื่อราวปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้ง ๓ พระบาท
 ดมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งบ้าน
 เรือนอยู่ที่ตำบลต่งนามควาย คือแถวถนนหน้าวัดทองแดงตลาดนางเลิ้ง
 ทุกวัน มีพวกตกรชาครเพิ่มเติมนำมาอีก ยังมีเชลยต่างแดนตกร
 ชาครอยู่จนทุกวันนี้ ชนเดิมยังเด่นเป็นตกรผู้ชายเหมือนอย่างในรา
 ชาครในมณฑลนครศรีธรรมราช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทาน
 อนุญาตให้ผู้หญิงแต่งงานได้ พวกตกรชาครจึงคิดผูกคอตายกันขึ้นเด่น
 ประเด็นโรง คนที่หาเด่นแพรวหายกว่าแต่ก่อน ตกรชาครที่มชช
 เสียมากเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นั้น ๒ โรง คือ :--

ตกรชาครของนายหนู บ้านอยู่ตำบลต่งนามควายโรง ๑ เด่น
 อย่างในราชาครที่มณฑลนครศรีธรรมราช ผิดกันแต่คัวนายโรงได้
 ขญาไม่ใช้เทริด แต่คัวนางเป็นผู้หญิงแต่งคัวอย่างตกรในกรุงฯ กับ
 มีคัวตกรมากกว่าในราในมณฑลนครศรีธรรมราช

ตกรชาครของหลวงอีกโรง ๑ ตกรชาครโรงนี้เป็นผู้หญิงทั้งโรง
 เดิมเป็นตกรของพระองค์เจ้าปัทมราช พระราชธิดากรมพระราชวังบวร
 มหาสุรสิงหนาทรัชกาลที่ ๓ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้เสด็จออกไปอยู่รักษาพยาบาล เจ้าจอมมารดาของท่าน
 (คือเจ้าจอมมารดาน้อยเด็ก เป็นธิดาเจ้าพระยานครฯ พัดมัน) จึงทรงหัด
 ตกรชนทเมืองนครฯ โรง ๑ เดิมหัดเป็นตกรในต้นเรื่องอิเหนา ครั้น
 เจ้าจอมมารดาถึงอนิจกรรมแล้ว เสด็จกลับเข้ามากรุงเทพฯ พาดคร

โรงเรียนเข้ามาด้วย แต่ถวายเป็นมรดกแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งเป็นนครราชสีมา จึงมีนครราชสีมาของหลวงชั้นอีกโรง ๑

นครเขตก่อกเดิมเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นั้น จะเกิดชนแต่พวกแขกครวี่ที่ได้มาคราวปราบปรามเมืองไทร เมืองปัตตานีที่กดขี่มาทุกอย่างไรไม่ทราบแน่ ทราบแต่ว่าที่เดนมช่อเดีย่มากน่น คือ :-

๑ นครนายเดื่อโรง ๑ เรียกกันว่า "นครตาเดื่อ" ตั้งนายเดื่อเป็นนายโรงเดินตามแบบนครมายง แต่งตัวอย่างมลายู ร้องก็เป็นภาษามลายู แต่เจรจาเป็นภาษาไทย เดื่อเห็นว่าชอบเดินเรื่องอิเหนาใหญ่ นครตาเดื่อเดินมาจันรัชกาลที่ ๕

๒ นครนครวังรัชกาลที่ ๕ ที่ได้เป็นนครครุฑครค้อมามาก ที่ยังมีนครอยู่ในบ้นก่ทนายคน จะนับในนครหลวงก่อน

๕ ๕ ๕ ครุฑนเคือง

๑ เจ้าจอมมารดาขาว เป็นตัวอิเหนา ได้เป็นครุฑครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเป็นท้าวอรจันทร์ เป็นครุฑตัวอิเหนาครหลวงกรมมหรศพในรัชกาลปัจจุบันด้วย

๒ เจ้าจอมมารดาเขียน เป็นตัวอิเหนา ได้เป็นครุฑครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แลหัดครุฑราชของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์

๓ เจ้าจอมมารดาต้น เป็นตัววิหยาสะก้า ได้เป็นครุฑครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเป็นท้าวอนิตาภิวาริน

- ๔ ท้าวซัน เป็นตัวประจันตา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
- ๕ ต่อมาเป็นท้าวอินสุริยา
- ๕ คุณดัมฤทธิ์ เป็นตัวจรรกา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
- ๖ เจ้าจอมมารดาถ้วยรัชกาลที่ ๕ เป็นยืนเครื่องชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แด่ครูตครคณะตวงกุดตามในรัชกาลที่ ๕ บคยุบนั้น

ครูยักษ์

- ๗ คุณตันจี่ เป็นตัวทศกรรฐ มีชื่อเต็มตั้งเอกภาในระบบวเปทศกรรฐ ว่าในสมัยเดียวกันไม่มีตัวตั้งผู้ชายผู้หญิง แต่ถึงแก่กรรมเสียในรัชกาลที่ ๕ เท่ากันว่าตั้งแต่คุณตันจี่ถึงแก่กรรมแล้วก็มีได้ โปรดให้ ตครหลวงเด่น เรื่อง รามเกียรติ์ ตอนมโหบทศกรรฐ มาจนตครตวัรัชกาล คุณตันจี่ได้เป็นครูตครเจ้าจอมมารดาจัน
- ๘ คุณเด็ก เป็นตัวนทก ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาได้เป็นท้าวไธภานีเวศน์.
- ๘ คุณกุดดาบ ขิดาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) เป็นทศกรรฐตัวนั่งเมือง ไปฝึกหัดตครชั้นที่เมืองตองขตาเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โรง

ครูนาง

- ๑๐ เจ้าจอมมารดาแอม เป็นตัวนางมะเดหัว ได้เป็นครูตครในรัชกาลที่ ๕

๓๑ เจ้าจอมมารดาห้อง เป็นตัวนางจินตหรา ได้เป็นครู
ครุฑทองในรัชกาลที่ ๕

๓๒ เจ้าจอมมารดาทิมมีรัชกาลที่ ๕ เมื่อยังเป็นเด็กอยู่ใน
รัชกาลที่ ๔ เป็นตัวนางแมง ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นตัวนางเกนหลง
หนึ่งหริดี ต่อมาได้เป็นครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุฑ
ครุฑทองตามในรัชกาลปัตยุมัน

๓๓ ท้าววัน เป็นตัวนางประเสริฐ ได้เป็นครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๓๔ คุณดำเิน (น้องคุณตันจันทศกรรัฐ) เป็นตัวนางบาทย์
ได้เป็นครุฑทองในรัชกาลที่ ๕

๓๕ คุณอรุณ เป็นตัวนางบุษบาชนใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็น
ภรรยาพระยาอรรคราชวราทร (เนตร) ได้กลับเข้ามาเป็นครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๓๖ เจ้าจอมธมมาัยรัชกาลที่ ๕ เป็นตัวนางชนเด็ก ได้เป็น
ครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุฑทองตามในรัชกาล
ปัตยุมัน

ครุฑทองตัวเจ้าพระยา ฯ ที่เป็นครุฑชนใหม่ ได้เป็นครุฑ
ชนเด็กในโรงเดียวกันมีหลายคน แต่ที่ปรากฏชื่อว่าได้ไปเป็นครุฑ
โรงอื่นนี้ คือ :-

๑ หม่อมแก้ว เป็นตัวไกรทอง (ศิษย์คุณน้อยงอก) ได้เป็น

ครุฑครท้าวราชกิจวัตร แด่เป็นครุฑครในกรมมหรศพ ทรงตั้งเป็น
ท้าวศรีสุนทรนาฏ ในรัชกาลปัจจุบัน

๒ หม่อมแย้ม เป็นตัวอริเหาะ ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
แสดงกรมสมเด็จพระศรี

๓ หม่อมคีตา เป็นตัวยักษ์ ได้เป็นครุฑครเจ้าพระยาสุร
พันธุพิพิธ

๔ หม่อมแสง (ถูกเจ้ากรับ) เป็นตัวนางจินศรทรา ได้เป็น
ครุฑครเจ้าคุณจอมมารดาเฮมวงษ์

๕ หม่อมฉันทน์ เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
แด่เป็นครุฑครกรมมหรศพอยู่บัดนี้

๖ หม่อมทัน เป็นตัวนาง ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
ครุฑครเจ้าจอมมารดาจันทร์ ที่ได้เป็นครุฑครโรงอื่น คือ—

๑ ชื่อถัดบ เป็นตัวนายโรง ไปเป็นภรรยาเจ้าพระยามหินทร
ต่อมาได้เป็นครุฑครสมเด็จพระศรี

๒ ชื่อทิม เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครพระยาวิชิตสงคราม
จางวางเมืองภูเก็ต

๓ ทรนายทับ พระสุนทรเทพระบำ (เบียดย่น) ทดนายทับ
ได้เป็นครุฑครอบดกรนอกอยู่บัดนี้

๔ ชื่อครครรัชกาลที่ ๔ ที่ได้เป็นครุฑครต่อมาขงมอก ดับชื่อไม่ได้
หมด จึงจดไว้แต่เท่านี้

ตำนานนครศรีวิชัยภาคที่ ๕

ถึนครวิชัยภาคที่ ๕ พนมมะเข็ง พ.ศ. ๒๔๓๒ ซึ่งเปนปีที่ ๒ ถึมีช้าง
ทรงเมืองเชียงใหม่ (คือพระเจ้าตรวรวรณ) มาสู่พระบารมี แล้ว
ไตร่ทรงเมืองนคร (คือพระมหารพีพรณคชพงค์) มาแต่เมืองนคร
ศรีธรรมราชอีกข้าง ๑ มังานส้มโกลาเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๓ พร้อม
กันทั้ง ๒ ข้าง

ประเพณีการส้มโกลาข้างเผือกแต่ก่อนนั้น ปลุกโรงส้มโกลา
ทั้งตั้งนามไชยให้ประชาชนได้เห็นเมื่อช้างขึ้นระวาง เรียกว่าส้มโกลา
โรงนอกครั้ง ๑ ครั้นเสร็จการส้มโกลาโรงนอกแล้ว เมื่อพาช้างเผือก
เข้าไปไว้ในโรงข้างต้น มีการส้มโกลาภายในพระราชวัง เรียกว่า
ส้มโกลาโรงในอีกครั้ง ๑ ในงานส้มโกลาโรงในที่นี้มีผู้หญิงของ
หลวงเปนแบบมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

ครั้งส้มโกลาพระเจ้าตรวรวรณกับพระมหารพีพรณคชพงค์เข้า
โรงในในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีผู้ตรวจที่โรงนครหลังวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ตอนเย็นถึงกับระบำตลก คั้วตลกเด็กถ้วนแต่จำของ
ผู้ชายที่มีชื่อเสียงในเจตนาจะมาเล่นประสมโรง นายต่ายข้าหลวงเดิม
เป็นคั้วพระอรชุน นายขำแตรเป็นคั้วนางเมขลา นายรุ่งเป็นคั้วรามสูร

๑ ซึ่งตั้งในคัมภีร์เรียกว่าคัมภีร์คณิน นับว่าศักดิ์สูงเสมอช้างเผือก ทั้งจริงหาเจอ
กว่าช้างเผือก เคยปรากฏในพงศาวดารแต่ ๒ ข้าง พระเจ้าตรวรวรณนี้ยังปลาคที่ต่าง
เหมือนรูปเขียนไว้ในตำราโบราณคั้ว

บทรอบบ้านทรงพระราชนิพนธ์ได้แก่เมื่อยังเสด็จประทับอยู่พระตำหนัก
 ชั่วคราวตามในรัชกาลที่ ๔ เด่ากันว่าขบขันนัก ครั้นวันรุ่งขึ้นโปรดให้
 ข้าราชการผู้หนึ่งของหลวงวงศาภิบาลที่ ๒ ซึ่งยังมีคดีอยู่ที่เมืองตา
 นนแดนเรื่องตั้งชื่อของ ศิวตศรัทเดินทางนครท่งนั้น คือ คุณบึงคิ้วท้าว
 สยามนาคเดิม เป็นท้าวสยามนาค คุณท้าวจรจันทรมาถยัตยัตยพระตั้งชื่อเดิม
 เป็นพระตั้งชื่อ คุณเขาคิ้วเงาะเดิม เป็นเงาะ คุณจาดำดำเป็นเขยใหญ่
 คุณฮุ่นเต้าเป็นนางนงนุชา คุณเอี่ยมบุษบาเป็นนางรจนา คุณข้า
 บายันเป็นหัวหน้าางทั้งหก ส่วนตัวมดัดแต่ตัวรองนั้นโปรดให้คัด
 หลวงในรัชกาลที่ ๔ ช่วยเดินผลัดโรง ค่อยมาถึงบึงอก พ.ศ. ๒๔๓๕
 มีช้างเผือกมาแต่เมืองสุพรรณภูมิ (คือพระเสด็จศรีสุภาพรรณ) จะ
 มีศรัทหลวงสัมโภชโรงในตามแบบเก่าอีก ศรัทหลวงยังไม่ได้หัดขึ้น
 ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้ขอแรงศรัทหลวงวงศาภิบาลที่ ๔ รวม
 กันหัดซ้อมเดินเรื่องอิเหนาคือมาอีกกระยะ ๓ แต่เดินเนาะงานสัมโภช
 ช้างเผือก ถ้าเป็นงานอื่นเช่นงานได้กั้นคั้นแผ่นดิน ก็โปรดให้หาศรัท
 ผู้หัดกั้นขึ้นข้างนอก มีศรัทเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชอง เมื่อยังเป็น
 พระยาราชนิกูลดี แต่ศรัทพระยาศรีไชยสงคราม (อ่ำ) ข้าหลวงเดิม
 เมื่อยังเป็นพระอินทรเทพแผ่นดินเข้ามาเดิน บางทีมีคาร์ดโมธรีบีใหม่
 โปรดให้เดินศรัทมดัด ผู้ที่เดินเจ้านายก็มี ขุนนางก็มี แฉ้วแต่ไภระ

• บทรอบบ้านทรงพระราชนิพนธ์ เดี่ยวนี้เป็นแต่ได้กั้นได้กั้นละเล็กละน้อย ทา
 ฉาบให้ตลอดไม่ได้.

ดัมคิเด้น แต่เด้นเปตศรพุด นิมว่าตศรพุดในภาษาไทยมีชนเป็นที่
 แรกในครั้งนั้น เขาเรื่องตศรพุดเช่นเรื่องตั้งรัชสมัยไทยมาเด้นเปตศร
 พุดบ้าง เขาเรื่องนิทานมาเด้นบ้าง คราวสุดท้ายเด้นเรื่องนิทราชาคิริช
 เมือบเกาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ ต่อมาราวเมื่อปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นปี
 ที่ ๑๕ ในรัชกาล จึงได้เริ่มหัตตศรพุดวงชั้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วย
 จะมั่งงานส้มโภษพระนครอายุครบ ๓๐๐ ปี เป็นงานใหญ่ในปีมะเมีย
 พ.ศ. ๒๔๒๕ โปรดให้ตศรพุดวงครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นศรพุดหัตตศร
 พุดชั้นใหม่ชุดหนึ่ง เด้นเรื่องอิเหนา ตงแต่อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาห่า ไปจน
 ตมหอบนางบุษบา ได้ออกโรงเด้นงานที่โรงตศรพุดชั้นหน้าพระที่นั่ง
 อารณพโมกข์ เมื่อเฉลิมพระราชมนเทียรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
 เนื่องในงานส้มโภษพระนครครั้งนั้น แต่ตศรพุดที่หัตใหม่เด้นคราว
 เดียวแล้วก็เลิกหาได้เด้นต่อมาอีกไม่.

แต่ตศรพุดหญิงของตศรพุดยังได้เด้นเป็นพิเศษอีกครั้ง ๑ เมื่อวัน
 โทสินทรศก ๓๓๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ในงานส้มโภษเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุล
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประเทศยุโรป ครั้งนั้นคน
 ทั้งหลายพากันชื่นชมได้มนัสทั่วทุกชาติทุกชนชั้นนับดาศักดิ์ ต่างพวกด่าง
 พากันจัดการส้มโภษ มั่งงานด่าง ๆ ตัดคอกันมาจนเกือบเดือนหนึ่งจึง
 เสร็จงาน ในคราวนั้นท่านช่างไนที่ได้เป็นข้าราชการมาในรัชกาลที่ ๔
 พากันปรารภว่า ประเพณีการส้มโภษแต่ก่อนมา ถูเป็นงานใหญ่แล้ว
 เคยต้องมีตศรพุดอิเหนา แต่ครั้งนั้นขาดไปเพราะไม่ได้มีศรพุดหัตตศรพุดได้

เหมือนแต่ก่อน ท่านจึงคิดว่าในพวกท่านที่เคยเป็นตบครกยังมีดวง
เหลืออยู่หลายคนด้วยกัน ยังไม่มีโอกาสที่จะได้สนองพระเดชพระคุณ
ในครั้งนั้น ควรจะรวมกันเด่นตบครกเห็นาสัมโภช จะได้สนองพระเดช
พระคุณกับเขาบ้าง ปกติชากันแล้วจึงนำความที่ปรารภขึ้นกราบบังคม
ทูลสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงดำริ้จราชการ
แผ่นดินค่างพระองค์ แต่ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เสด็จกลับ ก็ทรงยินยอมไมทนาความประสงค์นั้น
ทรงรับเป็นพระราชธุระอุดหนุนในการตั้งปวง ตลอดจนสร้างเครื่อง
แต่งตัวตบครกพระราชทานใหม่ให้บางเบาสำหรับผู้ที่สูงอายุ แต่เดี๋ยวจึง
ทอดพระเนตรซักซ้อมเต็มอ จนได้ออกโรงเด่นตบครกที่โรงปลูกขึ้น
ในสวน (คือวัดชัย) ริมประตูแดงราชกิจ เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๔๐ เด่นตบครกเข้าเฝ้าท้าวดาหิา แด่คอนบวงสรดวงชัย
รำเมื่อไรบัด ตบครกที่เด่นครั้งแรกนี้เปนตัวสำคัญ คือ :-

ท้าวดาหิา	เจ้าคุณพระอัยยิกา
ท้าวดาหิา เมื่อบวงสรดวง	เจ้าจอมมารดาหิา
อิเหนา	ท้าวจรินทร์ (เจ้าจอมมารดาต)
ตั้งคามาระตา	เจ้าจอมมารดาเขียน
สุหรานากง	ท้าวอนิลาภิชาธิณี (เจ้าจอม มารดาสู่น)
กริศปาศี	เถ้าแก่เหลียม (ภายหลังเป ท้าวศรีดีจจา)

ดำต๋า	เจ้าจอมหนูต๋า
จรรยา	เจ้าแก้วมณีตรี
ตั้งยศตรา	หม่อมเจ้าชายธานีนิวัต ในกรม ขุนพิทยดามภพดิษชาติ คุณท้าว วรจันทรผู้เป่าย่า หักให้รำดำหรับ เด่นในคราวนั้น
คำมะหง	ท้าวโตภานีเวศน์ (เล็ก)
ยาต๋า	เจ้าแก้วสารภี
ประสันดา	ท้าวอินสุริยา (ขึ้น)
กระระดาหตา	เจ้าแก้วเห็ดข่ม เจ้าแก้วขุ่มเป็นแทน คอนเจ้าแก้วเห็ดข่มเป็นภริยาปัก
ยะรุตะ	เจ้าแก้วขำ
ปุนตา	เจ้าแก้วขุ่น
นางประไหมตุ่หรี	เจ้าจอมมารดาขุ่ม
นางมะเคหวี่	เจ้าจอมมารดาเอม
นางมะโต	เจ้าจอมมารดาดวงคำ
นางดิฏ	เจ้าจอมมารดาพุ่ม
นางเหมาหตาหัง	ขวัญยาขอรุ่น (ซึ่งเคยเป็นตัวบุษบา ดกรชนใหญ่ในรัชกาลที่ ๔)
นางบุษบา	เจ้าจอมมารดาหัง

นางบาทน	เจ้าแก้วไย
นางประเศทริน	เจ้าแก้วเป็ดยน (ภายหลังเป็นท้าว อินธุริยา)
นางผู้รับตั้ง	เจ้าจอมมารดาตั้งดาตย์
นางผู้รับตั้ง	ท้าวศรีจุฬาคา (เจ้าจอมมารดาอิน)

ตั้งบุตรที่เป็นเสนาเดนางกำนัด ก็ตั้งนาคได้เคยเป็นตกรหวงมา
ในรัชกาลที่ ๔ มีอายุกว่า ๕๐ ขึ้นไปทั้งโรง แต่ยังมีชนเด็กเข้าเดิน
ด้วยอีกพวก ๓ โดยเมื่อชื่อมดครนนี้ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
เสด็จประทับทรงอำนาจการ สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเชอที่ยังทรงพระ
เยาว์อยากทรงเงินบ้าง จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเชอเสด็จ
สุทนต์ยาเชอที่ทรงพระเยาว์ กับทงหม่อมเจ้าเด็ก ๆ ที่เป็นหลานของท่าน
ผู้เป็นตกรหวง แต่งเป็น "พระและโคกระทิงมึงมา" ตกรหวงต่าง ๆ
ขึ้นเป็นเครื่องบวงสรหวงของท้าวคำหาทงมึง ส่วนข้าราชการฝ่ายใน
รัชกาลที่ ๔ ที่มีได้เป็นตกรหวงก็พากันตั้งมดครนรับหน้าทวยเหลือต่าง ๆ
ดังเช่นพระองค์เจ้าพรณราย ทรงรับเป็นผู้ถวายไชยมงคตแทนผู้
เดินตกรเป็นต้น ตกรหวงเดินครั้งทกต่างนงตกรหวงแก่ชราจักรัง
แต่เพราะเดินด้วยความเต็มใจ จะสนองพระเดชพระคุณให้ สัมกับโกลก
กระบวรร้างมาช้านัก มีคนอยากตกรนมาก แต่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมรับตั้งว่า ผู้เดินตกรหวงบนตกรหวง เป็น
เจ้าจอมมารดาของเจ้านายที่เป็นผู้หนักใหญ่ในแผ่นดินก็หลายพระองค์

ควรจะดูแต่เป็นลูกเป็นหลาน จึงหาไปรดให้ผู้อื่นดูไม่ ตครหลวง
ครั้งรัชกาลที่ ๕ เห็นคราวที่ต่างนเป็นครั้งที่สุดที่ตครหลวงเด่นในรัชกาล
ที่ ๕ แค้นมาตครผู้หญิงของหลวงก็มีได้เด่นอีก แม้มีการหลวง
ฤจะทอดพระเนตรตคร ก็ไปรดให้หาตครผู้อื่นเข้ามาเด่นจนตคร
รัชกาล

ตครผู้หญิงที่หัดกันจนชางนอกครั้งรัชกาลที่ ๕ ที่เด่นตครของผู้
บันดาศักดิ์มีมากกว่าเมื่อรัชกาลที่ ๔ เพราะเด่นตครกันแพร่หลายออก
ไปจนหัวเมือง จะกล่าวถึงแต่ตครซึ่งนับว่าเป็นโรงใหญ่ในกรุงเทพฯ
ก่อน คือ

(๓) ตครของพระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูวงศ์ฤทธิโรง ๑ เริ่มหัด
มาในรัชกาลที่ ๔ มาตั้งโรงในรัชกาลที่ ๕ ตครโรงนี้เด่นตครในคาม
แบบรัชกาลที่ ๒ ยั่งยืน เมื่อพระองค์เจ้าสิงหนาทสิ้นพระชนม์แล้ว
เป็นของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์รับตั้งตครต่อมา ตครโรงนี้ได้
เด่นงานหลวงมากกว่าตครโรงอื่น แต่มีตครที่รำดีถึงฝีมือครูหลาย
คน แต่ฝึกหัดกันต่อมาในโรงเดียวกันนั้นเองเป็นพื้น มีปรากฏว่า
ไปเป็นครูโรงอื่นแต่คุณหญิงเทศ นุกานุกรักษ์ เป็นตัวยักษ์ ได้เป็น
ครูอยู่ในกรมมหรศพบัดนี้ คอนหลังเจ้าพระยาเทเวศร์ ๖ เด่นตครนอก
เช่นเรื่องพระอภัยมณีเป็นโรงใหญ่บ้าง แล้วสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์ ทรงช่วยคิดให้เด่นตครไทย เป็นทำนอง ตครอปร่าฝรั่ง
เรียกว่าตครดึกดำบรรพ์อีกอย่าง ๓

อนึ่งเมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ บังคับการกรมมหรสพนั้น ได้ฝึกซ้อมโขนหลวงให้เด่นดรรว่าเป็นที่แรก เคยเด่นทองเรืองรามเกียรติ์แต่เรื่องอิเหนา นับว่าดกรผู้ช่ยโรงถับมีรณอย่างคร้งรัชกาลที่ ๓ อีกโรง ๓ มีตัวที่ได้เป็นครุฑครค้ดมา คือ—

๑ พระยาพรหมชาติบาด (ทองใบ) เป็นตัวทศกรรฐ์ไม่มีตัวผู้ในสมัยเดียวกัน ได้เป็นครูยกษ์ทั้งโขนแดงคร

๒ พระยานัฏกนรวิทย์ (ทองดี) น้องพระยาพรหมชาติบาด เป็นตัวพระราม ได้เป็นครูครอบโขนดกรในกรมมหรสพอยู่บัดนี้

(๒) ดกรของเจ้าคุณจอมมารดาแอม หัดขึ้นในวังนำโรง ๓ เด่นตามแบบดกรหลวงเป็นพน กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงพระนิพนธ์บทดกรนอกให้เด่นบ้าง มีตัวดกรโรงนี้ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดที่อื่น คือ—

๑ ชื่อปริง เป็นตัวอิเหนา ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดมเด็จพระศรีดัดดีกรุงกัมพูชา

๒ ชื่อเด็ก เป็นตัวสังคามาระคว ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดมเด็จพระศรีดัดดีกรุงกัมพูชา

(๓) ดกรของเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงโรง ๓ เด่นเป็นเชื่อนมาแต่แต่ในรัชกาลที่ ๔ มาตั้งเป็นโรงใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ เดิมชอบเด่นเรื่องดาหัดง ค้อมาเด่นทั้งดกรในแถดกรนอก กระบวรรำเจ้าพระยามหินทรฯ กิดยักเขียงไปจากแบบหลวง จนเกิดเป็น

แบบตครเจ้าพระยามหินทร ฯ ชนิดอย่าง ๑ มีผู้นิยมเอาอย่างกัน
ก็มาก

เจ้าพระยามหินทร ฯ เป็นผู้คิดให้ตครไทยเล่นประจำโรงเก็บเงิน
คนดูเป็นครั้งแรก เรียกโรงตครของท่านว่า "ปรีณัติเอเคอ" หมายความว่า
ว่าเป็นตครของพระองค์เจ้าที่เป็นหลานของท่าน มีกำหนดเล่นเวลา
เดือนหงาย แต่แรกเล่นเดือนระดังโรดาหะ ๓ แต่เรียกตามภาษา
อังกฤษว่าวิก ๓ ภายหลังเล่นเป็นเดือนละ ๒ ดับดาหะ คงแต่เงิน ๘ คำ
ไปจนแรม ๘ คำ คนก็ยังเรียกตครที่ท่านตั้งตครว่า ๑ ว่า "วิก"
อยู่อย่างเดิม จึงเป็นต้นตำราที่ตครโรงอื่นคัดลอกจนตึกเขาเป็นกำหนด
เล่นต่อมา

ตัวตครโรงนี้ได้เป็นครูฝึกหัดโรงอื่นหลายคน ^{๘๘๘} ทมิชขอปรากฏ
คือ:—

- ๑ ชื่อเบา หลานเจ้ากรับ เป็นตัวเงาะ เป็นภรรยาเจ้า
พระยามหินทร ฯ ต่อมาได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๒ ชื่อเป็ดยืน เป็นตัวท้าวดำมนต์ เป็นภรรยาเจ้าพระยา
มหินทร ฯ ได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๓ ชื่อเครือ เป็นตัวมิ่งราชกษยชวา ได้เป็นครูตครสมเด็จพระ
แดงครเจ้าคุณจอมมารดาแพ

๑ ชื่อเหมือนกับตครปรีณัติเอเคอในเมืองลอนดอน ที่ท่านได้ไปดูเมื่อครั้งเป็น
อุปทูตไปกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม)

๔ ชื่อตั้งยม เปนตัวอื่นเครื่อง ได้ ไปเปนครุฑครเจ้าอินทวโร
 วรดิริยวงศ์เมืองเชียงใหม่

เมื่อเจ้าพระยามหินทร ๑ ถึงอัญกรรมแล้ว ดกรโรงนี้โดย
 มากไปอยู่ในเจ้าหมื่นไวยวรนาถ บุค บุตรของท่าน ปรากฏชื่อ่า
 ดกรบุตรมหินทร ได้เคยพาไปเดินจนประเทศยุโรป เมื่อตั้งอายุบุตร
 มหินทรแล้วเปนดกรของคุณหญิงเดือนฤทธิ เทพหัสดินทร ณกรุงเทพฯ
 เรียกชื่อว่าดกรผสมดามัคคีต่อมาจนเด็ก

(๔) ดกรของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) โรง ๓ เดินกับ
 โมหิรที่ตายกับดกรกตยครั้งรัชกาลที่ ๓ แต่มีตัวดกร เดินเรื่องอิเหนา
 ร้องตำต่าง ๆ บางทีเปนเพลง ๓ ชั้นก็มี หาได้เดินเหมือนดกร
 โรงอื่นไม่

(๕) ดกรของท้าวมหาจักรวรรดิ แพ ธิดาสมเด็จพระยา
 บรมมหาประยูรวงศ์โรง ๓ เดินทั้งดกรในแดดครนอก ตัวดกรมี
 น้อยแต่ได้เคยเดินถวายตัว

(๖) ดกรของเจ้าคุณจอมมารดาแพโรง ๓ เดินตามแบบดกร
 เจ้าพระยามหินทร ๑

(๗) ดกรของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์โรง ๓ ทรงหัสน
 เมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เดินทั้งดกรในแดดครนอก ได้เคยเดิน
 ถวายตัวหลายครั้ง เดิมเดินเปนดกรว่า แล้วเดินเปลี่ยนแปลงไป
 เปนดกรร้อง ตั้งโรงเดินอย่างดกรเจ้าพระยามหินทร ๑ เรียกว่าดกร

ประกาศ เป็นต้นแบบแผนของตกรรองที่เดินกันมาจนทุกวันนี้
ตกรผู้หญิงที่หัดขึ้นเดินตกรนอกเมื่อรัชกาลที่ ๕ ยากที่จะนับจำนวน
ให้ก่อนได้ จะกล่าวถึงแต่ที่เป็นตกรมีชื่อโด่งดัง คือ—

(๘) ตกรของหม่อมเจ้าเต่า (หม่อมเจ้าตมุน) ในกรมพระ
เทพนครวังหน้าวัง ๓

(๙) ตกรของพระยาจักรียุมนครี (เนียม) เมื่อยังเป็นพระยา
อินทราธิบดีตั้งหาราชรองเมืองวัง ๓

(๑๐) ตกรของพระยาพิศาลมณฑลพานิช จินตย์ วัง ๓ โรงนี้เดิน
กระบวนตัวเองเป็นครุมีดกับโรงอื่น

ส่วนตกรที่หัดขึ้นตามหัวเมือง ที่มีชื่อว่าเป็นตกรโรงใหญ่เดิน
ตกรใน มีเรื่องอืเนาเป็นต้น คือ—

(๑๑) ตกรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่วัง ๓

(๑๒) ตกรของเจ้าอินทวโรธ เจ้านครเชียงใหม่วัง ๓ เดิน
ตามแบบตกรเจ้าพระยามหินทร์ ๆ เคยเดินถวายตัว

(๑๓) ตกรเจ้าบุญทวดวงศ์มานิต เจ้านครลำปางวัง ๓

(๑๔) ตกรของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ หัดขึ้นแต่เมื่อยังเป็น
พระยาเพชรบุรีวัง ๓ ได้เคยเดินถวายตัวหลายครั้ง

(๑๕) ตกรของเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เมื่อยังเป็น
พระยานครศรีธรรมราชวัง ๓

(๑๖) ตกรของเจ้าพระยาตากทวารวดีนิทร์ (เย็บ) เมืองพระ

ตะบอง (หัตถ์มาแต่ในรัชกาลที่ ๕) โอง ๓

(๑๗) ตะบองของพระยาวิฑิตสงคราม จางวางเมืองภูเก็ต โอง ๓

(๑๘) ตะบองของพระยาเด่นานูชิต (นุช) เมืองตะกั่วป่า โอง ๓

(๑๙) ตะบองของพระยาจตุรราชโกศากร (คอซิมเด็ก) เมือง
หลังถ้อง โอง ๓ ได้เคยเด่นถวายตัว

(๒๐) ตะบองของคุณกุหลาบ ธิดาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี เมือง
สงขลา โอง ๓

บทละครที่มณฑลใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๕ ที่เป็นพระราชนิพนธ์ คือคำ
เจรจาครือเหินา ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้งเด่นนครหลวงที่หัตถ์ใหม่
ในรัชกาลที่ ๕ เรื่อง ๓ กับถวิลเรื่องเงาะป่าเรื่อง ๓ เหตุที่จะทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่านั้น เดิมทรงเจียงเด็กเงาะผู้ชายได้
คน ๓ ชื่อว่าคนึง ได้มีรับสั่งตามเด็กคนึงถึงประเพณีต่าง ๆ ของพวก
เงาะเรื่อง ๆ ครั้นเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ทรง
ประชวรไข้ ครั้นพระอาการค่อยคลายขึ้น แต่หมอยังห้ามมิให้เสด็จ
ออกจากห้อง ๗ วัน จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่าพอแก้
รำคาญเป็นหนึ่งต่อประมาณ ๓ เต็มสมุดไทย ต่อมาโปรดให้หมโหว่
ร้องถวายทรงฟังบ้าง แต่ได้โปรดให้ต้องเด่นนคร เขาตัวเด็กคนึง
เงาะหัตถ์ว่าทำบาทของตัวเอง เดินคอนต้นทอดพระเนตรครั้ง ๓

๑ บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่า พระราชทานกรมสิทธิแก่สมเด็จพระเจ้าลูก
เธอ เจ้าฟ้าหญิงนิลบุษยมาศ ได้พิมพ์แล้ว ๒ ครั้ง.

ส่วนบทละครนอกมีปรากฏ คือ กรมพระราชวังบวรมหาไชยวงษ์
 ทรงพระนิพนธ์เรื่องพระศมุต ตั้งแต่พระศมุตเข้าส่วนจนถึงทำวณจักร
 ตัม ให้เจ้าคุณจอมมารดากรมต้นนครเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๓ เล่ม
 ตัมกไทย บทละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ แต่งเรื่องนารายณ์
 สิบปางบางตอน เรื่องพระอภัยมณีบางตอน แต่เรื่องพระตอเรื่อง ๒
 ต่อมาเมื่อต้นนครศึกคำบรวร ตัมเค็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์
 ทรงคิดบทละครเรื่องอิเหนา เรื่องตั้งชัของ เรื่องตั้งชัคคีไชย และ
 เรื่องคำวมาแปลงเป็นบทละครศึกคำบรวรพิหลายตอน^๑ เมื่อกรมหมื่น
 นราธิปประพันธ์พงศ์ทรงต้นนครว่า ก็ทรงพระนิพนธ์บทอันหลายเรื่อง
 หลายตอน คือเรื่องไกรทอง เรื่องพระตอ แต่เรื่องขุนช้างขุนแผน
 เป็นต้น แต่ดกรเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศิริราชเป็นมืบทที่แต่งใหม่ยาก
 ยิ่งกว่าโรงอื่น ซันเคิมเจ้าพระยามหินทร ๗ ได้นายจวนกับนายทิม
 (นักเทศน์มหาชา) เป็นคนชำนาญกตอนมาช่วยแต่งบทเรื่องดาหลัง
 กับเรื่องขุนช้างขุนแผน มาซันหลังได้ให้ดวงพัฒน์พงศ์ภักดี (ทิม)
 เมื่อยังเป็นขุนจวบพดริษมาเป็นผู้แต่ง เขาเรื่องราชาธิราชมาแต่งเป็น
 บทละครเรื่อง ๑ หลายตอน เขาเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน คัดตอน
 พลายเพชรพลายบัว^๒ มาแต่งเป็นบทละครอีกตอน ๑ คัดเขาเรื่องใน

๑ บทละครศึกคำบรวรยังมิได้พิมพ์ น่ากลัวจะสูญหายไปเสียบึงแล้ว.

๒ ในบรรดาเรื่องละครที่เจ้าพระยามหินทร ๗ ริส่น เรื่องราชาธิราชกับเรื่องขุนช้าง
 ขุนแผน เป็นคี่กว่าเรื่องอื่นหมด.

พงศาวดารจีนมาแต่งเป็นบทละครหลายเรื่อง คือเรื่องห้องดิน เรื่อง
 คิงฮั่น เรื่องตำบัก เรื่องหงอโต เรื่องซุยถัง เรื่องบ้วนฮวยเหต
 เหล่านี้ นอกจากนี้เขาเรื่องหนึ่งคือถอดอนำมาแต่งเป็นบทละครเป็น
 ตอน ๆ อีกหลายเรื่อง คือเรื่องจันทโครบ เรื่องทณวงศ์ เรื่องมณ
 ฑ์วิวงศ์ เรื่องถกษณวงศ์ เรื่องพระสมุท เรื่องสิงห์ไตรภพ เรื่อง
 ฑ์วิวงศ์พรหมเมศวร์ เรื่องตำบัก เหล่านี้ ที่หลวงพัฒนาพงศ์ภักดีคิด
 เรื่องขึ้นใหม่เองก็ ๒ เรื่อง คือเรื่องวงศ์เทวราช เรื่อง ๓ เรื่องยักษ
 ยักษาเรื่อง ๑

บทละครทั้งนี้แต่งก่อนเป็นแต่หนังสือเขียน พิมพ์ขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๕ ดูเหมือนหม่อมเจ้าของโรงพิมพ์ที่บางคอแหลมได้บทละคร
 เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ฉบับของสมเด็จพระยา ฯ
 ไปพิมพ์ก่อน หม่อมเจ้าทริพิมพ์จำหน่ายที่ระเด่นสมุดไทย ขาวราคา
 เด่นละดั่งถึง (๒๕ สตางค์) พอออกจำหน่ายก็ขายดี ด้วยแต่ก่อน
 นั้นมิใคร่จะมีใครได้อ่านเรื่องรามเกียรติ์ ได้รู้เรื่องแต่โดยคฺุโชนดคร
 ฎาตุรูปเขียน ครั้นได้อ่านหนังสือเรื่องเดี่ยดักพากันชอบใจชอบบท
 ละครไปอ่าน หม่อมเจ้าทริพิมพ์เรื่องรามเกียรติ์แต่จึงพิมพ์บทละครเรื่อง
 อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ต่อมา เมื่อปีจอฉศก พ.ศ. ๒๔๓๗
 นับว่าบทละครอิเหนาได้พิมพ์เป็นครั้งแรกในบ้กต่างนี้ แต่นั้นโรง

๑ เรื่องวงศ์เทวราชนี้เมื่อเจ้าของพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชนิพนธ์เขาเอาต้นเป็นบทขึ้นมืออยู่หลายเล่มสมุดไทย,

พิมพ์หมอส้มมีแต่โรงพิมพ์อื่น ๆ ก็พากันพิมพ์บทความเรื่องต่าง ๆ จำหน่ายโดยลำดับมา เป็นเหตุให้คนทั้งหลายได้อ่านบทความนั้นแพร่หลาย แต่พวกที่เด่นดกนอกในพื้นที่เมืองก็ได้เด่นบดพระราชาธิพินชวดีไป แต่การที่พิมพ์บทความให้คนทั้งหลายได้อ่านกันแพร่หลายนั้น เคยเป็นเหตุให้มีบทความเกิดขึ้นอีกจำพวก ๑ ซึ่งมีได้แต่งสำหรับเด่นดกด้วยเมื่อหมอส้มมีพิมพ์บทความขายย่อยเป็นเล่มละสี่ดั่งหนึ่ง คนอ่านพากันคิดใจ โดยบทความที่จบเรื่องแล้วก็ยังมีความหาจะใคร่รู้เรื่องต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้พวกเจ้าของโรงพิมพ์อื่น ๆ ที่พิมพ์หนังสือขายอย่างหมอส้มมี จึงคิดอ่านจ้างผู้ชำนาญกลอนไว้แต่งบทความต่อเรื่องเดิมพิมพ์ขายเล่มละสี่ดั่งต่อมาอีกหลายเรื่อง แต่ผู้แต่งจะแต่งอย่างไรก็ตามใจ สุดแต่ให้ขายได้เป็นประมาณ ส่วนผู้แต่งนั้นก็ไม่เคยเด่นดกแต่ไม่ได้หมายความว่าแต่งให้ใครเด่นดก ได้ค่าจ้างก็แต่งไปตามชอบใจ เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นบทความพวกที่แต่งต่อเติมขึ้นอีกพวก ๑ ซึ่งแต่เรียกว่าบทความแต่ดกหาได้เด่นไม่

ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงอันเป็นปัจจัยแก่ลครว่า

พิเคราะห์ดูโดยทางตำนานการเด่นดก รัชกาลที่ ๕ ควรนับว่าเป็นหัวต่อของการเด่นดกว่าอีกคนหนึ่ง ด้วยรัชกาลที่ ๕ ยังยืนถึง ๔๒ ปี ในชั้นแรกการเด่นดกว่าแพร่หลายคงได้แสดงมาแล้ว แต่นานมาเมื่อการงานทั้งปวงในเมืองไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเจริญของบ้านเมือง

การเดินตกรักก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่าเมื่อโปรดให้
 ราษฎรเป็นอิสระแก่ตัวทั่วไป ไม่จำเป็นต้องมีมรดกนายคังประเพณีเดิม ผู้ที่
 จะสมัครให้ถูกเกณฑ์เดินตกรักน้อยลง ด้วยไม่จำเป็นต้องฟังผู้มีบิตา
 คักคักดังแต่ก่อน ส่วนผู้มีบิตาคักคักนั้นเก่า เมื่ออำนาจนำที่แดงทางที่ได้
 ผลประโยชน์จากรักคง การที่จะควบคุมเลี้ยงดูผู้คนไว้เดินตกรักยากขึ้น
 เป็นเครื่องขัดข้องแก่การที่มีตกรักโรงใหญ่ไม่เหมือนแต่ก่อน ถึงตกรัก
 โรงเล็ก ๆ ที่ได้ฝึกหัดขึ้นตามโรงสำหรับรับงานเท่านั้น เมื่อโปรด
 ให้ลดจำนวนบ่อนเลี้ยงโดยอันดับมา ทางที่ตกรักเคยหาผลประโยชน์
 ก็ได้มีน้อยลงทุกที แต่ทุกทีต้องจับจ่ายใช้สอยในการเดินตกรักตัวมาก
 ขึ้น เพราะตั้งของเครื่องบริโภคใช้สอยมีราคายิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ด้วย
 เหตุที่กัตัวมาเหล่านี้ ผู้ที่มรดกรักว่าจึงพากันเลิกเสียโดยมาก ส่วนผู้ที่
 ยังรักจะเดินต่อไปก็มักต้องคิดเปลี่ยนวิธีเป็นตั้งโรงตกรักประจำที่ เดิน
 เก็บเงินจากคนดูแลผลประโยชน์

ถ้าแก่การที่เดินตกรักโดยกระบวรเก็บเงินจากคนดูนั้น จะได้มี
 ประโยชน์มากถ้าน้อย ถ้าถ้าว่าอีกอันหนึ่ง คือจะได้กำไรฤชาตุน
 ย่อมอาไศรยที่มีคนดูมาที่ดูคนน้อยเป็นข้อสำคัญ ผู้เป็นเจ้าของตกรัก
 จำต้องคิดเดินแต่ให้รอบใจคนดูเป็นปริมาณ ความชอบที่เป็นเหตุให้
 ตกรักใน เช่นตกรักอิเหนาตกรักคนเดือนมกราคมตกรัก เพราะตกรักในเดินสำหรับ
 ดูกระบวรว่าแต่เพียงร้อง ไม่เดินคดกคนของตกรักชานเหมือนกับตกรักนอก
 ถึงแต่เดิมมาก็เดินแต่สำหรับผู้ดู ครั้นเขามาเดินให้ราษฎรดู ราษฎร

ก็คิดว่าเงินชักไม่ชอบศุกรในเหมือนกับศกรนอก คือมาเมื่อเกิดวิธีผู้
 ชายเด่นเป็นนิก แต่ผู้หญิงเด่นเป็นศกรร้องมีชน ศกรนอกอย่างแก้ว
 ก็เชื่อมทราวมไปด้วยถันกับศกรใน เพราะการเด่นศกรว่าจะเป็นศกรใน
 ก็ดี ฤๅศกรนอกก็ดี ศักดิ์ศกรต้องหัดร่าอยู่ช้านานกว่าจะออกโรงเด่น
 ได้ เครื่องแต่งตัวก็ต้องบดคนเต็มตมทุนมาก ฝ่ายตึกแดดศกรร้อง
 ไม่ค่อยฝึกหัดเท่าใดก็เด่นได้ เครื่องแต่งตัวก็ไม่ต้องลงทุนรอนมากมาย
 เหมือนศกรร่า เพราะตึกเอาได้รยแค่เงินให้จับชน ศกรร้องก็เอาได้รย
 แค่เงินประโลมให้ถูกใจคน ก็มีคนดูจนได้ผลประโยชน์พอเลี้ยงตัว
 ไร่แค่เท่านั้น ยังมีการเด่นของต่างประเทศ คือหนึ่งนายเข้ามาตงโรง
 เต้นแย่งคนดูอีกชนหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านี้การเด่นศกรร่าอย่างเดิมจึงได้
 เชื่อมมาโดยลำดับ จนทุกวันนี้ นอกจากศกรหงองในกรมมหรค์พกับ
 ศกรคณะสอนกฤษาไปแล้ว ศกรที่จะเด่นเรื่องรามเกียรติ์ อนุรท
 ฤๅอื่นหาได้ตามแบบศกรในเห็นจะมันน้อยทีเดียว บรรยายมาด้วยเรื่อง
 คำานานศกรบิเหน้าสั้นเนื้อความเพียงเท่านี้.

สำนักหอสมุด